

χωρική μορφή και απόδοση νοήματος

χωρική μορφή και απόδοση νοήματος

ερευνητική εργασία

περιεχόμενα

○○ εισαγωγή

○○○| υπόθεση|ερώτημα|σκοπός 17
○○○| μέθοδος 19

○| χωρική μορφή και αποδιδόμενο νόημα

○|○| αναγνώριση χωρικής μορφής
○|○|○| αντίληψη|ανάγνωση 23
○|○|○| επανάληψη 27

○|○| το αποδιδόμενο νόημα στη μορφή
○|○|○| επιρροή|εξάρτηση 31
○|○|○| γεωμετρικός χώρος 37
υποσημειώσεις πρώτου κεφαλαίου 40

○| σχέση χωρικής μορφής και νοήματος

○|○| κατασκευή|μετάδοση|αναπαραγωγή
○|○|○| σχέσεις 45
○|○|○| γλώσσα|λόγος 47
○|○|○| παραδοχή|σύμβαση 53
○| επανεξέταση
υποσημειώσεις δεύτερου κεφαλαίου 66

ΟΙΙΙ επανανοηματοδότηση χωρικής μορφής

ΟΙΙΙΟΙ τα χωρικά πειράματα του peter eisenman

ΟΙΙΙΟΙΟΙ το πρόβλημα του αρχιτεκτονικού σημείου

ΟΙΙΙΟΙΟΙΙ επανανοηματοδότηση μέσω χωρικών δράσεων 79

ΟΙΙΙΟΙΟΙΙΙ «ανοιχτό» σημείο 101

ΟΙΙΙΟΙΙ τα κοινωνικά πειράματα της ετεροτοπίας

ΟΙΙΙΟΙΙΟΙ ετεροτοπία: ορισμός | αρχές 105

ΟΙΙΙΟΙΙΟΙΙ επανανοηματοδότηση μέσω κοινωνικών δράσεων

ΟΙΙΙΟΙΙΟΙΙΙ «ανοιχτό» ενδεχόμενο 121

υποσημειώσεις τρίτου κεφαλαίου 124

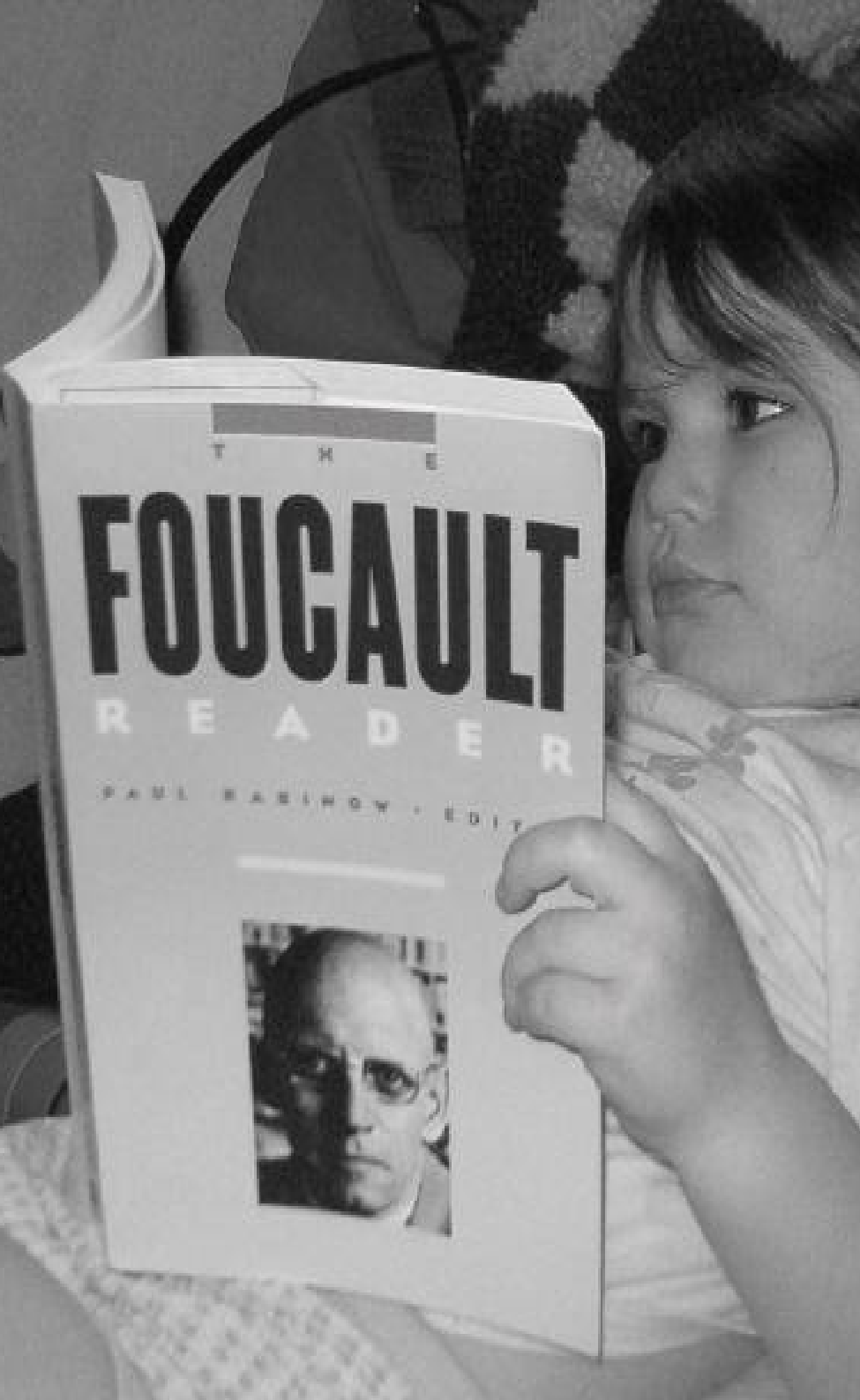
ΟΙΙΙΙ συμπεράσματα 129

β βιβλιογραφία 137

ε εικονογράφηση 147

εισαγωγή

Ο χώρος αποτελείται από μορφές, και γίνεται κατανοητός στον άνθρωπο μέσω της απόδοσης νοήματος σε αυτές. Στο πλαίσιο αυτού του ερευνητικού θέματος, ως χωρική μορφή προσδιορίζεται το σύνολο των μορφών που συγκροτούν έναν χώρο, οι οποίες βέβαια, γίνονται αντιληπτές με διαφορετικό τρόπο από τον οποιονδήποτε χρήστη, και με διαφορετικό από αυτόν που τις παράγει εξ' αρχής.

Η προβληματική γύρω από τη σύνδεση της χωρικής μορφής με την απόδοση νοήματος αποτελεί συνεχές πεδίο έρευνας, που δεν περιορίζεται μόνο στις επιστήμες του χώρου. Το παρόν ερευνητικό θέμα ασχολείται με μια συγκεκριμένη πτυχή αυτού του συνεχούς πεδίου, χρησιμοποιώντας ορισμένες, σχετιζόμενες με τον χώρο κατευθύνσεις, των προσεγγίσεων του γαλλικού δομισμού της δεκαετίας του 1960. Υποστηρίζεται, από αυτές τις κατευθύνσεις, πως η απόδοση νοήματος στις μορφές του χώρου, οπότε και η κατανόησή του, είναι κοινωνικά και πολιτισμικά κατασκευασμένη. Οι παράμετροι αυτής της κατασκευής είναι πολλές: μονομερείς και πολύ συγκεκριμένες αναγνώσεις της ιστορίας, δυσδιάκριτα πλαίσια οριοθέτησης της αντίληψης οποιωνδήποτε νοημάτων, εγκαθιδρυμένα συστήματα αναπαράστασης.

Η κατεύθυνση του γλωσσολογικού δομισμού, υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, πως η κατασκευή, μετάδοση και αναπαραγωγή των τρόπων κατανόησης νοημάτων εκκινεί από τη χρήση της γλώσσας και του λόγου, και παράλληλα, πως αυτή η κατανόηση στηρίζεται σε συμβατικές σχέσεις, πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται και η σχέση χωρικής μορφής και νοήματος.

Ο θεωρητικός προβληματισμός της δεκαετίας του 1960, με άξονα τον γαλλικό δομισμό, υποστηρίζει το ενδεχόμενο διατάραξης των παραδοχών που ορίζουν τους τρόπους κατανόησης οποιωνδήποτε νοημάτων. Όσον αφορά την απόδοση νοήματος στον χώρο και τις μορφές του, δύο από τις παραμέτρους που θα μπορούσαν να επηρεάζουν αυτή τη διατάραξη, είναι ο τρόπος επαναπροσδιορισμού, καθώς και η δύναμη που τον παράγει. Για να μπορέσει βέβαια κανείς να προσδιορίσει, καθώς και να εξετάσει την κατασκευή και προβολή οποιωνδήποτε νοημάτων, απαιτείται ένας βαθμός επιρροής. Στο πλαίσιο της σχέσης χωρικής μορφής και νο-

ήματος, δύο από τους παράγοντες που μπορούν να έχουν αυτή την επιρροή είναι ο αρχιτέκτονας και ο χρήστης, οργανωμένος συλλογικά ή ατομικά. Αυτός ο διαχωρισμός κρίνεται απαραίτητος καθώς, αφενός, η νοηματοδότηση της μορφής εξαρτάται όχι μόνο από αυτόν που την «παράγει» αλλά και από αυτόν που την «χρησιμοποιεί», και αφετέρου, διότι ο χώρος ανακαλύπτεται με διαφορετικό τρόπο, από τον αρχιτέκτονα και τον χρήστη.

Το ερώτημα του ερευνητικού θέματος, με βάση τις παραπάνω θεωρητικές κατευθύνσεις, αρχικά προσδιορίζεται ως προς τους τρόπους με τους οποίους μπορεί ο αρχιτέκτονας να διαταράξει την υπάρχουσα σχέση χωρικής μορφής και του νοήματός της, δηλαδή, τη νοηματοδότηση της μορφής μέσω της λειτουργίας. Έπειτα, έχοντας ως δεδομένη την επιρροή του χρήστη στον «παραγόμενο» χώρο, το ερώτημα επεκτείνεται ως προς τους τρόπους που, οποιαδήποτε πρακτική, συνδεδεμένη βέβαια με το χώρο, μπορεί να επαναπροσδιορίσει μέσω των δράσεών της, τα νοήματα που έχουν αποδοθεί στις χωρικές μορφές.

Ο σκοπός του ερευνητικού θέματος δεν αφορά την αναζήτηση οτιδήποτε καταπιεσμένου και υπόλογου στην κυρίαρχη επικράτηση ενός νοήματος, αλλά την προοπτική ενός προβληματισμού, αρχικά, στην ύπαρξη λανθάνοντων νοημάτων πίσω από τους τρόπους απόδοσης νοήματος στις χωρικές μορφές, και έπειτα, στην εξερεύνηση κάποιων από τους τρόπους με τους οποίους ο χώρος νοηματοδοτείται με διαφορετικούς όρους, μετατοπίζοντας εδραιωμένες οπτικές γωνίες.

○○○|| μέθοδος

Το ερευνητικό θέμα κινείται στα πεδία της ανθρωπολογίας, και της γλωσσολογίας, υπό το πλαίσιο του γαλλικού δορισμού. Η έρευνα χρησιμοποιεί τη βιβλιογραφική μέθοδο, και δομείται σε τρία κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η διακριτή εξέταση των τρόπων αντίληψης της χωρικής μορφής, και των παραμέτρων από τις οποίες εξαρτάται η απόδοση νοήματος σε αυτή. Στο πρώτο μέρος εξετάζεται η επανάληψη ως τρόπος ενδυνάμωσης της εντύπωσης συγκεκριμένων χωρικών μορφών, ενώ στο δεύτερο αναφέρονται ως παράμετροι επιρροής του αποδιδόμενου νοήματος, η ατομική θέση, οι κανόνες συμπεριφοράς και τα συστήματα αναπαράστασης που θέτουν οι κοινωνικοί θεσμοί, καθώς και το όριο κάθε πολιτισμού εντός του οποίου γίνονται αντιληπτά οποιαδήποτε νοήματα.

Στο πρώτο μέρος του δεύτερου κεφαλαίου αναφέρεται η έννοια των σχέσεων, πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται και η σύνδεση χωρικής μορφής και νοήματος, και έπειτα, εξετάζεται η κατασκευή, μετάδοση και αναπαραγωγή των σχέσεων που δομούν τη σκέψη, μέσω της άρθρωσης και χρήσης της γλώσσας και του λόγου. Σε αυτό το σημείο, τίθεται η παρατήρηση των συμβατικών σχέσεων και των εγκαθιδρυμένων νοημάτων, οπότε και εξετάζεται στο δεύτερο μέρος, η επιχειρηματολογία για την επανεξέταση των τρόπων κατασκευής τους.

Στο τρίτο κεφάλαιο, με βάση το ερώτημα που έχει τεθεί, επιχειρούνται αναλύσεις των τρόπων επαναπροσδιορισμού της κατασκευής της σχέσης χωρικής μορφής και νοήματος, χρησιμοποιώντας ως παραδείγματα των δύο κατευθύνσεων (αρχιτέκτονας/χρήστης), τις δέκα πειραματικές κατοικίες του Peter Eisenman (Houses I – X), και τον όρο «ετεροτοπία» που εισήχθηκε επίσημα στη σκέψη, τη δεκαετία του 1960, από τον Michel Foucault.

χωρική μορφή και αποδιδόμενο νόημα Ο Ι

Ο χώρος¹ γίνεται κατανοητός στον άνθρωπο μέσω της αναγνώρισης υλικών μορφών. Η ικανότητα του αυτή, αποτελεί μία από τις πιο σημαντικές παραμέτρους που μετέχει στη διαμόρφωση μιας βασικής, χωρικής αντίληψης. Μια πρώτη, σύντομη και διαισθητική απάντηση στην αιτία της μεγάλης σημασίας αυτής της παραμέτρου, είναι πως ο χώρος παίζει πάντα ζωτικό ρόλο στις ανθρώπινες δραστηριότητες, αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την εκδήλωση οποιασδήποτε δράσης, οπότε και είναι επόμενο να κατέχει πρωτεύοντα ρόλο στην ανθρώπινη σκέψη. Το πρώτο, προφανές ερώτημα που προκύπτει, είναι ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η αντίληψη των μορφών του χώρου, και παράλληλα η διαδικασία διαμόρφωσής αυτής.

Αρχικά, «σαν αντίληψη χαρακτηρίζεται η σύνθετη διαδικασία με την οποία το άτομο αναλύοντας τα χαρακτηριστικά ενός ερεθίσματος, συνθέτοντας τα, συσχετίζοντας τα και με τις προηγούμενες εμπειρίες του ερμηνεύει ή αντιλαμβάνεται τα μηνύματα του εξωτερικού κόσμου. Είναι μια κατεξοχήν γνωστική λειτουργία και σαν τέτοια επηρεάζεται, τόσο από τους εσωτερικούς του ατόμου παράγοντες όσο και από τους εξωτερικούς περιβαλλοντολογικούς. Ο άνθρωπος δέχεται ένα σύνολο ερεθισμάτων και από αυτά επιλέγει και όντως αντιλαμβάνεται ό,τι επιθυμεί, ό,τι νομίζει ότι δίνει απάντηση στα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες του». (Καλούρη, 2002 : 93). Σύμφωνα λοιπόν με τον παραπάνω ορισμό, η αντίληψη δεν λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο για κάθε άνθρωπο και επηρεάζει ολοκληρωτικά τον τρόπο σκέψης μας, ενώ με τη σειρά της επηρεάζεται από διάφορους εξωγενείς παράγοντες, όπως κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες.²

Τα εργαλεία με τα οποία αντιλαμβανόμαστε τις μορφές του χώρου είναι τα αισθητηριακά όργανα. Βιώνοντας την εποχή των εικόνων είναι προφανές πως το αισθητηριακό όργανο της όρασης, το μάτι, αποτελεί το πιο ευαίσθητο εργαλείο αντίληψης. «Η φυσιολογία του εγκεφάλου δείχνει ότι η κεντρική και η περιφερειακή όραση λειτουργούν παράλληλα χρησιμοποιώντας διαφορετικά κέντρα επεξεργασίας και πως η διαδικασία της οπτικής σάρωσης είναι ικανή να παρακολουθεί έως και τριάντα διαφορετικές εικόνες ανά δευτερόλεπτο. Επομένως, ένα χώρο δεν μπορούμε ποτέ να τον αντιληφθούμε «με μια ματιά», αλλά στην ουσία ανακατασκευάζεται μέσω μίας ακολουθίας σάρωσης στην

οποία το μάτι κινείται συνεχώς από σημείο σε σημείο προκειμένου να ολοκληρώσει μια σχεδόν στιγμιαία οπτική αναγνώριση της κατάστασης. Αυτή η διαδικασία της οπτικής σάρωσης είναι μια υποκειμενική λειτουργία, οπότε άνθρωποι με διαφορετικά κίνητρα και ενδιαφέροντα βλέπουν τον ίδιο χώρο με πολύ διαφορετικούς τρόπους». (Porter, 1997 : 28). Ο άνθρωπος βέβαια κατά καιρούς ανέπτυξε με διαφορετική ένταση τις αισθήσεις του, προσαρμοζόμενος πάντα στις εξωτερικές συνθήκες, οπότε θα μπορούσε να ειπωθεί πως σε διαφορετικές περιόδους της ιστορίας ορισμένες αισθήσεις χρησιμοποιούνται περισσότερο από άλλες. Με τη λογική του Porter λοιπόν, τα μέσα αντίληψης, με διαφορετικούς μηχανισμούς το καθένα, υπόκεινται πάντα σε μια λογική υποκειμενικής λειτουργίας.

Τα αισθητηριακά μας όργανα όμως, πέραν της ευκολίας προσαρμογής τους σε διάφορες συνθήκες, έχουν περιορισμένες δυνατότητες, με συνέπεια να καθορίζουν ένα οριοθετημένο εύρος αντίληψης. Όπως σημειώνει ο Tarkovsky, «η ικανότητα του ανθρώπου να γνωρίσει τον κόσμο με τα αισθητήρια όργανα που του έδωσε η φύση είναι περιορισμένη · αν δημιουργούσαμε ένα όργανο για μια έκτη αίσθηση, τότε ο κόσμος προφανώς θα μας παρουσιαζόταν και σε άλλες διαστάσεις του. Έτσι λοιπόν, η αντίληψη και η κατανόηση των εσωτερικών συνδέσεων του περιβάλλοντος είναι, κατά κύριο λόγο, περιορισμένη». (Tarkovsky, 1987 : 255).

Μπορεί ο εν γένει περιορισμός αυτός να δείχνει με μια πρώτη ανάγνωση μια συμβατικότητα, δεν είναι όμως ακριβώς έτσι. Αν λάβουμε υπ' όψιν μας τον ορισμό της αντίληψης πιο πάνω, θα κατανοήσουμε εύκολα πως τα εξωτερικά ερεθίσματα αναλύονται με βάση πολλές και διαφορετικές παραμέτρους, που είναι αδύνατο δύο άτομα να αποκωδικοποιούν με τον ίδιο τρόπο τα ερεθίσματα που λαμβάνουν. Όπως σημειώνει ο Σταυρίδης, η ανάγνωση του χώρου ενεργεί μέσω τριών λειτουργιών : «της περιγραφικής λειτουργίας που αφορά την περιγραφή, σύλληψη, διατήρηση και έκφραση της όψης και των σχέσεων μεταξύ των μορφών, της αναλυτικής λειτουργίας που μας καθιστά ικανούς να κατανοήσουμε τη δομή των μορφών και των σχέσεων, και της συμπερασματικής λειτουργίας που μας επιτρέπει να εξηγήσουμε την προέλευση και τη λειτουργία των μορφών». (Σταυρίδης, 1986 : 12). Παράλληλα, διαμορφώνεται με βάση συγκεκριμένα και διακριτά στάδια. «Το πρώτο στάδιο συνιστά την αναγνώριση ενός αντικειμένου στο χώρο. Πρόκειται για μια αφαιρετική λειτουργία, όπου ορίζονται οι

συντεταγμένες ενός αντικειμένου, αντιμετωπίζοντάς το ως μοναδικό και ανεξάρτητο. Το δεύτερο στάδιο, είναι αυτό που συσχετίζει τα αντικείμενα μεταξύ τους, προσπαθώντας να εντοπίσει διακριτές σχέσεις. Το τρίτο στάδιο, επιτρέπει την επεξεργασία των σχέσεων μεταξύ των αντικειμένων και την εξαγωγή συμπερασμάτων» (Σταυρίδης, 1986 : 14). Θα μπορούσε να ιδωθεί ως ένα είδος κώδικα,³ που ως σκοπό έχει την αναγωγή των εντοπισμένων σχέσεων σε υπάρχουσες βιωμένες καταστάσεις, ώστε να εξαχθεί κάποιο συμπέρασμα. Επομένως, η ανάγνωση του χώρου εξαρτάται σε μεγαλύτερο βαθμό από τις σχέσεις⁴ μεταξύ χωρικών μορφών, και από τον τρόπο που αυτές αποκωδικοποιούνται, παρά από τις ίδιες τις μορφές που συνθέτουν το χώρο.

Εξαιτίας της αναγωγής των αναγνωρίσιμων χωρικών σχέσεων σε υπάρχουσες βιωμένες καταστάσεις, καθώς και από τον ορισμό της αντίληψης πιο πάνω, συμπεραίνεται πως η αναγνώριση των χωρικών μορφών, είναι μια λειτουργία καθαρά υποκειμενική. Παρόλη όμως την υποκειμενικότητά αυτή, το εύρος της αντίληψης των χωρικών μορφών, οριοθετείται και κατασκευάζεται παράλληλα αυστηρά, από πολιτισμικά και κοινωνικά πλαίσια αναφοράς, καθώς και από διάφορα συστήματα αναπαράστασης, τα οποία, συμμετέχουν, στην αποκωδικοποίηση των σχέσεων που δομούν το χώρο.

ΟΙΟΙΟ|| επανάληψη

Στο πλαίσιο του εύρους που αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, ένας μηχανισμός που εν μέρει συμβάλλει στην εγκαθίδρυση μιας οριοθετημένης αντίληψης των χωρικών μορφών είναι αυτός της επανάληψης.

Η επανάληψη στοιχείων, αντικειμένων, μορφών και σχέσεων, ως μέσο αντίληψης, είναι ένας μηχανισμός που απαντάται συχνά τόσο στο δομημένο, όσο και στο αδόμητο περιβάλλον. Μέσω αυτής, ο άνθρωπος είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται γρήγορα και εύκολα, συμπεριφορές και σχέσεις. Η διαδικασία αυτή κατοχυρώνει τη δύναμή της καθώς και τη διάρκειά της μέσω της υποβολής μιας τυποποίησης στην αντίληψη, οπότε και την έμμεση κατασκευή μιας «κανονικότητας». Όπως σημειώνει ο Σταυρίδης, χρησιμοποιώντας την έννοια των τύπων: «οι τύποι επιβάλλουν μια ορισμένη κανονικότητα, η οποία δεν είναι όμως μια ορισμένη και παγιωμένη συνθήκη σχέσεων, και ούτε εγγυάται τη διάρκεια της μέσω της εξασφάλισης αυτής της συνθήκης. Η κανονικότητα αυτή κατοχυρώνει τη διάρκειά της μέσα από την επανάληψη αναγνωρίσιμων στοιχείων». (Σταυρίδης, 2010 : 132). Με την επεξήγηση αυτή, κατανοείται μερικώς ο τρόπος με τον οποίο η επανάληψη κατοχυρώνει μια κατάσταση ως «κανονική». Πολύ πιο σημαντικά όμως, η επανάληψη, ως μέσο αντίληψης χωρικών μορφών, ορίζει μια διαδοχή που πιστοποιεί ότι το μέλλον δεν θα είναι άγνωστο, απρόβλεπτο και άλλο, αλλά θα έχει έναν δυνατό, σχεδόν μιμητικό δεσμό με το παρελθόν. Σε αυτή την κατεύθυνση, γίνεται λίγο πιο ξεκάθαρη η σημασία των επαναλαμβανόμενων συνθηκών, που καθιστούν τις δράσεις και τις συμπεριφορές των ατόμων τυποποιημένες, αλλά και τις κοινές δραστηριότητες των ατόμων επιμέρους «τυπικές» δράσεις, καθώς, υπονοούν μια επιδίωξη μιμητικής σύνδεσης του παρελθόντος με το μέλλον.

Οι μορφές που γίνονται αντιληπτές μέσω της αναγνώρισης επαναλαμβανόμενων σχέσεων, δομούν ένα χώρο στον οποίο, εμφανίζονται ως σταθερές και αμετάβλητες, ή έστω αν μεταβάλλονται, αυτό γίνεται με τρόπους προβλέψιμους και ανεπαίσθητους, που θα έχουν ελέγχιμα αποτελέσματα. Η αντίληψη ενός χώρου με τέτοιο τρόπο ουσιαστικά αναγνωρίζει επαναληπτικές σχέσεις μεταξύ μορφών κάποιου παρελθόντος, που υπονοούν μια αίσθηση μονιμότητας. «Αυτά τα δύο δεδομένα, η επανάληψη των δράσεων και σχέσεων, και η μονιμότητα των καταστάσε-

ων, παρουσιάζονται ως η γενική συνθήκη που χαρακτηρίζει τον κατοικημένο χώρο». (Σταυρίδης, 2010 : 134).

Η επανάληψη λοιπόν, είναι αποτελεσματική προς αυτή τη μονιμότητα γιατί όχι μόνο πυροδοτεί τη συνέχιση μιας παρόμοιας κατάστασης, αλλά γιατί τη νομιμοποιεί ως αξία να συμβεί. Με αυτή τη νομιμοποίηση, «η πραγματικότητα διαβάζεται ως εγγενώς τακτοποιημένη, οι δράσεις ορίζονται ως ρυθμισμένες με τρόπους που εμφανίζονται ως φυσικοί.» (Σταυρίδης 2010 : 138). Μέσω της επανάληψης εντυπώνεται στη σκέψη μας πως, οι σχέσεις που αναγνωρίζουμε, χωρικές και μη, είναι αυτονόητες και λογικές.

Η επανάληψη ως μηχανισμός προσπάθει, από μία άποψη, να υποβάλλει στη σκέψη του ατόμου πως με τον τρόπο που δρούσε θα πρέπει να συνεχίσει να δρα. Αρχικά στηριζόμαστε σε επιλογές, έπειτα σε «κανονικότητες», και τελικά σε αυτονόητες «αλήθειες», που βρίσκονται στο απυρόβλητο από ένα μεγάλο ποσοστό του κοινωνικού συνόλου. Οι μετατοπίσεις από αυτές τις «αλήθειες», δύσκολα αφήνονται ανεξέλεγκτες, καθώς το ότι κατάφεραν να θεωρούνται αυτονόητες δεν είναι αποτέλεσμα τυχαίων και ανεξέλεγκτων συγκυριών αλλά μεθοδευμένων στόχων και επιλογών.

Ο Virno εξηγεί πως «εξαιτίας τέτοιων πρακτικών διατείνεται η κοινωνική νομιμοποίηση των επαναλαμβανόμενων σχέσεων που δομούν τη χωρική αντίληψη των ατόμων, καθιστώντας λανθάνοντες τους κανόνες που δομούν τα όρια της δράσης» (Virno, 2004 : 87). Οι καταστάσεις που υποβάλλονται μέσω της επανάληψης μετατρέπονται σε κανόνες που κατευθύνουν τη σκέψη και την αντίληψη έχοντας ως σκοπό τη διαρκή κατασκευή μιας οικειότητας. Στην περίπτωση που εξετάζεται, αυτό πετυχαίνεται μέσω της επιβεβαίωσης μιας θέσης στον χώρο. Έτσι, αυτό που εν μέρει αποκτούμε, αντιλαμβανόμενοι, συνειδητά ή μη, μέσω της επανάληψης των σχέσεων, τον χώρο, είναι η ασφάλεια του παρόντος, αλλά κυρίως η επιβεβαίωση ότι οτιδήποτε αναγνωρίζουμε υπάγεται στο πλαίσιο κοινωνικών «αυτονόητων» και «λογικών» κανόνων.

Η απόδοση νοήματος στη μορφή αποτελεί αναγκαία, αλλά όχι εγγενή συνθήκη της κοινωνικής ζωής. Όπως αναφέρει ο Σταυρίδης, «σχέση ενός μέλους, μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας ολόκληρης με το χώρο, δημιουργείται όταν ο χώρος δρα σαν φορέας νοημάτων τα οποία, ανάλογα με το είδος της σύνδεσης, εκπέμπει, επιβάλλει, υπαινίσσεται, αναδεικνύει. Η σχέση αυτή είναι προϊόν προβολής, προβολής κοινωνικών προτύπων, κοινωνικών επενδύσεων, κοινωνικών ιδεών και αρχών».⁵ (Σταυρίδης, 1990 : 18). Η σχέση δηλαδή ενός ατόμου με τον χώρο, δημιουργείται όταν το άτομο αυτό εισπράττει και αποκωδικοποιεί τα νοήματα που προβάλλονται σε αυτόν. Αυτή η αποκωδικοποίηση, αποτελεί συνθήκη κατανόησης του χώρου · παράλληλα επηρεάζεται και εξαρτάται από ένα πλήθος παραμέτρων.

ΟΙΟ|| το αποδιδόμενο νόημα στη μορφή

Αρχικά, σημαντικό ρόλο, ίσως τον κυριότερο, παρουσιάζει η ατομική στάση, καθώς «ο ίδιος ο χώρος δεν έχει μια απεριορίστη διαφάνεια, τέτοια που να αποκαλύπτει τις κοινωνικές σχέσεις που στεγάζει. Ο χώρος δεν κάνει γνωστά σε όλους τα ίδια πράγματα». (Σταυρίδης, 1990 : 17). Η απόδοση νοήματος στη μορφή επηρεάζεται κάθε φορά από τη θέση του ατόμου στο εσωτερικό κάποιας κοινωνικής ομάδας, από τη στάση του στα κυρίαρχα πρότυπα, από τη συμμετοχή του σε κοινωνικές διαδικασίες κτλ. Μπορεί βέβαια να δίνεται ένα οριοθετημένο πλαίσιο συμπεριφοράς, αλλά σίγουρα δεν γίνεται να προβλεφθούν ολοκληρωτικά οι συνδέσεις που αναγνωρίζει το άτομο μέσα σε αυτά τα όρια, καθώς «οι συνθήκες της χρήσης κάποιων κανόνων συμπεριφοράς διαφοροποιούν τις συνδέσεις χώρου και νοήματος. Ενώ λοιπόν έχουν ενσωματωμένη μια κοινωνική λογική, δεν μπορούν να προδιαγράψουν κάθε πλευρά της σύνδεσης αυτής. Οι όροι της χρησιμοποίησής τους από το άτομο είναι τόσο περιοριστικοί όσο και τα πρότυπα συμπεριφοράς για την κοινωνική ζωή γενικά. Όπως τα πρότυπα χρησιμεύουν για να μελετήσουμε και να κατανοήσουμε τις κανονικότητες της κοινωνικής ζωής, [...] έτσι και οι κανόνες συμπεριφοράς ορίζουν απλά ένα πλαίσιο κανονικοτήτων με βάση το οποίο μπορούν να γίνουν κατανοητές, αλλά όχι και να προβλεφθούν ολοκληρωτικά, ενδεχόμενες συνδέσεις».⁶ (Σταυρίδης, 1990 : 20).

Συνεπώς, οι κανόνες συμπεριφοράς είναι αυτοί που ορίζουν το πλαίσιο κατανόησης και απόδοση νοήματος στη χωρική

μορφή. Λειτουργούν ως κατευθυντήριες γραμμές, που μπορούν να εξηγήσουν στο άτομο τις μορφές. Η θέσπιση βέβαια αυτών των κανόνων εξαρτάται κυρίως από κοινωνικούς θεσμούς, που επιλέγουν κάθε φορά τι αποτελεί άξιο παρατήρησης, τι μπορεί να νομιμοποιηθεί ως κοινωνική αλήθεια, τι μπορεί να αφαιρεθεί εκτός των ορίων που αυτοί θέτουν, τι με άλλα λόγια θεωρούν ζωτικό για τα ενδιαφέροντα και τους στόχους τους, ώστε να αποδώσουν σε αυτό μια χωρική μορφή «που να σημαίνει». «Η απόδοση νοήματος δεν είναι τελικά παρά η επένδυση με κοινωνικές αξίες. Οι μορφές έτσι, γίνονται σημαίνουσες όταν εκφράζουν κοινωνικές αξίες. [...] Όμως ενώ στη γλώσσα οι σημαίνουσες μονάδες μοιάζει να είναι με σαφήνεια οριοθετημένες, στη σύνδεση που εξετάζουμε δεν συμβαίνει το ίδιο». (Σταυρίδης, 1990 : 91). Γίνεται σαφές λοιπόν πως όσο προσπαθεί η κοινωνία να ορίσει κανόνες για την απόδοση νοήματος στις μορφές, η ατομική στάση δεν μπορεί να προβλεφθεί ολοκληρωτικά, και οι συνδέσεις που αναγνωρίζονται σε τέτοια πλαίσια θα υπόκεινται πάντα σε ένα ανοικτό πεδίο ενδεχομένων.

Όσους περιορισμούς θέτει η κοινωνία και όσα ενδεχόμενα μπορεί να αναγνωρίζει το άτομο στη νοηματοδότηση της μορφής, το σημαντικό, και ίσως πολλές φορές αδιαπέραστο πλαίσιο όλων είναι τα όρια του κάθε πολιτισμού. Όπως αναφέρει ο Levi – Strauss,⁷ «από την ώρα που γεννιόμαστε ο πολιτισμός μας, έκανε να διεισδύσει μέσα μας με χίλιους τρόπους, συνειδητούς ή ασυνειδητούς, ένα περίπλοκο σύστημα αναφοράς αποτελούμενο από αξιολογικές κρίσεις, κίνητρα, επίκεντρα ενδιαφέροντος και επίσης από την επεξεργασμένη άποψη που μας επιβάλλει η εκπαίδευση για αυτόν τον πολιτισμό». (Levi – Strauss, 2003a : 39).

Έξω από αυτό το αξιολογικό σύστημα του πολιτισμού μας που εξηγεί ο Levi – Strauss, η απόδοση «συγκεκριμένου» νοήματος σε μια μορφή, μπορεί να φαίνεται ακατανόητη, αυθαίρετη, ή ακόμη και ανύπαρκτη. Εντός του συστήματος αυτού μπορεί να είναι τόσο συνηθισμένη, που να καταλήγει αυτονόητη οπότε και δυσδιάκριτη. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, κάθε πολιτισμός εκχωρεί νοήματα σε χωρικές μορφές, διανέμοντας έτσι εγκαθιδρυμένες διαφορετικές δραστηριότητες, στα φύλα, στις ηλικίες και στις τάξεις. «Ακόμη και όταν υπάρχει νομικά ελεύθερη πρόσβαση στους χώρους, υπάρχουν βαθιές παραδόσεις του παρελθόντος και μιμητικές συμπεριφορές που διαιωνίζουν τις διαφορές, συγκεκριμένα στην κοινωνική μορφή τους. Αυτοί οι διαχωρισμοί είναι βέβαια, ριζικά αυθαίρετοι με την έννοια ότι θα μπορούσε να ήταν διαφορετικά, και θα μπορούσαν να έχουν διατυπωθεί διαφορετικά.» (Summers, 2003 : 123).

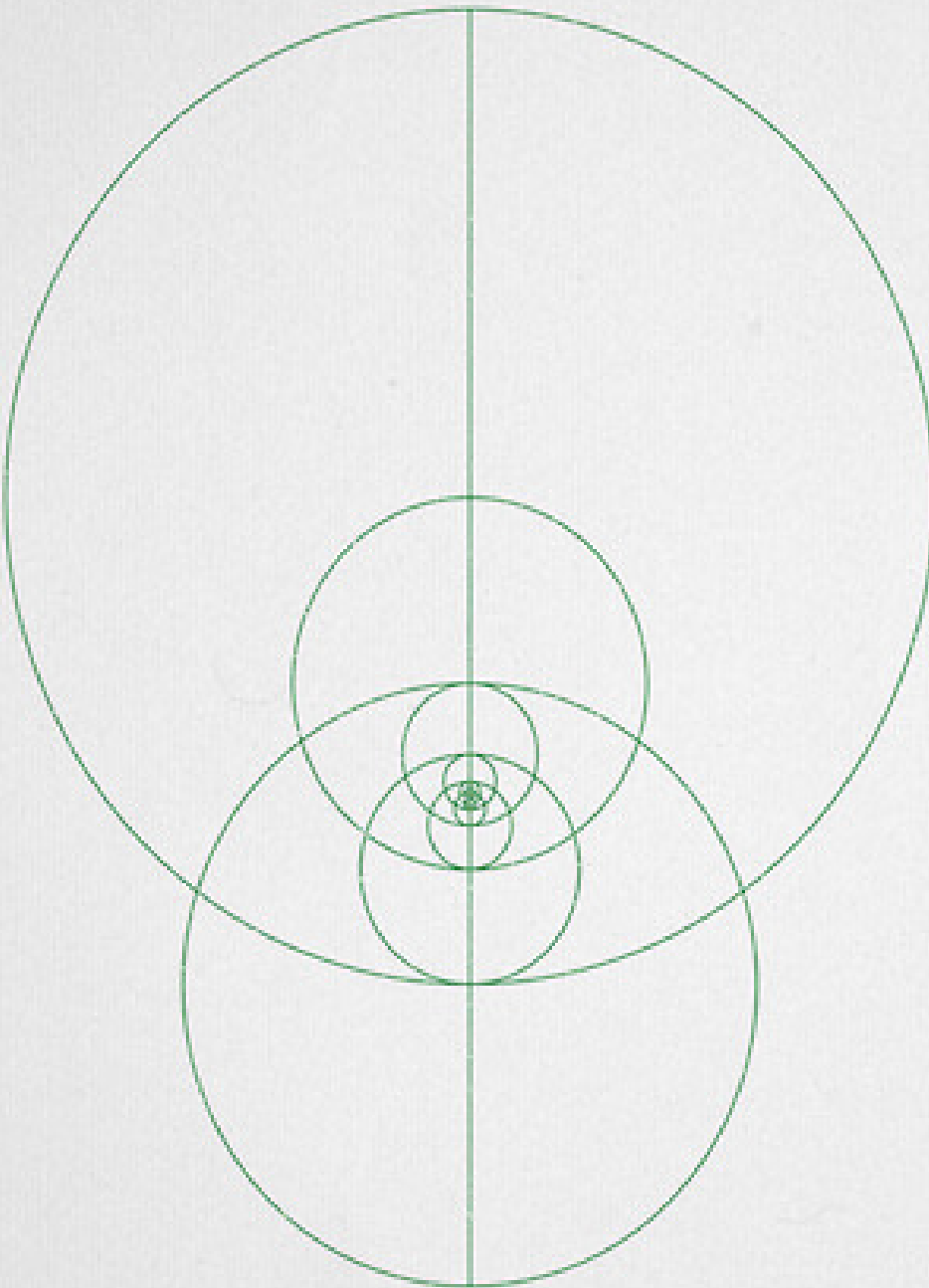
Βέβαια δεν μπορούμε να αντιμετωπίζουμε τα όρια ενός πολιτισμού ως κάτι διαχρονικά σταθερό και άκαμπτο, καθώς βρίσκονται πάντα σε μια δυναμική κατάσταση. «Όσο κάποιες τάξεις κυριαρχούν, εξασφαλίζουν τον έλεγχο και την παραγωγή του πολιτισμού και ασκούν την ηγεμονία τους χρησιμοποιώντας τον. Κάποιες άλλες κυριαρχούμενες, είτε υποτάσσονται, είτε φθείρουν τον πολιτισμό που τους επιβάλλεται εισάγοντας αξίες, πρακτικές και συμπεριφορές που τον υπονομεύουν». (Σταυρίδης, 1990 : 19).

Ως παράδειγμα των παραπάνω θέσεων επιλέγεται ενδεικτικά ο γεωμετρικός χώρος, καθώς, αφ' ενός, οι γεωμετρικές μορφές αποτελούν έναν τρόπο άρθρωσης του χώρου, και αφ' ετέρου, ο γεωμετρικός χώρος και οι μορφές, τα σχήματά του, έχουν ταυτιστεί με το κύρος του αντικειμενικού και ουδέτερου.⁸

Προς αυτή την κατεύθυνση βοήθησαν οι θετικές επιστήμες, τα μαθηματικά κυρίως, καθώς και η καθιέρωση και χρήση του Καρτεσιανού συστήματος συντεταγμένων. «Όταν όμως ο καρτεσιανός χώρος χρησιμοποιείται για να μετρήσει κάποιες αποστάσεις, τότε γίνεται φανερό ότι η επιλογή πλαισίου αναφοράς είναι εκείνη που εισάγει στο χώρο ιδιότητες πάνω στις οποίες θεμελιώνονται διαφορετικές αξιολογήσεις». (Σταυρίδης, 1990 : 96). Η άρθρωση του χώρου, τότε, εκφράζει μη – αντικειμενικά νοήματα. Για παράδειγμα, «αν η αρχή των αξόνων είναι το κέντρο της πόλης, οι συντεταγμένες των περιοχών εκφράζουν μια σειρά από διαβαθμίσεις κοινωνικών αξιών (η αίγλη των προαστίων, η μιζέρια των απομακρυσμένων εκτός των τειχών περιοχών κλπ.)» (Σταυρίδης, 1990 : 96). Με αυτόν τον τρόπο φαίνεται πως η εισαγωγή ενός πλαισίου αναφοράς, πάντα απαραίτητου, επηρεάζει τη σημασία μιας μορφής, ενώ επιστρατεύεται για να το εξορθολογήσει, προτάσσοντας τη θεώρηση του ουδέτερου και αντικειμενικού.

Στα πλαίσια της γεωμετρίας, μια έννοια που χρησιμοποιείται συχνά για την αναφορά σε χώρους, είναι αυτή του κεντρικού σημείου. Όταν αναφερόμαστε στο γεωμετρικό καθαρά χώρο οι έννοιες που χρησιμοποιούμε φαίνονται ουδέτερες. Οι κοινωνικοί θεσμοί όμως τείνουν να χρησιμοποιούν τα κεντρικά σημεία για να ορίσουν κοινωνικές αξίες, προβάλλοντάς τις έπειτα στον χώρο. Όταν το πλαίσιο αναφοράς εισβάλλει, οι ερμηνείες δεν μπορεί να είναι ακόμη ουδέτερες. Τι συμβαίνει λοιπόν, όταν στην έννοια του κέντρου εισάγονται αρχές, που μετονομάζονται σε κεντρικές αξίες ενός πολιτισμού όπως ηθική, θρησκεία, γλώσσα, έθνος, φύλο; Και πως θα μπορούσε τότε, αυτή η κατάσταση να αποδοθεί ουδέτερα στον χώρο;

Η διαφοροποίηση επιπέδου είναι ένας από τους πιο διαδεδομένους τρόπους προσέγγισης ενός κέντρου. Το επίπεδο και πάλι, με όρους καθαρά γεωμετρικούς, μπορεί να ιδωθεί ως κάτι ουδέτερο. Όταν

όμως θεωρούμε πως μια κίνηση προς τα πάνω, μπορεί να σημαίνει σωματικά, κοινωνικά και συμβολικά ψηλότερα, τότε «οι διακρίσεις που γίνονται από τη διαφοροποίηση επιπέδων είναι σχεδόν πάντα ιεραρχικές». (Summers, 2003 : 159). Έτσι, όντας δύσκολο να διαχωριστεί μια χωρική έκφραση από το πλαίσιο αξιών στο οποίο αναγνωρίζεται, γίνεται κατανοητό πως οι διαφορές επιπέδου για παράδειγμα, δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές χωρίς τις ιεραρχικές διακρίσεις που δομούν.

Από μια παρόμοια σκοπιά, θεωρώντας τον γεωμετρικό χώρο ως ένα μοντέλο,⁹ κατανοεί κανείς πως ακριβώς επειδή πρόκειται για μοντέλο, χαρακτηρίζεται από κάποια αφαίρεση, και οποιαδήποτε αφαίρεση αποτελεί ήδη μια επιλογή. Ως τέτοια, «δηλώνει μια προτίμηση κάποιων χαρακτηριστικών σε βάρος κάποιων άλλων, μια προτίμηση ως προς κάτι που παίρνει προτεραιότητα. Για αυτό ένα μοντέλο όπως ο γεωμετρικός χώρος, όσο δε δηλώνει και δεν αιτιολογεί τα όρια της χρήσης του, εύκολα μεταπίπτει σε κανόνες συμπεριφοράς, ή ηθική». (Σταυρίδης, 1990 : 99).

Εν κατακλείδι, η αντίληψη και κατανόηση της χωρικής μορφής συνδέεται συνεχώς με την απόδοση ενός νοήματος, το οποίο είναι κοινωνικού συνήθως, και ποτέ ουδέτερου περιεχομένου. Αυτό βέβαια δεν περιορίζει πλήρως τον τρόπο με τον οποίο θα κατανοηθεί η χωρική μορφή, αλλά σίγουρα θέτει ένα οριοθετημένο εύρος αντίληψης. Το νόημα τώρα που αποδίδεται στη μορφή, εξαρτάται κυρίως από δράσεις, ατομικές και συλλογικές, επιβεβαιωτικές και απελευθερωτικές, και το εύρος αυτών των δράσεων εξαρτάται κυρίως από τα όρια που θέτει κάθε πολιτισμός στα άτομα που επηρεάζει. Συμπεραίνεται πως αυτά τα δύο μέρη, η χωρική μορφή και το νόμά της, αποκτούν μια ισχυρή σύνδεση, μια σχέση, που για την κατανόησή της κρίνεται χρήσιμο να εξεταστεί ο τρόπος κατασκευής, μετάδοσης και αναπαραγωγής της.

υποσημειώσεις πρώτου κεφαλαίου

1 | Ο **Adrian Forty** επιχειρώντας να εξηγήσει τη σημαντικότητα του χώρου στην ιστορία εξηγεί πως ο χώρος έχει διπλή υπόσταση, είναι ένα φυσικό μέγεθος με διαστάσεις και έκταση και παράλληλα έχει μια νοητική υπόσταση, αποτελεί μέρος της συσκευής με την οποία αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο.

2 | Ο **Paul Rodaway** υποστηρίζει ότι η αντίληψη εξαρτάται από την προσωπική ιστορία του ανθρώπου και είναι κοινωνικά και πολιτισμικά τοποθετημένη. Η αντίληψη ή η σχετική χρήση των διάφορων αισθήσεών μας είναι μια συμπεριφορά που μαθαίνεται, μια ικανότητα, και διαμορφώνει μέρος της κοινωνικοποίησής μας σε μια πολιτισμική ομάδα.

3 | Ως κώδικας εννοείται κατά τον **Σιδέρη**, ο χωρικός γλωσσικός κώδικας που μας επιτρέπει να συλλάβουμε τα χαρακτηριστικά των αντικειμένων στο χώρο. Σε ένα χάρτη αυτά μπορεί να είναι αντικείμενα που παρουσιάζονται ως σημεία, γραμμές ή περιοχές, οι μονάδες μέτρησης και τα σημεία αναφοράς.

4 | Ο **Σιδέρης** αναφέρει στο άρθρο *Χωρική σκέψη* κάποια παραδείγματα τέτοιων σχέσεων : «1/ σχέσεις μεταξύ στατικών οντοτήτων. Η αξιολόγηση του σχήματος, της απόστασης ή της διεύθυνσης μιας οντότητας γίνονται πάντα σε σχέση με μια άλλη οντότητα ή κάποιο άλλο σχετικό πλαίσιο. Οι αξιολογήσεις αυτές περιλαμβάνουν τον προσανατολισμό, την τοποθεσία, την απόσταση, το μέγεθος, το σχήμα, και την υφή. 2/ σχέσεις μεταξύ δυναμικών οντοτήτων. Δυναμικά χαρακτηριστικά χωρικών οντοτήτων περιλαμβάνουν τη διεύθυνση κίνησης, τρόπος κίνησης, ταχύτητα ή επιτάχυνση, διασταύρωση ή σύγκρουση». (Σιδέρης, 2005 : 4).

5 | Η σύνδεση αυτή που παρατηρείται μεταξύ χώρου και κοινωνίας, ορίζεται από τον **Σταυρίδη**, στο *Η συμβολική σχέση με το χώρο* ως συμβολική σχέση, που, κατά τον Σταυρίδη και πάλι, είναι αμφίδρομη, υποκειμενική για κάθε άτομο, και βρίσκεται σε ένα δυναμικό καθεστώς συνεχούς επαναπροσδιορισμού.

6 | Οι κανόνες συμπεριφοράς που αναφέρονται, ορίζονται σύμφωνα με τον **Σταυρίδη** στο *Η συμβολική σχέση με το χώρο*, ως συμβολικοί μηχανισμοί. Όπως αναφέρει, «κάθε μέλος μιας κοινωνίας εφοδιάζεται στη διάρκεια της κοινωνικής του εκπαίδευσης, όχι μόνο της θεσμοποιημένης αλλά και εκείνης που προέρχεται από τη συμμετοχή του στις κοινωνικές πρακτικές, με ένα σύνολο κανόνων συμπεριφοράς που μπορούμε να τους ονομάσουμε συμβολικούς μηχανισμούς. Οι συμβολικοί μηχανισμοί παράγουν κάθε φορά τη συμβολική σχέση που ένα άτομο έχει με κάποιο χώρο». (Σταυρίδης, 1990 : 20).

7 | **Claude Levi – Strauss** (1908 – 2009) : Γάλλος ανθρωπολόγος και κοινωνιολόγος. Θεμελιωτής της θεωρίας του δορισμού ως μέθοδος κατανόησης της ανθρώπινης κοινωνίας και πολιτισμού. (<http://www.iep.utm.edu/literary/#H5>).

8 | Λόγω αυτής της θεώρησης χρησιμοποιούνται ως παράδειγμα κάποιες εκφράσεις του γεωμετρικού χώρου, καθώς, οι μορφές του, χρησιμοποιούνται πολύ συχνά, για να επιχειρηματολογήσουν, ως ουδέτερη θεώρηση των πραγμάτων και όχι ως οπτική γωνία.

9 | Μοντέλο με την έννοια πως ο γεωμετρικός χώρος και τα παράγωγά του, οι χωρικές γεωμετρικές μορφές, δεν απαντώνται στη φύση με κανένα τρόπο τόσο απόλυτο όσο περιγράφονται από τον άνθρωπο.

σχέση χωρικής μορφής και νοήματος ΟΙΙ

Ως σχέση ορίζεται «η δυνατότητα του ανθρώπου να κατανοεί τον τρόπο με τον οποίο, δύο ή περισσότερα, αντικείμενα, στοιχεία ή έννοιες, συνδέονται μεταξύ τους». (Levi – Strauss, 1986 : 23). Η κατανόηση αυτή, παρέχει στον άνθρωπο τη δυνατότητα εξαγωγής συμπερασμάτων. Βέβαια, η κατανόηση του τρόπου σύνδεσης επηρεάζεται κάθε φορά από επιμέρους σχέσεις, που δρουν συγκριτικά, ώστε να δοθεί μια ερμηνεία σε μια συγκεκριμένη έννοια. Έτσι, δεν μπορούμε να ερμηνεύσουμε έννοιες μεμονωμένα, αφαιρώντας το πλαίσιο αναφοράς τους και αποκόπτοντάς τες από οποιαδήποτε σχέση με οποιαδήποτε άλλη έννοια. Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, η σύνδεση μορφής και νοήματος, αποτελεί μια σχέση, ισχυρή και εξαρτώμενη παράλληλα από διάφορες άλλες σχέσεις που βοηθούν στην αποκωδικοποίηση των μερών της.

Η κατανόηση του χώρου, όπως αναφέρθηκε, εξαρτάται και επηρεάζεται σχεδόν ολοκληρωτικά από τη σχέση χωρικής μορφής και νοήματος. Ενώ ο τρόπος αντίληψης των χωρικών μορφών επηρεάζεται, μεταξύ άλλων, από την επαναληπτικότητα με την οποία αυτές προβάλλονται στο δομημένο περιβάλλον, ο τρόπος που κατανοούμε τις χωρικές μορφές, η απόδοση δηλαδή νοήματος, εξαρτάται από την ερμηνεία που κάθε άτομο δίνει σε αυτές, από τους κανόνες που του υποδεικνύουν τον τρόπο μετάφρασης, από το σύστημα αξιών μέσα στο οποίο αναγνωρίζεται μια χωρική μορφή, καθώς και από την συσχέτιση με διάφορες άλλες χωρικές μορφές που δομούν συνολικά ένα χώρο.

Οι σχέσεις που δομούν το χώρο, δεν είναι εγγενείς στην ανθρώπινη φύση, αλλά «κατασκευάζονται και αναδιαρθρώνονται συνεχώς, με γνώμονα τον πολιτισμό, τη γλώσσα, την ιστορία, τους τρόπους μετάφρασης αυτών». (Franck & Lepori, 2000 : 131). Βασικό σημείο σε αυτή τη θέση αποτελεί η κατανόηση ορισμένων από τους τρόπους μετάδοσης, παραγωγής και αναπαραγωγής κάποιων γενικώς αποδεκτών σχέσεων και των νοημάτων που αυτές φέρουν, καθώς μέσω τέτοιων επιτυγχάνεται η διαμόρφωση μιας βασικής αντιληπτικής ικανότητας και πραγματοποιείται σε μεγάλο ποσοστό η κατανόηση του χώρου, οπότε και οποιαδήποτε «χωρική» επικοινωνία στο πλαίσιο ενός κοινωνικού συνόλου.

Ένας από τους τρόπους μετάδοσης, παραγωγής, και εγκαθίδρυσης των σχέσεων που δομούν την κατανόηση του χώρου, στο πλαίσιο ενός συνόλου, είναι η (χωρική) γλώσσα και ο λόγος της.^{1,2} Όπως αναφέρει η Χατζησάββα, «στην οπτική των δομιστών, η γλώσσα προηγείται της συνείδησης, η γλώσσα μεσολαβεί και επηρεάζει την αντίληψη που έχουμε για την πραγματικότητα. Η πραγματικότητα δεν αντικατοπτρίζεται μέσα από τη γλώσσα, αλλά παράγεται από αυτήν».³ (Χατζησάββα, 2009 : 144).

Η γλώσσα, και κατά συνέπεια και ο λόγος που αρθρώνουμε, αποτελείται από σημεία. Στη σημειωτική, ως σημείο ορίζεται μια «μονάδα σημασίας, που παίρνει τη μορφή λέξης, εικόνας, ήχου, ενέργειας, ή αντικειμένου».⁴ (Chandler, 1994 : 8). Με τη σειρά του, κάθε σημείο της γλώσσας αποτελείται από «ένα σημαίνον, μια μορφή που παίρνει ένα σημείο, και ένα σημαινόμενο, μια έννοια δηλαδή που αναπαριστά. Σήμερα, το σημαίνον ερμηνεύεται κοινώς ως η υλική ή φυσική μορφή ενός σημείου – είναι κάτι που μπορούμε να δούμε, να ακούσουμε, να αγγίξουμε, να μυρίσουμε ή να γευτούμε. Το σημαινόμενο, από την άλλη πλευρά, είναι μια νοητή κατασκευή – δεν είναι υλικό αντικείμενο». (Chandler, 1994 : 8). Όπως αναφέρει ο Lewis, «το σημείο ενσωματώνει τόσο το σημαίνον όσο και το σημαινόμενο · είναι η υλική οντότητα που έχει αποκτήσει σημασία». (Lewis, 1991 : 27).

Η κατανόηση του νοήματος ενός σημείου είναι μάλλον καθαρά σχεσιακή παρά αναφορική. Δηλαδή, «η σημασία των σημείων θεωρείται ότι έγκειται στη συστηματική σχέση μεταξύ τους μάλλον παρά στην αναφορά τους προς υλικά αντικείμενα. Αυτή η έννοια μπορεί να είναι δυσνόητη επειδή μπορεί να αισθανόμαστε ότι μια μεμονωμένη λέξη όπως το «δέντρο» έχει κάποια σημασία για μας, αλλά η σημασία της εξαρτάται από το πλαίσιο αναφοράς της σε σχέση με άλλες λέξεις μαζί με τις οποίες χρησιμοποιείται». (Chandler, 1994 : 9). Άρα λοιπόν, το νόημα που θα δοθεί σε ένα σημαίνον, το σημαινόμενο με λίγα λόγια, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα υπόλοιπα σημεία με τα οποία έρχεται σε «επαφή». Επομένως, τα σημεία αποκτούν το νόημά τους όταν ερμηνεύονται σε σχέση μεταξύ τους.

Εδώ χρειάζεται να σημειωθεί πως όσο εξαρτώμενο και αν είναι κάθε φορά το σημαινόμενο από τις επιμέρους σχέσεις των σημεί-

ων, για τα περισσότερα σημαίνοντα έχει εγκαθιδρυθεί ένα γενικώς αποδεκτό σημαίνόμενο. Αυτό βέβαια δεν δηλώνει πως για κάθε σημαίνον υπάρχει ένα και μόνο σημαίνόμενο αλλά μάλλον ότι υπάρχει ένα κυρίαρχο σημαίνόμενο για κάθε σημαίνον το οποίο έχει φτάσει να θεωρείται ως το δεδομένο νόημα ενός σημείου. Το κυρίαρχο σημαίνόμενο βέβαια, δεν είναι απλώς αυτό που προσωπικά κατανοούμε από ένα σημείο, αλλά η σημασία που οι κοινωνικοί θεσμοί και ο πολιτισμός στον οποίο έχουμε πρόσβαση δίνουν σε ένα σημείο. Αυτό το σημαίνόμενο σχετίζεται πάντα με παράγοντες όπως φύλο, ηλικία, τάξη και εθνικότητα, καθώς και με τη χρονική περίοδο στο εύρος της οποίας αρχικά ορίζεται.

Ο πολιτισμός στον οποίο έχουμε πρόσβαση και του οποίου δεχόμαστε τις παραμέτρους μας εφοδιάζει με διάφορα πλαίσια αναφοράς καθώς και με κώδικες επικοινωνίας, μέσω των οποίων μπορούν να γίνουν αντιληπτές και να αξιολογηθούν οι σχέσεις μεταξύ των σημείων. Ως κώδικας ορίζεται «ένα σύνολο πρακτικών οικείο στους χρήστες του μέσου που λειτουργεί μέσα σε ένα ευρύ πολιτιστικό περιβάλλον». (Chandler, 1994 : 36). Ερμηνεύουμε τα σημεία πάντα χρησιμοποιώντας έναν κατάλληλο ανάλογο με την κρίση μας κώδικα επικοινωνίας. Το νόημα λοιπόν των σημείων εξαρτάται εν μέρει και από την ύπαρξη και χρήση τέτοιων κωδικών. Συνεπώς, θα μπορούσε να ειπωθεί πως «οι κώδικες ρυθμίζουν και σταθεροποιούν τις σχέσεις μεταξύ σημαινόντων και των σημαινόμενων τους». (Chandler, 1994 : 36).

Οι κώδικες κατηγοριοποιούνται με βάση διάφορες παραμέτρους καθιστώντας έτσι πιο εύκολη την αναγνώρισή τους. Για παράδειγμα, θα μπορούσαμε να αναγνωρίσουμε κοινωνικούς κώδικες,⁵ κειμενικούς κώδικες,⁶ καθώς και ερμηνευτικούς κώδικες,⁷ βάσει των οποίων κατανοούμε τις σχέσεις μεταξύ σημείων. Σύμφωνα με τον Thayer, «αυτό που μαθαίνουμε δεν είναι ο κόσμος, αλλά συγκεκριμένοι κώδικες εντός των οποίων έχει δομηθεί, ούτως ώστε να μπορούμε να «μοιραζόμαστε» τις σχετικές μας εμπειρίες» (Thayer, 1982 : 30). Λόγω της ευρείας διάδοσης συγκεκριμένων κωδικών σε έναν πολιτισμό καθώς και της εισαγωγής τους στον τρόπο σκέψης των ατόμων από πολύ μικρή ηλικία, φαίνεται ως «οι κώδικες αυτοί να είναι δοσμένοι από τη φύση και να μην αποτελούν πολιτισμικές κατασκευές» (Chandler, 1994 : 38), χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει πως οι κώδικες είναι στατικά συστήματα επικοινωνίας. Η εκμάθηση σε μικρή ηλικία και η συνεχής ασυνείδητη χρήση των κωδικών αυτών έχει ως αποτέλεσμα την υιοθέτηση αξιών χωρίς να γίνεται αντιληπτή η παρέμβασή τους στην κατασκευή του νοήματος των σημείων.

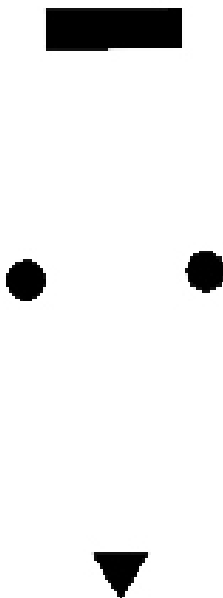
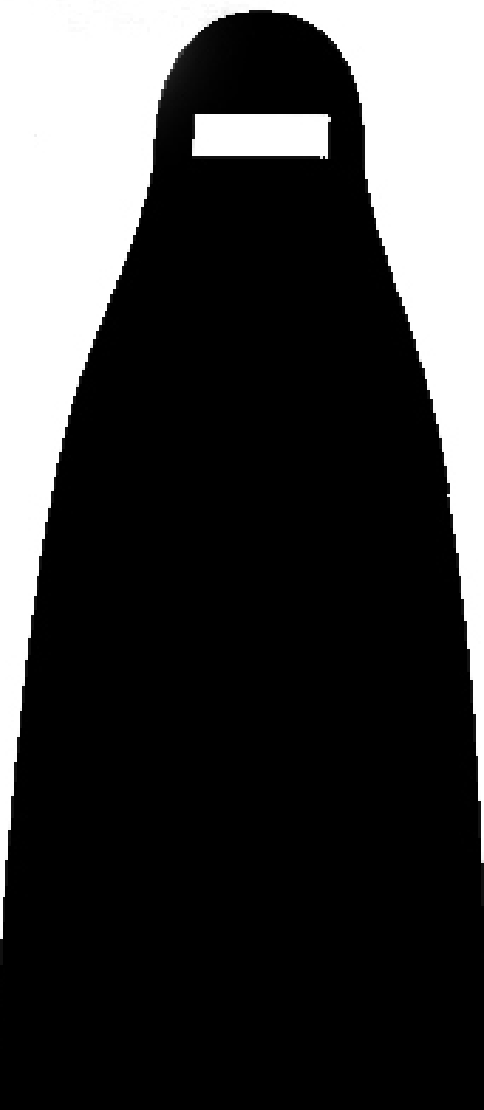
Σκεπτόμενοι λοιπόν τη γλώσσα με τέτοιους όρους, και ανάγοντας τη σχέση χωρικής μορφής και νοήματος στη σχέση σημαίνοντος και σημαινόμενου, προκύπτει ένας βασικός προβληματισμός που έγκειται στις πολιτισμικές κατασκευές των κωδικών επικοινωνίας καθώς και στην κυριαρχία του γενικώς αποδεκτού σημαινόμενου. Έχοντας την παραπάνω ανάλυση ως βάση, κατανοεί κανείς πως δεν υπάρχει αναγκαία, φυσική, ή λογική σχέση μεταξύ σημαίνοντος και σημαινόμενου, μεταξύ δηλαδή, της χωρικής μορφής και του νοήματος στο οποίο αναφέρεται. Όπως ισχυρίζονται οι Fiske & Hartley, «το σημαινόμενο [...] είναι καθεαυτό αυθαίρετο, αφού ο τρόπος που το βλέπουμε, το κατηγοριοποιούμε και το δομούμε είναι αποτέλεσμα του πολιτιστικού μας τρόπου σκέψης» (Fiske & Hartley, 1978 :39). Δεν μπορεί λοιπόν παρά η «σχέση αυτή, (σημαίνοντος/σημαινόμενου) να είναι καθαρά συμβατική – εξαρτώμενη από κοινωνικές και πολιτιστικές παραδοχές». (Chandler, 1994 : 9).

Ως σύμβαση ορίζεται κατά τον Fiske, «η κοινωνική διάσταση των σημείων. Είναι η συμφωνία μεταξύ των χρηστών για τις αρμόζουσες χρήσεις και αντιδράσεις σε ένα σημείο». (Fiske, 1982 : 60). Ως συμφωνίες λοιπόν, χαρακτηρίζονται από κάποια αυθαιρεσία, ενώ πολύ συχνά η χρήση τους λανθασμένα προβάλλει τη φήμη της δεδομένης, αντικειμενικής «αλήθειας». Οι συμβάσεις αυτές μπορεί να γίνουν εξαιρετικά επικίνδυνες καθώς μπορούν πολύ εύκολα να μετατρέψουν το πολιτιστικό σε φυσικό. Να μετατρέψουν δηλαδή «τις κοινές πολιτιστικές και ιστορικές αξίες, στάσεις και πιστεύω να μοιάζουν «φυσικά», «κανονικά», «προφανή», «κοινής λογικής» ακόμη και «αληθινά» γεγονότα». (Chandler, 1994 : 33). Η ισχυρή θέση των συμβάσεων αυτών έγκειται στην εξασφάλιση ότι τα σημεία δεν μπορούν να σημαίνουν οτιδήποτε θέλει ένα άτομο να σημαίνουν, στοχεύοντας πάντα σε κάποια βασική επικοινωνία. Με αυτά ως δεδομένα λοιπόν, η γλώσσα δεν μπορεί να αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα, αλλά μάλλον συμβάλλει στην κατασκευή της.⁸

Οι συμβάσεις των σχέσεων της γλώσσας και του λόγου παράγονται και μεταδίδονται σε ένα μεγάλο ποσοστό με υποκειμενική βάση, καθώς «οποιοσδήποτε λόγος από κάπου εκπέμπεται, υπό ορισμένους όρους και με ορισμένους στόχους». (Σταυρίδης, 1990 : 59). Ένας όρος που μας βοηθά να κατανοήσουμε την υποκειμενικότητα της εγκαθίδρυσης των συμβατικών σχέσεων είναι αυτός της εξουσίας.⁹ Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται εδώ μόνο για να υποδείξει την ικανότητα ενός ατόμου ή ενός κοινωνικού συνόλου να καθορίσει εξ αρχής ορισμένες σχέσεις μεταξύ σημείων, να υπονοήσει δηλαδή πως η εδραίωση των σχέσεων μεταξύ σημείων και συνεπώς, ο ορισμός του νοήματός τους, έχει δημιουργού, οπότε και υπόκειται σε προσωπικά ή συλλογικά κίνητρα. Όπως αναφέρουν οι Kress & van Leeuwen, «από τη σκοπιά των κοινωνικών σημειωτιστών η αλήθεια είναι ένα κατασκευάσμα της σημείωσης και ως τέτοια είναι αλήθεια μίας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, προερχόμενη από την αξία και τα πιστεύω της ομάδας αυτής». (Kress & van Leeuwen, 1996 : 159).

Ο προβληματισμός αυτός δεν αφορά βέβαια μόνο τα νοήματα των σημείων, αλλά και το ποιος έχει τη δύναμη να ελέγχει τα νοήματα αυτά. Προκύπτει έτσι πως στον ορισμό μιας σχέσης μεταξύ σημείων ζωτική παράμετρο αποτελεί η θέση του ατόμου ή της κοινωνικής ομάδας που ορίζει το γενικώς αποδεκτό νόημα του σημείου.

Τα γενικώς αποδεκτά και κυρίαρχα νοήματα, αποτελούν κεντρικά σημεία αναφοράς ενός πολιτισμού. Η ανεκτικότητα στις αποδεκτές αποκλίσεις αυτών των νοημάτων, έχει μεν ένα εύρος, αλλά αυτό οριοθετείται αυστηρά. Το όριο αυτό τίθεται κάθε φορά από δυνάμεις που μπορούν να επηρεάσουν, να καθορίσουν και να επιβεβαιώσουν εν μέρει τα νοήματα που αποκτούν τα σημεία. Οτιδήποτε έξω από αυτό το όριο αυτόματα χαρακτηρίζεται ως μη – αποδεκτό, αφύσικο, κάποιες φορές ακόμη και αναληθές. Η τοποθέτηση του νοήματος ενός σημείου βρίσκεται ή μέσα στα όρια, ή έξω από αυτά · η διαδικασία αυτή της τοποθέτησης εντός ή εκτός φέρει και ανάλογα συμπεράσματα. Είναι μια διαδικασία σκέψης στην οποία κανείς οδηγείται πολύ εύκολα και εξ' ολοκλήρου ασυνείδητα, πάνω στην οποία έχει δομηθεί ολόκληρη η σκέψη του σύγχρονου δυτικού ανθρώπου. Σε αυτό το σημείο μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητός ο σημαντικός ρόλος της «κινητήριας δύναμης» που καθορίζει το νόημα ενός σημείου, καθώς συνηθίζεται το νόημα που βρίσκεται εντός των ορίων να δίνει την αίσθηση του πρωτεύοντος, του αξιακά υψηλότερου και ιεραρχικά σημαντικότερου. Με τη συνεχή αναπαραγωγή και την άκριτη χρήση τέτοιων γενικώς αποδεκτών νοημάτων, υποθάλπεται η συνεχής φυσικοποίησή τους, (η οποία καθορίζει βέβαια και τα όρια των αποδεκτών νοημάτων), με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζονται πλέον ως αυτονόητα και φυσικά δεδομένα. Από την άλλη μεριά, το εκτός των ορίων νόημα αποδυναμώνεται όλο και περισσότερο με συνέπεια να περιθωριοποιείται και να αντιμετωπίζεται ως υπόλειμμα του αποδεκτού νοήματος. Εξαιτίας αυτής της αντιμετώπισης, καθίστανται αρκετά δύσκολες οι μετατοπίσεις από τέτοια νοήματα, που δομημένα με αυτόν τον τρόπο, δεν αφήνουν χώρο για περαιτέρω προβληματισμούς.

Από τη στιγμή που η σχέση χωρικής μορφής και νοήματος έγκειται πάντα στα πλαίσια κάποιου συστήματος αναφοράς, είναι αυτονόητο πως στηρίζεται και αυτή σε παραδοχές που, αν όχι υποστηρίζουν, τουλάχιστον ανέχονται τα κυρίαρχα σημαινόμενα, τα γενικώς αποδεκτά νοήματα. Βέβαια, η επανάληψη, που αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, μπορεί ίσως να είναι ένας από τους λόγους που δεν λαμβάνουν χώρα σε υπολογίσιμο ποσοστό περαιτέρω προβληματισμοί, ως προς τον τρόπο που παράγεται και φορτίζεται νοηματικά η χωρική μορφή. Αναγκαία όμως προϋπόθεση για την αναγνώριση τέτοιων παραδοχών και ίσως κάποιες φορές και για τον επαναπροσδιορισμό τους αποτελεί η συνειδητοποίηση πως η «αλήθεια» τους, αποτελεί μια οπτική γωνία παρά ένα αντικειμενικό γεγονός.

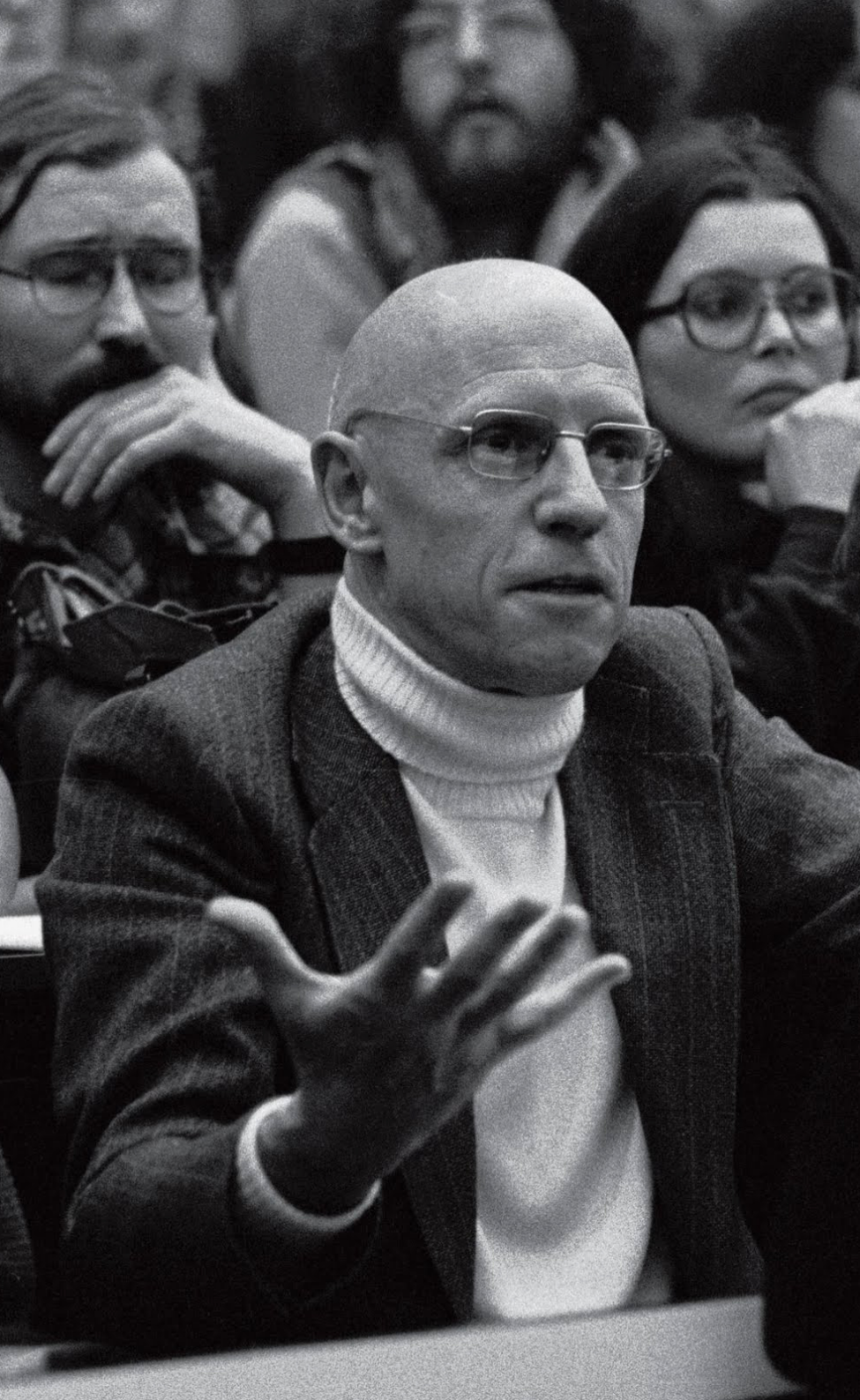
Ceci n'est pas une pipe.

Όπως έχει αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, η νοηματοδότηση της χωρικής μορφής υπόκειται στη λογική των σχέσεων μεταξύ σημείων. Ως σχέση λοιπόν, με τη σειρά της βασίζεται σε συμβάσεις και παραδοχές. Εδώ χρειάζεται να σημειωθεί πως μια συμβατική σχέση ή παραδοχή δεν αποτελεί αρνητικό σημείο στην εκφορά ενός λόγου καθώς εξαιτίας τέτοιων σχέσεων είναι δυνατή η επικοινωνία μεταξύ των ατόμων στα πλαίσια ενός πολιτισμού. Το γεγονός αυτό βέβαια δεν αποτελεί επαρκές επιχείρημα για την άκριτη μετάδοση και αναπαραγωγή των συμβάσεων που προβάλλει κάθε πολιτισμός καθώς δεν κατάφεραν να χρησιμοποιούνται τόσο εύκολα και ανεμπόδιστα τυχαία αλλά οι περισσότερες είναι αποτέλεσμα μεθοδευμένων επιλογών και στόχων από μια εξουσία που είναι σε θέση να τις ορίσει και να τις ελέγξει.

Σε αυτή ακριβώς την κατεύθυνση και με την πεποίθηση πως «πρακτικές που σήμερα φέρουν τη σφραγίδα του αυτονόητου, αναδύθηκαν ως κοινωνικές κατασκευές» (Μπέτζελος & Σωτήρης, 2004 : 78) στράφηκε η σκέψη του Michel Foucault,¹⁰ ο οποίος υποστήριξε την αυθαιρεσία και την υποκειμενικότητα, και προβληματοποίησε τη φυσικότητα και τη σταθερότητα, με την οποία αναγνωρίζουμε και αναπαράγουμε τις επιμέρους σχέσεις ενός λόγου. Όπως αναφέρει, «δεν είναι τα αντικείμενα που παραμένουν σταθερά, ούτε ο χώρος που απαρτίζουν · δεν είναι καν το σημείο ανάδυσης ή ο τρόπος χαρακτηρισμού τους · αλλά ο συσχετισμός των επιφανειών όπου μπορεί να εμφανιστούν, όπου μπορεί να οριοθετηθούν, όπου μπορεί να ανακληθούν και να εξειδικευτούν.» (Foucault, 1987 : 74). Κατά μία έννοια δηλαδή, καθώς ο συσχετισμός των εννοιών άπτεται της δικαιοδοσίας μας, σταθερός παραμένει ο τρόπος συσχετισμού και όχι οι έννοιες καθαυτές, αφού δεν είναι φύσει σταθερές, αλλά χαρακτηρίζονται από συνεχή ροή.

Ο Foucault επιχείρησε να αναδείξει τη σχέση του λόγου και της γλώσσας με την εξουσία, στην κατεύθυνση όπου ο λόγος κάποιας εποχής και ενός πολιτισμού παράγει και μεταδίδει κατατάξεις και ιεραρχικές σχέσεις, «αποδίδει νόημα σε μια όψη του πραγματικού αποκρύπτοντας άλλες όψεις, αποκλείοντας ή επιλέγοντας συγκεκριμένες «αλήθειες» κάθε φορά». (Τερζόγλου, 2009 : 343). Αυτός αποτελεί έναν από τους λόγους που η προβληματική του καταλήγει, μεταξύ άλλων σημείων, και στην ανάγκη επανεξέτασης των σχέσεων του λόγου, καθώς αρχικά, η βάση της σκέψης και αντίληψής μας είναι ο λόγος, και έπειτα, η επανεξέταση κρίνεται αναγκαία διότι συχνά συγχέουμε την όψη μιας σημασίας με την αντικειμενική σημασία, που κατά τον Foucault, τέτοιος προσδιο-

ΟΙΙΟΙΙ επανεξέταση

ρισμός αυτής δεν υφίσταται. Αυτή η ανάγκη βέβαια δεν γίνεται αντιληπτή από το σύνολο μιας κοινωνίας, και σίγουρα δεν κρίνεται ως ζωτική καθώς «δεν είμαστε υποχρεωμένοι να προχωρήσουμε έξω από οικεία τοπία, μακριά από τις εγγυήσεις στις οποίες είμαστε συνηθισμένοι». (Foucault, 1987 : 62).

Σε αυτά τα πλαίσια, με σκοπό την αποτίναξη των εγγυήσεων, που δεν αποκαλύπτουν συνήθως το σκοπό τους, καθώς και της παθητικότητας με την οποία δεχόμαστε και αναπαράγουμε τις συμβάσεις σημειώνει : «Δεν θα δεχθώ τα σύνολα που μου προτείνει η ιστορία παρά για να τα θέσω παρευθύν υπό συζήτηση, για να τα διαλύσω και να μάθω αν μπορούμε να τα ανασυνθέσουμε με νόμιμο τρόπο, για να μάθω μήπως πρέπει να ανασυγκροτήσουμε άλλα, για να τα επανατοποθετήσω μέσα σε ένα πιο γενικό χώρο, ο οποίος, καταλύοντας την φαινομενική οικειότητά τους, επιτρέπει να πλάσουμε τη θεωρία τους.» (Foucault, 1987 : 43).

Επιμένει σταθερά πως σκοπός δεν είναι η πλήρης και άμεση αντικατάσταση των σχέσεων και των συνθέσεων που μας έχει κληροδοτήσει η ιστορία και το παρελθόν, αλλά αρχικά, η συνειδητοποίηση πως δεν αποτελούν τίποτε άλλο παρά αναγκαίες κοινωνικές κατασκευές, έπειτα, η αποκήρυξη της αυτονόητης και συνήθως ασυνείδητης χρήσης τους, και ύστερα, η κατανόηση πως θέτουν οι ίδιες ένα πλήθος ερωτημάτων που μπορεί να μην απαιτούν μια απάντηση, αλλά σίγουρα οδηγούν σε περαιτέρω προβληματισμούς. Σε αυτή την κατεύθυνση αναφέρει : «συνεπώς πρέπει να κρατήσουμε σε εκκρεμότητα [...] αυτές τις συνθέσεις τις οποίες δεν θέτουμε υπό αμφισβήτηση και τις αφήνουμε να ισχύουν αυτοδικαίως. Όχι βέβαια να τις εξαιρέσουμε οριστικά, αλλά να αποτινάξουμε την παθητικότητα με την οποία τις δεχόμαστε, να δείξουμε ότι δεν είναι αυτονόητες, ότι αποτελούν πάντα προϊόν μιας κατασκευής της οποίας πρέπει να γνωρίσουμε τους κανόνες και να ελέγξουμε τα δικαιολογητικά, να δείξουμε υπό ποιες συνθήκες και με την προοπτική ποιών αναλύσεων ορισμένες από αυτές είναι νόμιμες, να υποδείξουμε ποιες από αυτές δεν μπορεί, όπως και να έχουν τα πράγματα, να γίνουν αποδεκτές.» (Foucault, 1987 : 42).

Στα πλαίσια της σκέψης του, αυτό που είναι κρίσιμο στην επανεξέταση των σημείων ενός λόγου έγκειται στη σύνδεση των σημείων, στις σχέσεις που αυτά αναπτύσσουν. Αρνείται λοιπόν τη συνέχεια και τη σταθερότητα των σχέσεων του λόγου και προσπαθεί να τον αντιμετωπίσει ως κάτι μεταβαλλόμενο και ασυνεχές, «σχετικοποι-

ώντας όλες εκείνες τις παραδοχές για τη γνώση [...] που σφράγισαν τη νεώτερη φιλοσοφική συζήτηση και παράδοση» (Μπέτζελος & Σωτήρης, 2004 : 81). Η θέση του αυτή παρακινείται από την πεποίθηση πως οτιδήποτε λέγεται και εκφράζεται αποκρύπτει πολλές επιμέρους πτυχές του ίδιου νοήματος, οι οποίες ίσως κάποιες φορές απλώς υπονοούνται. Δεν μπορεί λοιπόν παρά να στοχοποιεί το συνεχή τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τις σχέσεις του λόγου με μια τέτοια ανάγνωση εμποδίζονται τα ενδεχόμενα για την πεποίθηση ότι ο λόγος έχει τη δυνατότητα να μας εμφανίσει και άλλα νοήματα, καθώς δεν αποτελεί μια ουδέτερη επιφάνεια πάνω στην οποία αυτά προβάλλονται αντικειμενικά και συγκεκριμένα. «Δεν προσπαθεί όμως να ανασυνθέσει το κρυμμένο «νόημα» πίσω από κάθε πρακτική ή εκφορά λόγου, αλλά να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο στα πλαίσια ενός λόγου αναπαράγεται κάθε φορά ένα ειδικό νόημά του». (Μπέτζελος & Σωτήρης, 2004 : 85), και εκεί εστιάζει την προσοχή μας, στη θέση πως το νόημα είναι πάντα ειδικό, αποτέλεσμα κοινωνικών κατασκευών και κέντρων εξουσίας.

Στοχοποιώντας λοιπόν τη συνέχεια του λόγου σημειώνει : «λες και φοβόμασταν να σκεφτούμε το Άλλο μέσα στο χρόνο της δικής μας σκέψης. Αυτό έχει την αιτία του. Αν η ιστορία της σκέψης μπορούσε να παραμείνει ο τόπος των αδιάλειπτων συνεχιών [...] θα ήταν ένα προνομιούχο καταφύγιο για την κυριαρχία της συνείδησης. Η συνεχής ιστορία είναι το απαραίτητο σύστοιχο της θεμελιακής λειτουργίας του υποκειμένου : η εγγύηση ότι όλα όσα του διέφυγαν μπορεί να του αποδοθούν και πάλι, η βεβαιότητα ότι ο χρόνος δεν θα διασπείρει τίποτα χωρίς να το αποκαταστήσει μέσα σε μια ανασυντιθέμενη ενότητα, η υπόσχεση ότι όλα αυτά τα πράγματα που διατηρούνται εκ του μακρόθεν από τη διαφορά, το υποκείμενο θα μπορεί κάποια μέρα – με τη μορφή της ιστορικής συνείδησης – να τα ιδιοποιηθεί στο εξής, να κυριαρχήσει πάνω τους και να βρει μέσα σε αυτά ό,τι μπορούμε να αποκαλέσουμε ενδιαίτημά του.» (Foucault, 1987 : 23).

Απορρίπτοντας λοιπόν με τις παραπάνω θέσεις τη συνέχεια και τη σταθερότητα, ο τρόπος επανεξέτασης για τον Foucault έγκειται στην αντιμετώπιση των σημείων του λόγου ως διάσπαρτα συμβάντα.¹¹ «Πρέπει να θέσουμε και πάλι υπό συζήτηση αυτές τις έτοιμες συνθέσεις, αυτές τις συγκροτήσεις που συνήθως δεχόμαστε πριν από κάθε εξέταση, αυτούς τους δεσμούς που η ισχύ τους έχει αναγνωριστεί εξ αρχής. Πρέπει να ξετρυπώσουμε αυτές τις σκοτεινές μορφές και δυνάμεις με τις οποίες συνηθίζουμε

να συνδέουμε μεταξύ τους τα λόγια των ανθρώπων, πρέπει να τις βγάλουμε από τη σκιά όπου κυριαρχούν. Και αντί να τις αφήσουμε να ισχύουν αυθόρμητα, προτιμότερο είναι να δεχτούμε ότι έχουμε να κάνουμε, από πρόθεση μεθόδου και κατά πρώτο λόγο, με ένα πλήθος διάσπαρτων συμβάντων.» (Foucault, 1987 : 36). Με τέτοιους όρους, οι σχέσεις του λόγου δεν χρησιμεύουν ως βάση για περαιτέρω ερωτήματα, προβληματισμούς και συμπεράσματα, αλλά θέτουν οι ίδιες ένα ολόκληρο δίκτυο ερωτημάτων το οποίο δεν μπορεί σίγουρα να απαντηθεί αλλά θα πρέπει να αποτελεί συνεχές πεδίο προβληματισμού.

Οι σχέσεις που καθορίζουν τη νοηματοδότηση της χωρικής μορφής τέθηκαν σε ένα τέτοιο πλαίσιο προβληματισμού με αφετηρία, μεταξύ άλλων, και τη σκέψη του Foucault. Με αρχή παρόμοιες θεωρήσεις, η Grosz, για παράδειγμα, στο *Architecture from the Outside*, σημειώνει: «πώς να σκεφτείς με διαφορετικό τρόπο την αρχιτεκτονική; Πώς να σκεφτείς στην αρχιτεκτονική, ή για την αρχιτεκτονική, χωρίς να τηρηθούν οι βασικές παραδοχές;» (Grosz, 2001 : 59).

Τοποθετώντας λοιπόν, με βάση τους παραπάνω προβληματισμούς, τον τρόπο με τον οποίο αποδίδεται νόημα στη χωρική μορφή σε θέση επαναπροσδιορισμού, συμπεραίνεται πως δύο από τις βασικές παραμέτρους που μπορούν να επηρεάσουν αυτή τη σχέση είναι ο τρόπος επανεξέτασης καθώς και η δύναμη που τον παράγει.

Για να μπορέσει βέβαια κανείς να προσδιορίσει, καθώς και να εξετάσει την κατασκευή και προβολή οποιωνδήποτε σχέσεων, συμβατικών και μη, απαιτείται ένας βαθμός επιρροής. Στο πλαίσιο της σχέσης που εξετάζεται, δύο από τους παράγοντες που μπορούν να έχουν αυτή την επιρροή είναι ο αρχιτέκτονας,¹² και ο χρήστης, οργανωμένος συλλογικά ή ατομικά. Αυτός ο διαχωρισμός κρίνεται απαραίτητος καθώς, αφενός, η νοηματοδότηση της μορφής εξαρτάται όχι μόνο από αυτόν που την «παράγει» αλλά και από αυτόν που την «χρησιμοποιεί», και αφετέρου, διότι ο χώρος ανακαλύπτεται με διαφορετικό τρόπο, από τον αρχιτέκτονα και από τον χρήστη. Ο αρχιτέκτονας παράγει μορφές και σχέσεις χώρων, ενώ ο χρήστης μεταβάλλει τον «παραγόμενο» χώρο, ανάλογα με τη χρήση και τις επιθυμίες του.

Με πιο γενικούς όρους, η Grosz σημειώνει σχετικά : «ουσιαστικά, πώς να σκεφτείς πέρα από τη σημασία. [...] Αυτό είναι ένα

ερώτημα που δεν μπορεί να πάρει εύκολες απαντήσεις. [...] Είναι ένα ερώτημα που, ενώ, δεν μπορεί και δεν πρέπει να απαντηθεί, πρέπει να τίθεται συνεχώς, αυστηρά τοποθετημένο με ένα τέτοιο τρόπο ώστε να αψηφά απαντήσεις, οπότε η αρχιτεκτονική, ή οποιαδήποτε πειθαρχική πρακτική, να μην βυθίζεται στη ρουτίνα, σε τύπους, σε αποδεκτούς όρους, σε προσυμφωνημένα θεμέλια, σε μια αποδεκτή ιστορία των προγόνων, ή σε μια προ-δεδομένη κατεύθυνση.» (Grosz, 2001 : 59).

Το ερώτημα του ερευνητικού θέματος, από τη μία μεριά, προσδιορίζεται ως προς τους τρόπους με τους οποίους μπορεί ο αρχιτέκτονας να διαταράξει την υπάρχουσα σχέση χωρικής μορφής και του νοήματός της, δηλαδή, την νοηματοδότηση της χωρικής μορφής μέσω της λειτουργίας. Από την άλλη μεριά, έχοντας ως δεδομένη την επιρροή του χρήστη στον «παραγόμενο» χώρο, το ερώτημα επεκτείνεται ως προς τους τρόπους που, οποιαδήποτε πρακτική, συνδεδεμένη βέβαια με το χώρο, μπορεί να επαναπροσδιορίσει μέσω των δράσεών της, τα νοήματα που έχουν αποδοθεί στις χωρικές μορφές.

υποσημειώσεις δεύτερου κεφαλαίου

1 | Ως γλώσσα εννοείται ένα σύστημα επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων, που χρησιμοποιείται για τη μετάδοση σκέψεων, γνώσεων, πληροφοριών, επιθυμιών και συναισθημάτων. Ο όρος χρησιμοποιείται εδώ κυρίως για τη χωρική γλώσσα.

2 | Σύμφωνα με τον **Michel Foucault**, «οι κανόνες σχηματισμού μιας αντίληψης δεν συνδέονται με νοοτροπίες και συνειδήσεις ατόμων αλλά παράγονται και βασίζονται μέσα στον ίδιο το λόγο οπότε και επιβάλλονται ομοιόμορφα και ανώνυμα σε όλα τα άτομα που τον χρησιμοποιούν σε ένα λεκτικό πεδίο» (Foucault, 1987 : 97).

3 | Δομισμός : «διανοητικό κίνημα των μέσων του 20ου αιώνα με το οποίο η γλωσσολογική προσέγγιση του Ferdinand de Saussure (1857 - 1913) μεταφέρθηκε στις κοινωνικές επιστήμες. Ακαδημαϊκοί και στοχαστές από διαφορετικά γνωστικά πεδία, όπως η κοινωνική ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία ή η ψυχολογία, επιχείρησαν να αξιοποιήσουν κατά την εικοσαετία 1950 - 1970 τον δομισμό ως κεντρικό παράδειγμα ερμηνείας φαινομένων στους τομείς τους και να τον συγχωνεύσουν με παλαιότερες θεωρητικές προσεγγίσεις, όπως ο μαρξισμός ή η ψυχανάλυση. Βασικό γνώρισμα του δομισμού είναι η έμφασή του σε καθολικές, αφηρημένες δομές κάτω από την επιφάνεια των πολιτισμικών και κοινωνικών φαινομένων, οι οποίες ρυθμίζουν μηχανιστικά τα τελευταία και τα αλληλοσυσχετίζουν συστηματικά. Έτσι ο δομισμός έρχεται σε αντίθεση με την ανθρωπιστική δυτική παράδοση και την υπαρξιστική φιλοσοφική σχολή των μέσων του 20ου αιώνα, όπου τοποθετείται αξία στην ελευθερία και στη βούληση του ατομικού υποκειμένου να αποφασίζει αυτόνομα και να επηρεάζει τον κόσμο. Για τον δομισμό, το υποκείμενο σφυρηλατείται από παρασκηνακές κοινωνικές δυνάμεις εκφραζόμενες διαμέσου των υπό εξέταση υποκειμένων δομών και συνιστά όχι αυτόνομη ουσία αλλά αποτέλεσμα κοινωνικών πρακτικών» (<http://www.iep.utm.edu/literary/>)

4 | Σημειωτική : «η επιστήμη που μελετά τη συγκρότηση και τη λειτουργία των συμβολικών συστημάτων στο σύνολό τους. Στο αντικείμενό της εμπίπτει οτιδήποτε χρησιμοποιείται με κάποια σημασία και υποκαθιστά κάτι άλλο. Γλώσσα, μουσική, θέατρο, κοινωνικές συμβάσεις, κινηματογράφος, μόδα και τελετουργικές συμπεριφορές είναι μερικά μόνο από τα συστήματα διαχείρισης σημασιών, που ως τέτοια μελετώνται από τη σημειωτική για την επικοινωνιακή τους λειτουργία. Επειδή σημασίες εμπλέκονται σε οποιαδήποτε δραστηριότητα συμμετέχει ο άνθρωπος και συνεπώς στο σύνολο του πολιτισμού, η σημειωτική διεκδικεί τον ρόλο γενικής πολιτισμικής θεωρίας. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον John Locke το 1690 σε μια μελέτη για την έννοια της κατανόησης. Αντικείμενο της σημειωτικής είναι ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα αποδίδουν, κωδικοποιούν και ανταλλάσσουν σημασίες και νοήματα». (<http://www.iep.utm.edu/logcon-m/>).

5 | Παραδείγματα κοινωνικών κωδικών : «1/προφορική γλώσσα : φωνολογικοί, συντακτικοί, λεκτικοί, προσωδιακοί και παραγλωσσικοί υποκώδικες 2/σωματικοί κώδικες : σωματική επαφή, εγγύτητα, σωματικός προσανατολισμός, εμφάνιση, έκφραση προσώπου, βλέμμα, κινήσεις κεφαλιού, χειρονομίες και στάση σώματος 3/κώδικες αντικειμένων : μόδες, ρούχα, αυτοκίνητα 4/συμπεριφορικοί κώδικες : πρωτόκολλα, τελετουργίες, υπόδοση ρόλων, παιχνίδια 5/κανονιστικοί κώδικες : κώδικας οδικής κυκλοφορίας, κώδικες επαγγελματικής πρακτικής». (Chandler, 1994 : 37).

6 | Παραδείγματα κειμενικών κωδικών : «1/επιστημονικοί κώδικες, περιλαμβανομένων των μαθηματικών 2/αισθητικοί κώδικες μέσα στις ποικίλες τέχνες (ποίηση, θέατρο, ζωγραφική, γλυπτική, μουσική, κ.λπ.), περιλαμβανομένου του κλασικισμού, του ρομαντισμού, του ρεαλισμού 3/ρητορικοί και στιλιστικοί κώδικες : αφήγηση (ιστορία, χαρακτήρες, δράση, διάλογος, σκηνικό, κ.λπ.), έκθεση, επιχείρημα 4/κώδικες επικοινωνιακών μέσων περιλαμβανομένων των φωτογραφικών, τηλεοπτικών, κινηματογραφικών, ραδιοφωνικών και περιοδικών κωδικών, τόσο τεχνικών όσο και συμβατικών». (Chandler, 1994 : 37).

7 | Παραδείγματα ερμηνευτικών κωδικών : «1/αντιληπτικοί κώδικες όπως οπτική αντίληψη. (ο κώδικας αυτός δεν προϋποθέτει ηθελημένη επικοινωνία) 2/κώδικες παραγωγής και ερμηνείας : κώδικες που εμπλέκονται τόσο στην κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση κειμένων – κυρίαρχοι ή ηγεμονικοί, διαπραγματεύσιμοι ή αντιπολιτευόμενοι 3/ιδεολογικοί κώδικες : οι Fiske & Hartley αναφέρουν τον ατομικισμό, την ελευθερία, την πατριαρχία, τη φυλή, την τάξη, τον υλισμό, τον καπιταλισμό, τον προοδευτισμό και την επιστημονικότητα. Άλλοι σημαντικοί κώδικες που αξίζει να εμφανισθούν εδώ είναι ο καταναλωτισμός και ο λαϊκισμός (γενικά, όλοι οι κώδικες μπορούν να θεωρηθούν ιδεολογικοί)». (Chandler, 1994 : 37).

8 | Ο **Alan Colquhoun** στο άρθρο του *Typology and Design Methods* σημειώνει σχετικά «Θα ήταν αδύνατο να συλλάβουμε την κατασκευή μίας γλώσσας a priori. Η δυνατότητα κατασκευής μίας τέτοιας γλώσσας, θα προϋπέθετε την ίδια την γλώσσα. [...] Είναι αναγκαίο να υποθέσουμε ένα συμβατικό σύστημα που περικλείεται σε συμπλέγματα επίλυσης/προβλήματος» (Colquhoun, 1985 : 49).

9 | Ο όρος χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τον **Michel Foucault**, ο οποίος σχετικοποίησε την έννοια και προβληματοποίησε τον τρόπο άσκησης της καθώς και τις τεχνικές επιβολής της. Εδώ χρησιμοποιείται, μόνο για να υποδείξει μια υποκειμενικότητα στην εδραίωση των σχέσεων του λόγου και της γλώσσας.

10 | **Michel Foucault** (1926 – 1984) : Γάλλος φιλόσοφος και συγγραφέας. Σημαντικό πρόσωπο σε δύο διαδοχικά κύματα του 20ου αιώνα: το Δομι-

σμό της δεκαετίας του 1960 και στη συνέχεια τον Μεταδομισμό. Το έργο του Foucault έχει διεπιστημονικό χαρακτήρα, που κυμαίνεται στα πεδία της ιστορίας, της κοινωνιολογίας, της ψυχολογίας και της φιλοσοφίας. (<http://www.iep.utm.edu/foucault/>).

11 | Σύμφωνα με τους **Μπέτζελο & Σωτήρη**, στο άρθρο τους *Σώματα, λόγοι εξουσίας : ξαναγυρνώντας στην περίπτωση Foucault*, αυτό που αναγνωρίζει ο Foucault είναι «εξελισσόμενες μέσα στο χρόνο ιστορικές κατασκευές, οι οποίες γίνονται νοητές με όρους συμβάντος, συστήματα λόγου δηλαδή και αναπαραστάσεων, τα οποία αντιπροσωπεύουν τόσο συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές όσο και τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι εξουσιαστικές πρακτικές. Ο Foucault αρνείται κάθε είδους φιλοσοφία της ιστορίας (με θετικό ή αρνητικό πρόσημο) προς όφελος μιας φιλοσοφίας του συμβάντος : η ιστορία προκύπτει από τη συνάντηση διακριτών αιτιακών σειρών και όχι ως εφαρμογή προϋπαρχόντων νόμων ιστορικής εξέλιξης (εξ' ου και η κρισιμότητα της έννοιας του συμβάντος καθ' όλη τη διάρκεια των κειμένων του)». (Μπέτζελος & Σωτήρης 2004 : 98).

12 | Στη συνέντευξη με τίτλο *Χώρος, γνώση και εξουσία* ο **Foucault** αναφέρει σχετικά με την εξουσία του αρχιτέκτονα : «πάνω από όλα ο αρχιτέκτονας δεν έχει εξουσία σε εμένα. Αν θέλω να γκρεμίσω ή να αλλάξω το σπίτι που έφτιαξε για εμένα, ο αρχιτέκτονας δεν έχει έλεγχο. Επομένως, ο αρχιτέκτονας πρέπει να τοποθετηθεί σε μια άλλη κατηγορία, πράγμα που δεν σημαίνει ότι είναι εντελώς ξένος προς την οργάνωση, την εφαρμογή, και όλες τις τεχνικές της εξουσίας που ασκούνται σε μια κοινωνία. Θα έλεγα ότι πρέπει κανείς να τον λάβει υπ' όψιν του – τη νοοτροπία του, την πολιτική του – όπως και τα σχέδιά του, προκειμένου να κατανοήσει έναν ορισμένο αριθμό από τις τεχνικές της εξουσίας που επενδύονται στην αρχιτεκτονική. Ωστόσο, ο αρχιτέκτονας δεν μπορεί να συγκριθεί με έναν γιατρό, έναν ιερέα, έναν ψυχίατρο ή έναν διευθυντή φυλακής». Στην ίδια συνέντευξη, στην τοποθέτηση ότι οι αρχιτέκτονες δεν είναι αναγκαστικά οι κύριοι του χώρου απαντά : «πολύ σωστά. Δεν είναι οι τεχνικοί ή οι μηχανικοί των τριών μεγάλων μεταβλητών, του εδάφους, της επικοινωνίας και της ταχύτητας. Αυτές οι μεταβλητές ξεφεύγουν από τη δικαιοδοσία των αρχιτεκτόνων». (Rabinow, 1987 : 72).

επαναπρογραμματισμός χωρικής μορφής ΟΙΙ

ΟΙΙΙΟΙ τα χωρικά πειράματα του peter eisenman

Ο θεωρητικός προβληματισμός αυτής της περιόδου,¹ για τον έλεγχο των «βασικών παραδοχών» βρίσκει κάποια κοινά σημεία με τα δέκα πειράματα κατοικιών του Peter Eisenman τη δεκαετία του 1970. Σε αυτά τα πειράματα, αναγνωρίζεται το πρώτο στάδιο του έργου του Eisenman, όπου προσπαθεί να μεταφέρει στο χώρο κάποιες ιδέες που βασιζόταν, στα τελευταία κυρίως πειράματα αυτής της σειράς, στην κατάρρευση του Μοντέρνου κινήματος.² Αναφέροντας πως κατά τον 19^ο αιώνα έχουν γίνει «θεμελιώδεις αλλαγές σε διαφορετικά πεδία, όπως στα μαθηματικά και τη μουσική, όπου προάγεται μια μετάθεση του ανθρώπου από το κέντρο του κόσμου» (Eisenman, 1998 : 236) και παρατηρώντας ότι η αρχιτεκτονική δεν έχει απαλλαγεί από την υποχρέωση να σημαίνει «ο Eisenman προσπαθεί να δημιουργήσει μια αρχιτεκτονική αυτόνομη, με την έννοια ότι θα αναπαριστά τον εαυτό της, τις δικές της εμπειρίες και αξίες». (Βλαχονάσιου, 2012 : 183).

Επιδιώκει σταθερά την αναζήτηση και εξερεύνηση των σχέσεων που την ορίζουν, με σκοπό την απελευθέρωσή της από συμβάσεις.³ Η αναζήτηση αυτή γίνεται μέσω μιας ριζικής αναθεώρησης ευρέως θεμελιωμένων εννοιών που σχετίζονται με το χώρο, που για τον Eisenman βασίζονται εξ' ολοκλήρου στη σημασία των μορφών. Σε αυτή την προσπάθεια στρέφεται προς τη δομή της γλώσσας,⁴ την οποία αντιλαμβάνεται ως κάτι μεταβαλλόμενο, ικανό να επαναδιατυπώσει το νόημα της χωρικής μορφής, με την εισαγωγή διαφορετικών δεδομένων, οπότε και την παραγωγή διαφορετικών αποτελεσμάτων.

ΟΙΙΙΟΙΟΙ το πρόβλημα του αρχιτεκτονικού σημείου

Όπως αναφέρθηκε στο τρίτο κεφάλαιο, ένα σημείο, οποιασδήποτε φύσης, αποτελείται από ένα σημαίνον και ένα σημαινόμενο. Με όρους χωρικούς, ένα αρχιτεκτονικό σημείο αποτελείται αντίστοιχα από ένα σημαίνον, τη μορφή του δηλαδή, και από το νόημα που αποδίδεται στη μορφή αυτή. Ο Mario Gandelonas αναφέρει στον άρθρο του *From Structure to Subject: the Formation of an Architectural Language*, «την αντίδραση του Eisenman απέναντι στο αρχιτεκτονικό σημείο, και πιο ειδικά στην ιδέα του νοήματος του σημείου» (Gandelonas, 1998 : 202). Ο ουσιαστικός προβληματισμός του έγκειται στη σχέση ανάμεσα σε μια μορφή και το νόημά της, όπως αυτή έχει επικρατήσει από την κλασσική και μοντέρνα αρχιτεκτονική, παρά στην ιδέα της σύνδεσης μιας χωρικής μορφής με κάποιο νόημα.

FORM FOLLOWS

REALITY
STRUCTURE
SCIENCE
INTELLIGENCE
EMOTION
FICTION
FIASCO
IDEA
FORM
PERFORMANCE
NATURE
FEELINGS
FUN
EVOLUTION
FASHION
FUNCTION

Ο Gandelsonas, στο ίδιο άρθρο, θέτει ένα παράδειγμα για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε καλύτερα τη θέση του αρχιτεκτονικού σημείου, τη σχέση δηλαδή χωρικής μορφής και νοήματος, καθώς και τις ενστάσεις που αυτή η σύνδεση προκαλεί. Όπως σημειώνει, «το σημείο «πόρτα» έχει αναγνωριστεί ως ένας σαφής σχηματισμός μέσα σε ένα μεγαλύτερο σύστημα σχημάτων, μια συγκεκριμένη τυπική λύση δηλαδή για να ανοιχθεί ένα κάθετο επίπεδο ανάμεσα σε δύο χώρους, επιτρέποντας παράλληλα τον διαχωρισμό και την ένωσή τους» (Gandelsonas, 1998 : 203). Βασιζόμενος σε αυτό το παράδειγμα εξηγεί πως «σημεία όπως αυτό γενικώς υπονοούν τη σύνδεση μιας έκφρασης με ένα νόημα. Η έκφραση αυτού του νοήματος τότε χαρακτηρίζει τη μορφή του σημείου. Σε αυτή την περίπτωση το νόημα είναι το σύστημα των κοινωνικών δράσεων, όπως κίνηση από ένα χώρο σε κάποιον άλλο». (Gandelsonas, 1998 : 203).

Παράλληλα, αναφέρει και τη σημαντικότητα των υπόλοιπων σημείων για την κατανόηση του νοήματος της μορφής : «το σημείο «πόρτα», όπως και άλλα σημεία, δεν είναι ποτέ μια απομονωμένη ενότητα. Γίνεται σημείο στο πλαίσιο κάποιων κωδικών, σε αντίθεση με άλλα σημεία που είναι επίσης μέρος του μεγαλύτερου συστήματος. Οι πόρτες τότε αποκτούν το νόημα του πραγματικού περάσματος μέσα σε ένα πλαίσιο ενός κώδικα ανοιγμάτων, μέσω της αντιπαράθεσής τους στα παράθυρα, για παράδειγμα, που αντιπροσωπεύουν μόνο οπτικά περάσματα. Οι σκάλες, που αντιπροσωπεύουν κάθετο πέρασμα, βλέπονται σε αντιπαράθεση με το οριζόντιο πέρασμα που υποδεικνύουν οι πόρτες και τα παράθυρα . Στην αρχιτεκτονική μια πόρτα γίνεται ένα σημείο ως το προσωρινό αποτέλεσμα κωδικοποιημένων κανόνων, που καθιερώνουν σχέσεις ανάμεσα σε στοιχεία εκφραστικά και στοιχεία του νοήματος». (Gandelsonas, 1998 : 203).

Γίνεται έτσι κατανοητό πως, αρχικά, το νόημα των σημείων στην αρχιτεκτονική δεν προέρχεται από την κατανόηση της μορφής αλλά από την κατανόηση της αναμενόμενης χρήσης της μορφής, και, έπειτα, εξαρτάται κάθε φορά από τις σχέσεις ενός συγκεκριμένου σημείου με τα υπόλοιπα του αναγνωρισμένου πλαισίου.⁵

Αναγνωρίζοντας λοιπόν ο Eisenman αυτή ακριβώς τη θέση της σχέσης μορφής και νοήματος και τις παραδοχές που αυτή εσωκλείει, σημειώνει σε μια συνέντευξή του πως «η αρχιτεκτονική απαιτεί τη μετατόπιση των συμβάσεων · επομένως είναι κρίσιμη.

[...] Η αρχιτεκτονική πρέπει να δημιουργεί θέσεις και την ίδια στιγμή να μετατοπίζει θέσεις. [...] Δεν απαντά σε ερωτήσεις, θέτει τις ερωτήσεις. Δεν λύνει προβλήματα, τα δημιουργεί». (Belogolovsky, 2003 : 1).

Το κύριο πρόβλημα που δημιούργησε ο Eisenman στο σχεδιασμό των δέκα κατοικιών ήταν ακριβώς αυτό της σχέσης μορφής και νοήματος της μορφής. «Όπως αναφέρουν οι Kipnis & Leeser, δεν αρνείται ότι η αρχιτεκτονική πρέπει να λειτουργεί, αλλά μάλλον υπονοεί ότι η αρχιτεκτονική μπορεί επίσης να λειτουργεί χωρίς να συμβολίζει αυτή τη λειτουργία». (Χατζησάββα, 2009 : 211).

Η μορφή, όπως αναγνωρίζεται από τον Eisenman, ορίζεται εξαρτώμενη ολοκληρωτικά από τη λειτουργία της. Ο Gandelsonas εξηγεί σχετικά: «οι αντιθέσεις ιδιωτικό/δημόσιο, εσωτερικό/εξωτερικό, και μένω/κινούμαι, καθώς και η άρθρωση μιας σύνδεσης για να πιστοποιηθούν όλα αυτά μέσα σε μια λειτουργική λογική που εγκαθιδρύεται από κοινωνικές και πολιτισμικές συμβάσεις, αποτελούν το σύστημα που τις περισσότερες φορές παρείχε τη λογική για την αρχιτεκτονική μορφή. Σαν αποτέλεσμα σπάνια υπήρξε στην κλασική ή μοντέρνα αρχιτεκτονική ένα μορφικό σύστημα με δικούς του όρους». (Gandelsonas, 1998 : 203).

Η λογική του συστήματος των λειτουργιών επικράτησε σε γενικές γραμμές του συστήματος των μορφών, με αποτέλεσμα η μορφή να κατανοείται ως αποτέλεσμα λειτουργίας. Έτσι λοιπόν, αυτό που προβληματοποιεί ο Eisenman είναι, μεταξύ άλλων, η ένταξη του λειτουργικού συστήματος στην κατασκευή και κατανόηση της μορφής και η αδυναμία των αρχιτεκτόνων να αρθρώσουν ένα σύστημα αυτόνομο. Στις δέκα πειραματικές κατοικίες του, προσπάθησε να αρθρώσει τέτοιες σχέσεις, ώστε να παρακάμψει, αλλά όχι να αρνηθεί, την εισαγωγή του συστήματος λειτουργίας, στην κατασκευή και κατανόηση της μορφής.

Ο Eisenman, προσπαθώντας να παρακάμψει τη θέση του αρχιτεκτονικού σημείου και να προσεγγίσει το νόημα της μορφής με διαφορετικό τρόπο,⁶ αρνείται την υπάρχουσα σχέση τους και αναζητά «μια διαδικασία που δεν εξαρτάται από τη δράση του υποκειμένου, και δεν μεταβιβάζει ιδέες ως πρόθεση του αρχιτέκτονα» (Χατζησάββα, 2009 : 213). Στρέφει έτσι το ενδιαφέρον του αποκλειστικά στη μορφή και στη διαδικασία παραγωγής της, ως το μόνο στοιχείο που θα μπορούσε να σταθεί αυτόνομο στην αρχιτεκτονική. Επικεντρώνεται στις εσωτερικές σχέσεις της αρχιτεκτονικής, αποκλείοντας οποιαδήποτε εξωτερική αναφορά, πιστεύοντας πως με αυτόν τον τρόπο η μορφή θα λειτουργήσει ως αυτό – αναφορική, οπότε και μη – εξαρτώμενη από εξωγενείς παράγοντες.

Αναγνωρίζοντας πως η απόδοση νοήματος εξαρτάται από τις αλληλοσυσχετίσεις των σημείων, στρέφεται στην κατασκευή ενός εσωτερικού συστήματος αλληλοσχετιζόμενων μονάδων, που λαμβάνουν υπόσταση μόνο από τις μεταξύ τους σχέσεις και αποκτούν νόημα μόνο επειδή αλληλεπιδρούν. Κατασκευάζει αυτό το σύστημα βασιζόμενος στο μόνο αντικειμενικό υλικό που κατά τον Eisenman παρέχει η αρχιτεκτονική, τη μορφή. «Σκεπτόμενος έτσι τη μορφή στη συντακτική της ικανότητα,⁷ ο Eisenman βλέπει να ταξινομείται με βάση συγκεκριμένους κανόνες εσωτερικούς της αρχιτεκτονικής που δεν προέρχονται από έννοιες εξωτερικές της» (Gandelsonas, 1998 : 202). Αυτό που ελπίζει να πετύχει με μια τέτοια κατεύθυνση είναι να εγκλείσει το νόημα αποκλειστικά στη μορφή. Όπως σημειώνει ο Gandelsonas, «με αυτόν τον εγκλεισμό προσπαθεί να κάνει το νόημα αμετάβατο. Σε μια τέτοια κατάσταση οποιοδήποτε νόημα προέρχεται από τη μορφή πρέπει να ανασυγκροτηθεί μέσα στη μορφή · όπου η σημασία της χρήσης αρνείται, οι μορφές δεν είναι πλέον «ένα μέσο προς ένα τέλος», μια αναπαράσταση από κάτι, αλλά ένα τέλος από μόνες τους». (Gandelsonas, 1998 : 203).

Εξετάζοντας τη διαδικασία παραγωγής της μορφής, κατανοεί πως πρέπει να απορρίψει την εικόνα και τον τρόπο κατασκευής του παραδοσιακού κτιρίου, στη θέση των οποίων εισάγει τη γεωμετρία που για τον Eisenman αποτελεί τη γενέτειρα αυτής. Η γραμμή, η επιφάνεια και ο όγκος αποτελούν τις βασικές μονάδες με τις οποίες ορίζονται εσωτερικές σχέσεις σύνταξης. Ο κάρναβος και η αυστηρή γεωμετρία συστήνουν τη βάση

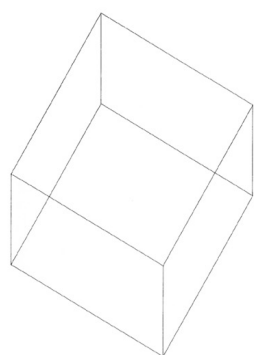
κάποιων μετασχηματισμών που επιχειρούνται - μετατόπιση, μετάθεση, αντιστροφή, περιστροφή. Ο στόχος για τον Eisenman είναι «από τη μία να γίνουν τα στοιχεία της αρχιτεκτονικής αυτό-αναφερόμενα και από την άλλη, να σχηματιστεί μια διαδικασία σχεδιασμού, που θα παράγει αυτό-αναφερόμενα αποτελέσματα, χωρίς να αναφέρεται σε μορφολογικές συμβάσεις του μοντέρνου κινήματος» (Eisenman, 1998a : 532).

Σε αυτή την κατεύθυνση σχεδιάζονται από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 έως και το 1976, οι πειραματικές του κατοικίες, που τις ονομάζει Houses I - X. Όντας συνεπής στην αυτονομία που προτείνει, δεν προβάλλει καμμία εξωτερική αναφορά στις ονομασίες των κατοικιών, αριθμώντας τις απλά από το ένα έως το δέκα.

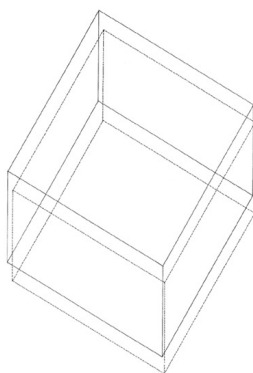
Τα πειράματα αυτά «πάντα ξεκινούν από έναν κύβο – στοιχειώδης μονάδα, ένα ουδέτερο στερεό ως εναρκτήριο δεδομένο, από το οποίο θα παραχθεί η διαμόρφωση του κτιρίου μέσα από συνεχείς κινήσεις και μεταθέσεις, ακολουθώντας μια διαδικασία εναλλακτικών συνδυασμών». (Χατζησάββα, 2009 : 208). Ο κύβος έπειτα χωρίζεται σε εννέα ισομερή τετράγωνα που μεταβάλλονται σταδιακά μέσω γεωμετρικών μετασχηματισμών. Η αρχική μορφή πολλαπλασιάζεται, μετατοπίζεται, περιστρέφεται και σχηματίζει με άλλο τρόπο κάθε φορά τη διάταξη των εννέα τετραγώνων.⁸

Από το σύνολο αυτών των πειραμάτων, τα πρώτα τέσσερα συστήνουν μια πρώτη ομάδα (House I – House IV), εκ των οποίων το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μελέτη του House II. Η διαδικασία σχεδιασμού της ξεκινά, όπως και στις άλλες μελέτες, με τον αυθαίρετο ορισμό ενός κύβου (1), ο οποίος χωρίζεται στη συνέχεια σε εννέα τετράγωνα, δημιουργώντας ένα κάνναβο (3).⁹

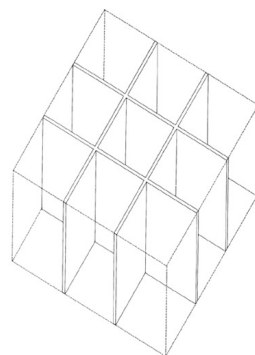
«Έπειτα, ο Eisenman επιλέγει και απομονώνει, αυθαίρετα και πάλι, τρεις πιθανές συνθήκες του αρχικού αυτού ορισμού: ένα κάνναβο δεκαέξι υποστυλωμάτων (4), μία σειρά τεσσάρων επιπέδων (5) και μια σειρά τριών συμπαγών όγκων (6). Τα υποστυλώματα θεωρούνται ως σημειακά, ενώ οι δύο τελευταίες συνθήκες είναι γραμμικές με κατεύθυνση κάθετη στους μεταξύ τους άξονες. Επομένως, ενώ ο κάνναβος των εννέα τετραγώνων προβάλλει μια αφηρητή ενός συστήματος, η αξονική αντίθεση των επιπέδων με τους όγκους δημιουργεί ένα πρώτο μετασχηματισμό του συστήματος αυτού». (Δημητριάδης, 2012 : 89).

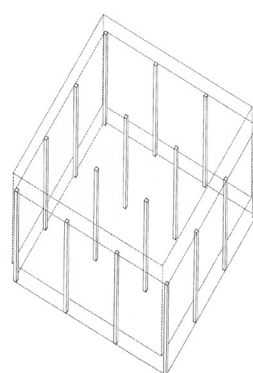
1

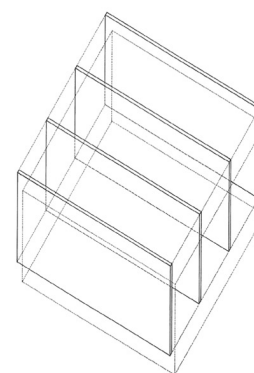
2

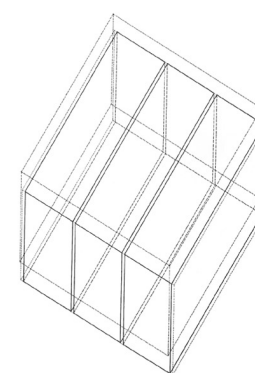
3

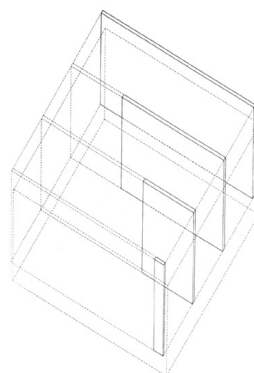
4

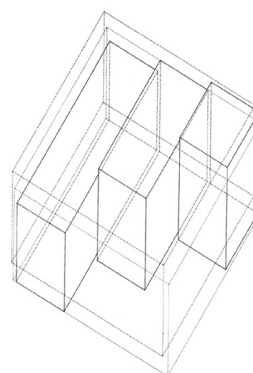
5

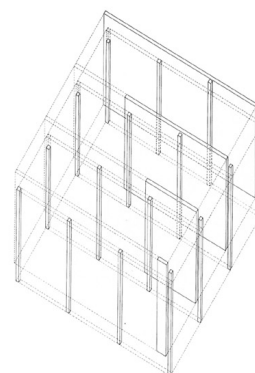
6

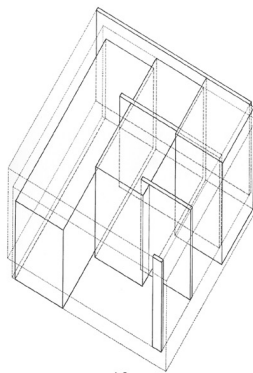
7

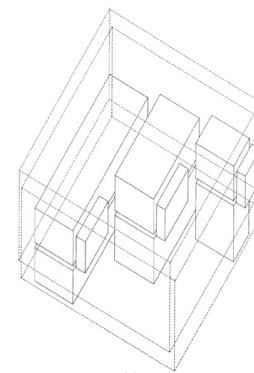
8

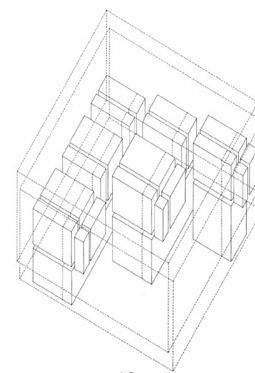
9

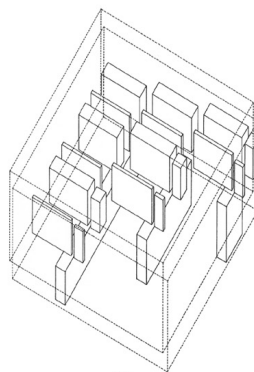
10

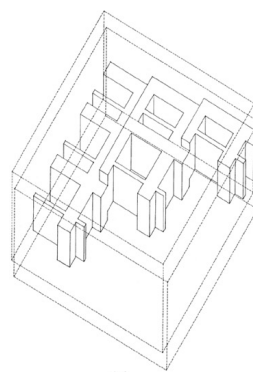
11

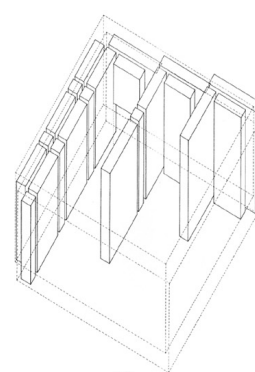
12

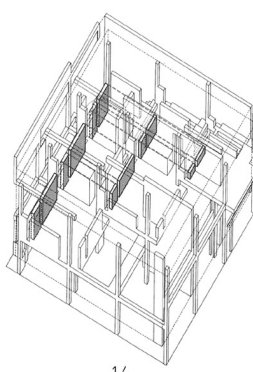
13

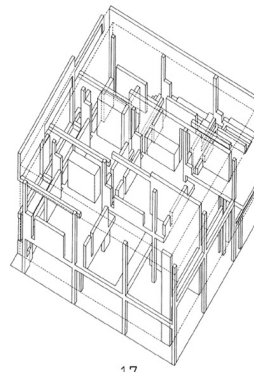
14

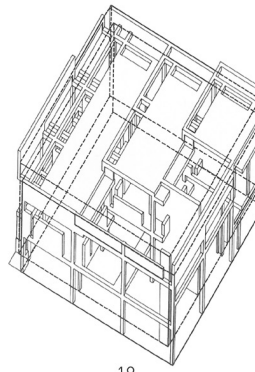
15

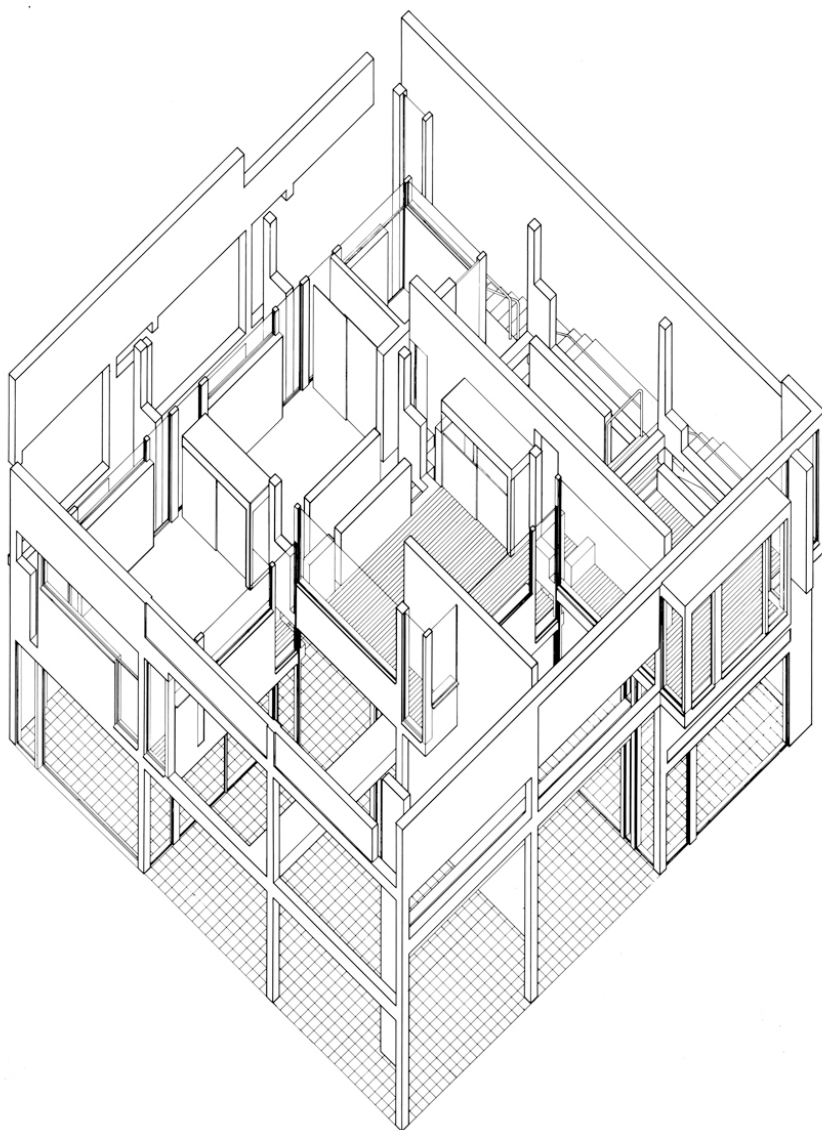
16

17

18

Η δεύτερη μετασχηματιστική διαδικασία είναι η μετατόπιση, με διαγώνια κατεύθυνση, του αρχικού κύβου (2) «με τέτοιον τρόπο που πυροδοτεί αλυσιδωτές μετατροπές. Αυτές οι μετατροπές θα πρέπει να ερμηνευθούν ως στάδια της διαδικασίας, τα οποία αποτελούν την αιτία της μορφής.» (Moneo, 2004 : 159). Η μετατόπιση αυτή δημιουργεί τη δυνατότητα ανάπτυξης μίας πρόσθετης σειράς αντιθέσεων μέσω της άρθρωσης των δύο κύβων που προκύπτουν (9)(10).

«Ο πρώτος κύβος καθορίζεται πλέον από τα τέσσερα επίπεδα που διακόπτονται στο σημείο τομής με τη αρχική διαγώνιο, ενώ ο δεύτερος, από τον κάρναβο των υποστυλωμάτων και από τους τρεις όγκους, οι οποίοι μεταβάλλονται ανάλογα, κατά μήκος της κάθετης στην προηγούμενη διαγώνιου (7)(8). Στη συνέχεια, το επάνω επίπεδο των όγκων μετατοπίζεται διαγώνια και κατά την έννοια της τομής. Παράλληλα, λόγω των προηγούμενων μεταθέσεων, τα επίπεδα που υπονοούνται από το σύστημα των υποστυλωμάτων και των δοκαριών διακόπτουν τους όγκους κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να ενισχύεται η αίσθηση ενός χώρου που συγκροτείται από αλληπάλλληλα επίπεδα (11-15)». (Δημητριάδης, 2012 : 93).

Κατόπιν, εξετάζοντας τον κενό χώρο που απομένει λόγω μετασχηματισμών, αναπτύσσει σταδιακά πολύπλοκες επιμέρους σχέσεις από αλληλένδετους χώρους, όπου στον καθένα τους αποδίδεται κάποια χρήση. Τα κενά δηλαδή που παράχθηκαν από τους διάφορους μετασχηματισμούς καταλαμβάνονται και αυτά από στοιχεία του κτηρίου όπως η σκάλα ή κάποιοι χώροι με λιγότερο σημαντική για τον Eisenman χρήση όπως οι κουζίνες και τα μπάνια.

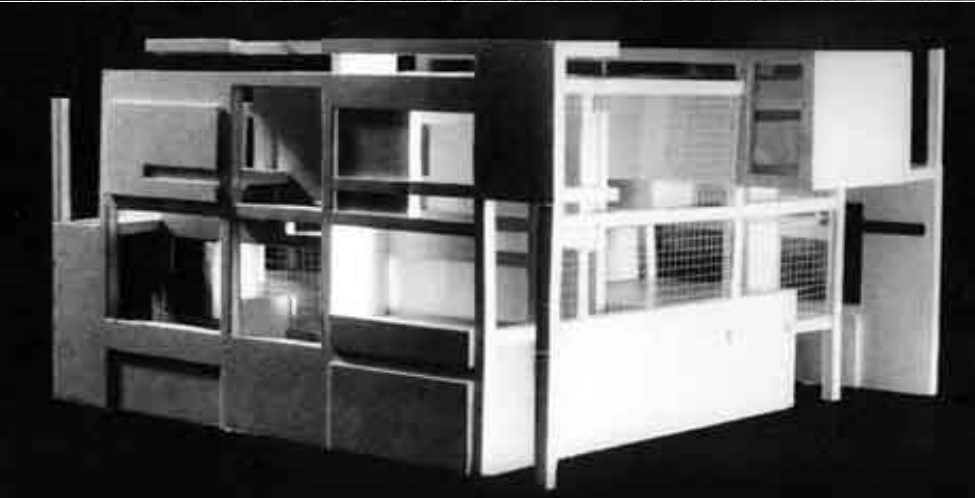
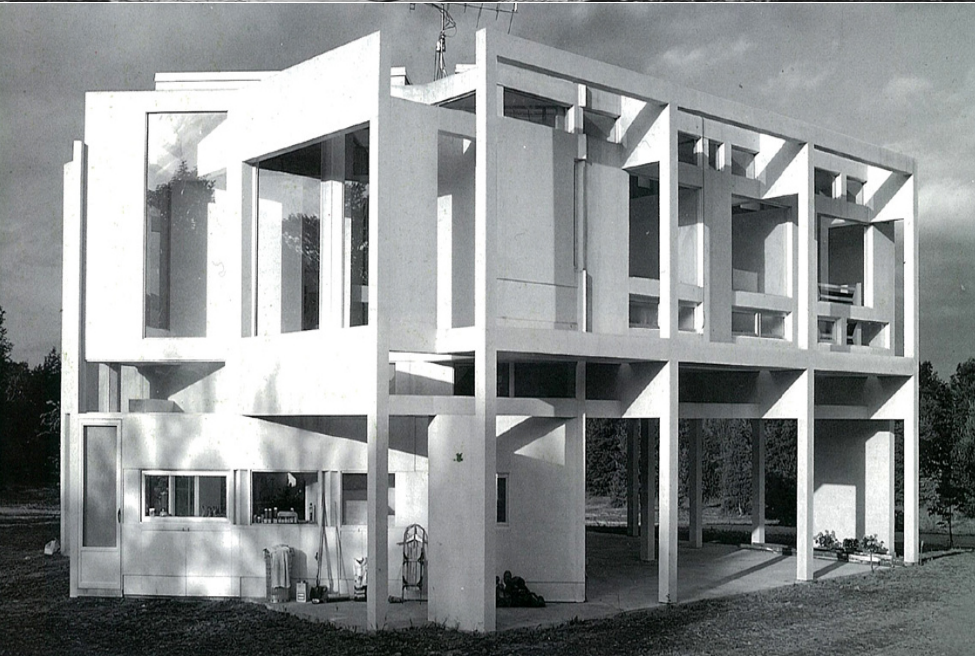
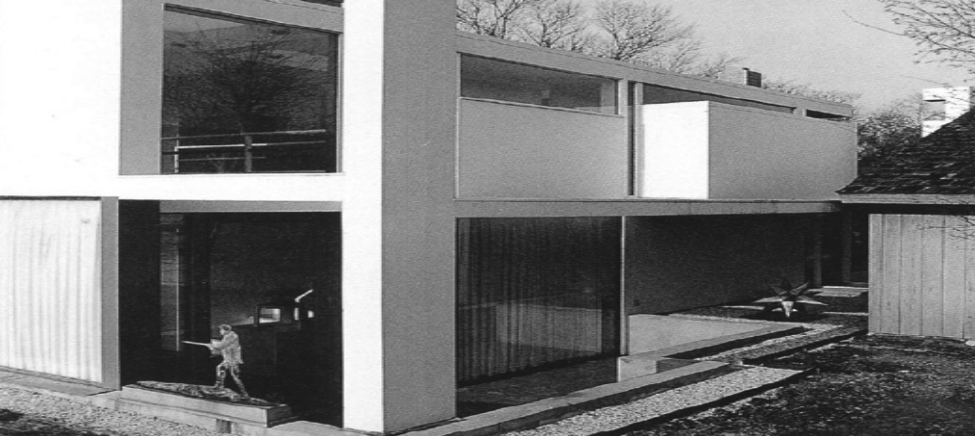

Η μελέτη του House II λοιπόν απευθύνεται και στη χρήση του καθώς περιέχει όλα τα απαραίτητα στοιχεία, αλλά αυτά είναι παγιδευμένα στον διάμεσο χώρο. «Είναι μερικώς σαν ανέκδοτα, συμπτώσεις που δεν έχουν αρχιτεκτονική αξία. Η ανάγκη να ενσωματωθεί η συμβατική λειτουργία στην αρχιτεκτονική έρχεται στο προσκήνιο σε όλη τη διάρκεια του σχεδιασμού – στη στέγη, στον διακανονισμό των δωματίων, των φεγγιτών» (Moneo, 2004 : 159).

Ο Eisenman συμπληρώνει τη μετατόπιση του καννάβου με όρους επιπέδων με την παράλληλη μετατόπισή με όρους τομών, πράγμα που ορίζει τελικά τη γενική μορφή του House II, που, ως αποτέλεσμα τέτοιων γεωμετρικών μετασχηματισμών, αδιαφορεί για όλες τις περιστάσεις που το περικυκλώνουν. «Απόδειξη γι' αυτό είναι ακόμη και ο τρόπος με τον οποίο η κατοικία συνδέεται με το έδαφος: ένα απλό οριζόντιο επίπεδο με καμμία αναφορά, είτε στην τοπογραφία, είτε σε κατασκευαστικές τεχνικές, είτε στις σκληρές κλιματικές συνθήκες» (Moneo, 2004 : 160).

Η σκόπιμη αυτή συσχέτιση των συνήθως διαφοροποιημένων μορφικών συστημάτων - του συστήματος των υποστυλωμάτων και των επιπέδων (τοιχών)- σε ένα και μόνο σύστημα, ενισχύει τη θέση κατά την οποία είναι δύσκολο τα συμβατικά αυτά αρχιτεκτονικά στοιχεία να γίνονται κατανοητά μεμονωμένα. Όπως αναφέρει ο Eisenman σε μια συνέντευξή του «όταν σχεδιάσα το House II, με ένα σύστημα τοίχων που θα μπορούσε να στηρίξει την κατοικία και ένα σύστημα υποστυλωμάτων που θα μπορούσε να στηρίξει την κατοικία · υπήρξε μια αίσθηση πλεονασμού στα δύο αυτά συστήματα. Όταν έχεις επιτύχει αυτόν τον πλεονασμό, οι τοίχοι είναι είτε δομικοί είτε σημεία» (Ansari, 2013 : 45).

Μπορούν δηλαδή, να αποτελέσουν και μέρος ενός συνολικού συστήματος σχέσεων χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν η λειτουργική τους διάσταση. Για παράδειγμα, στο σύστημα αυτό, ο όγκος μπορεί να θεωρηθεί ως προέκταση του επιπέδου, ενώ το υποστυλωμά ως υπόλειμμα του. Το ενδιαφέρον, λοιπόν, μεταφέρεται από τα επιμέρους στοιχεία, στην κατανόηση της σχέσης τους, τα οποία δεν αντιμετωπίζονται πλέον ως φυσικά στοιχεία στο χώρο, αλλά ως ένα σύστημα σημείων,¹⁰ που η χρήση τους δεν υπονοείται μέσω ενός λειτουργικού συστήματος και το νόημά τους κατανοείται μόνο όταν καταλαμβάνουν μια θέση μέσα στο μορφικό σύστημα.¹¹

Σε παρόμοια κατεύθυνση και αποτελέσματα κινούνται και τα υπόλοιπα τρία πειράματα αυτής της ομάδας (House I – III – IV) με χρήση βέβαια διαφορετικών κάθε φορά γεωμετρικών μετασχηματισμών.

Στις πρώτες αυτές τέσσερις μελέτες, ο Eisenman προσπάθησε να αποδώσει την ιδέα της ενότητας και της αυτονομίας στην αρχιτεκτονική μέσω ενός καθ' όλα δομημένου συστήματος. «Για να το καταφέρει αυτό δούλεψε με τη μορφή ως μια αυτόνομη ύπαρξη» (Gandelsonas, 1998 : 205), προσπαθώντας να εσωκλείσει το νόημα αποκλειστικά στη μορφή. Στην κατεύθυνση αυτή τον βοήθησε η ιδέα της μετατροπής της θέσης του αρχιτεκτονικού σημείου σε ένα καθαρό συντακτικό σημείο που θα παράγει νόημα μόνο μέσω της συσχέτισης με άλλα σημεία του συστήματος.

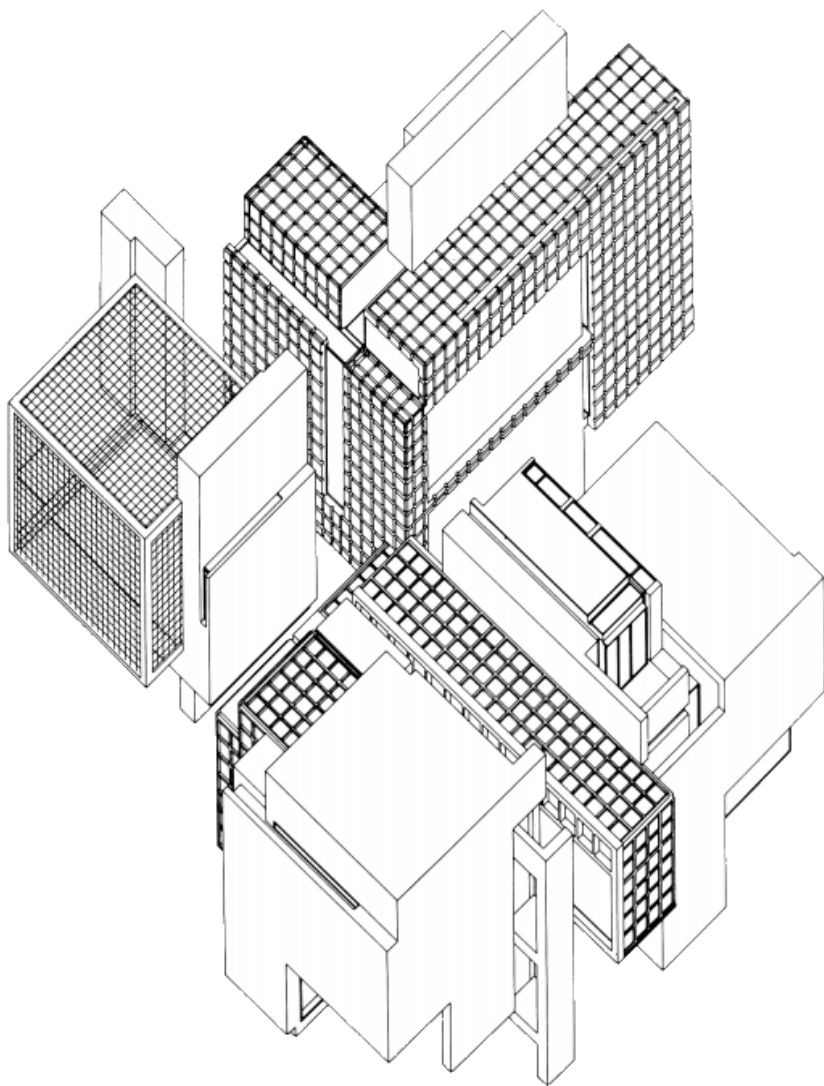

Το 1976 συγγράφει ένα σημαντικό άρθρο που δημοσιεύεται στο περιοδικό *Oppositions*.¹² Σε αυτό το κείμενο με τίτλο *Post – Functionalism*, συνειδητοποιεί ότι τα μέχρι πρότινος πειράματά του «ενσαρκώνουν και διατηρούν τον «ανθρωπισμό» της κλασσικής και της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Ασκώντας κριτική στον εαυτό του, ο Eisenman [...] καλεί για μια εντελώς νέα προσέγγιση»¹³ (Gandelsonas, 1998 : 217), η οποία μετατράπηκε σχεδόν αμέσως σε ένα αντικείμενο αρχιτεκτονικής. Το αντικείμενο αυτό, ενώ προσπαθεί να διατηρήσει την ιδέα του μορφικού συστήματος σχέσεων που απαντάται στα προηγούμενα πειράματα, δουλεύει παράλληλα ώστε να «κριτικάρει τις αρχικές μορφές της Ευκλείδειας γεωμετρίας και του Καρτεσιανού χωρικού καννάβου. [...] Αυτό το αντικείμενο γίνεται το House X». (Gandelsonas, 1998 : 217).

Η αφετηρία του είναι, μεταξύ άλλων, η συνειδητοποίηση του Eisenman του «ανθρωπιστικού» περιεχομένου των μορφών που χρησιμοποίησε στα προηγούμενα πειράματα, τον Καρτεσιανό κάνναβο, τη γραμμή, την επιφάνεια και τον όγκο. Συνεπώς, οποιαδήποτε κριτική του ανθρωπισμού, την οποία προσπαθεί στο άρθρο του *Post – Functionalism*, απαραίτητα συμπαρασύρει και μια κριτική αυτών των μορφών.

Όπως αναφέρει ο ίδιος, βάση για την αφετηρία του House X υπήρξε η επιστράτευση των «ιδεών του Levi-Strauss και του Michel Foucault που απομονώνουν τη νέα μη-ανθρωπιστική στάση που πρέπει να αναπτυχθεί στο πεδίο της αρχιτεκτονικής, αλλά έχει ήδη εμφανιστεί στην μη αντικειμενική αφηρημένη ζωγραφική των Malevich και Mondrian, στα μη - αφηγητικά, άχρονα (atemporal) γραπτά των Joyce και Apollinaire, στις ατονικές και πολυτονικές συνθέσεις των Schonberg και Webern, και στις μη αφηγηματικές ταινίες των Richter και Eggeling».¹⁴ (Eisenman, 1998 : 235).

Το House X αξιοποιεί ακόμη τα αρχιτεκτονικά σημεία που εδραίωσε ο Eisenman στα προηγούμενα έργα. Αυτό που διαφέρει στη μελέτη του, είναι ο τρόπος συσχέτισης τους. Στα προηγούμενα έργα, τα σημεία αποτελούσαν μέρος ενός συστήματος, που διεκδικούσε την ενότητα και αυτονομία του. Κάθε σημείο έπαιρνε το νόημά του μέσω της αλληλεπίδρασης του με τα υπόλοιπα του συστήματος. Στο σύστημα που χρησιμοποιείται στο House X, συμβαίνει κάτι διαφορετικό. Όπως σημειώνει ο Gandelsonas, «στα πρώτα έργα, ο Eisenman, για να διατηρήσει την ιδέα της ενότητας, διατήρησε επίσης την φυσική της συνέπεια, την έννοια της σύνθεσης, μια έννοια σύμφωνα με την οποία οι αρχές της αρχιτεκτονικής, τα στοι-

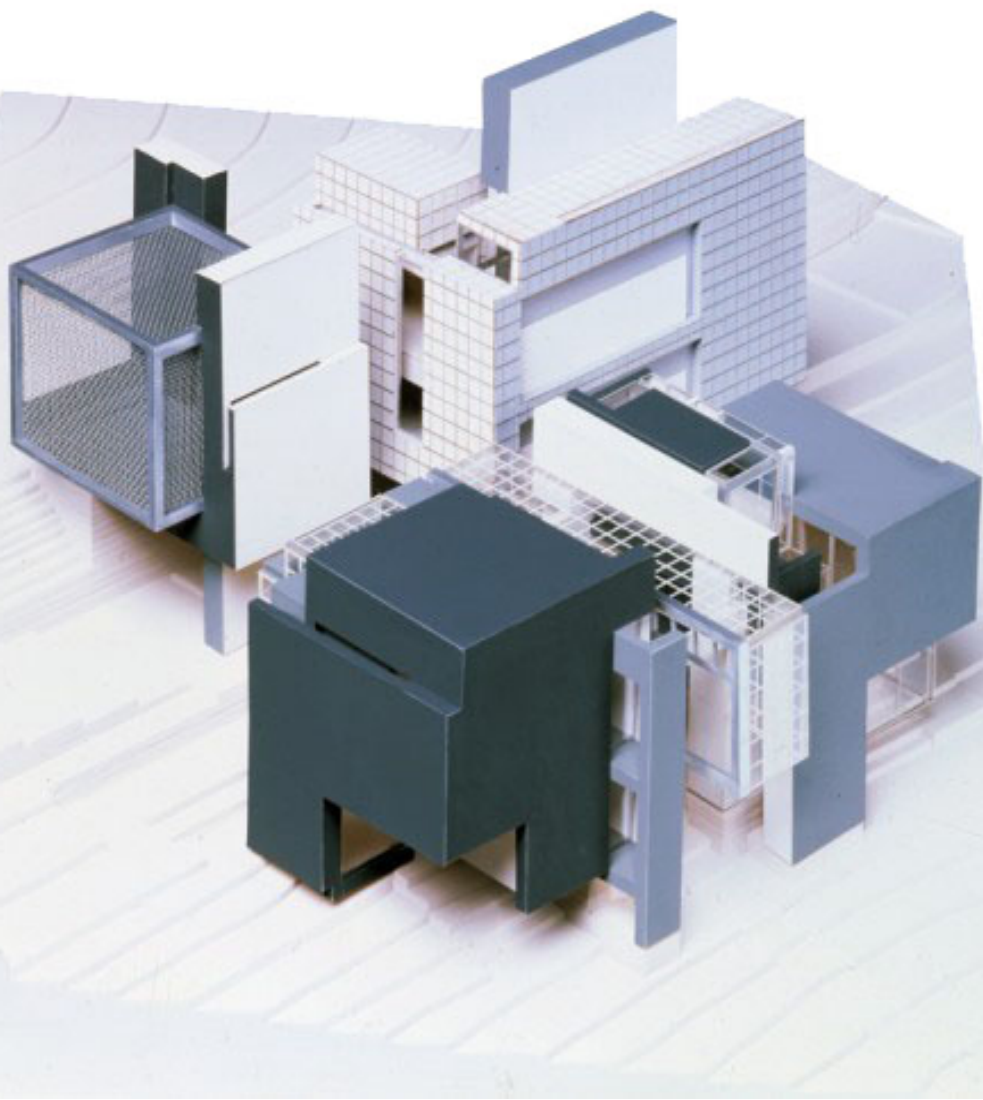
χεία της, και η σχεσιακή ανάλυσή τους κατευθύνονται όλα προς μια διαδικασία – τη σύνθεση – όπου εκεί δημιουργείται η μορφή και αναπτύσσεται» (Gandelsonas, 1998 : 218). Στο House X ο Eisenman αναγνωρίζει αυτή την αλληλουχία (ενότητα – σύνθεση) και προτείνει τη διατάραξή της.

Το House X δομείται σε τέσσερα τεταρτημόρια, Και πάλι αφετηρία του σχεδιασμού είναι ο κύβος, αλλά σε αυτή την περίπτωση δομείται ως το αποτέλεσμα της παράθεσης τεσσάρων επιμέρους κύβων, καθένας από τους οποίους καλύπτει ένα απο τα παραπάνω τεταρτημόρια.

Ο πρώτος, και πολύ σημαντικός μετασχηματισμός, είναι η «μετατροπή» του όγκου αυτών των κύβων, ώστε οι παραμείναντες να θυμίζουν σχήματα L(el). Αυτός ο μετασχηματισμός, μπορεί να γίνει κατανοητός ως παράθεση δύο επιμέρους κύβων : ο πρώτος είναι ο αρχικός «γεμάτος» ογκομετρικά κύβος, ενώ ο δεύτερος είναι εικονικός, και διαμορφώνεται απο την αφαίρεση κάποιου όγκου (κυβικού σχήματος) κάθε φορά απο τον αρχικό κύβο, η οποία έχει ως κατεύθυνση έναν από τους διαγώνιους άξονές του · η αφαίρεση αυτή δεν είναι και στις τέσσερις περιπτώσεις η ίδια, με αποτέλεσμα, το πάχος των σχημάτων L να αλλάζει κατά περίπτωση. Ο πρώτος αυτός μετασχηματισμός (από κύβοι σε σχήματα L), είναι σημαντικός καθώς αποτελεί την πρώτη, και «σταθερή» οργάνωση του συστήματος του House X, και τα σχήματα L αποτελούν τη βασική μορφή δόμησής του.

Ο δεύτερος μετασχηματισμός γίνεται μέσω της μετατόπισης του καννάβου των τεσσάρων τεταρτημορίων κατά περίπτωση, με άξονες Βορρά - Νότου και Ανατολής - Δύσης. Στη συνέχεια, σε αντίθεση με αυτές τις μετατοπίσεις, τα βόρεια τεταρτημόρια επιστρέφουν στη θέση τους στον αρχικό κάνναβο, και έπειτα, σε αντίθεση με αυτή την επιστροφή στον αρχικό κάνναβο, το βόρειο εξωτερικό του βόρειο-ανατολικού τεταρτημορίου επιστρέφει στη θέση της πρώτης μετατόπισης.

Ο τρίτος μετασχηματισμός ξεκινά με την τοποθέτηση των σχημάτων L, στις θέσεις των τεσσάρων τεταρτημορίων. Αρχικά, τα δύο νότια σχήματα περιστρέφονται ως προς τον κάθετο άξονά τους. Έπειτα, τα δύο αυτά σχήματα μετατοπίζονται, και πάλι ως προς τον κάθετο άξονά τους, ώστε ο τελικός όγκος που εσωκλείει και τα τέσσερα σχήματα να ορίζεται απο τις εξωτερικές πλευρές των τεσσάρων αυτών σχημάτων.

Η σχέση αυτών των τριών μετασχηματισμών δεν είναι άμεσα αναγνωρίσιμη από τον παρατηρητή. «Ο πρώτος μετασχηματισμός είναι αποκλειστικά στατικός. Ο δεύτερος είναι δυναμικός, ενώ ο τρίτος μετασχηματισμός που οργανώνεται επιβεβαιώνει τους δύο προηγούμενους. Ο στατικός και δυναμικός μετασχηματισμός είναι αντίθετοι ο ένας προς τον άλλο, οπότε και φαίνεται μη – λογική η συσχέτισή τους». (Eisenman, 1982 : 39). Ο Eisenman θα δουλέψει με τέτοιου είδους συσχετισμούς μέσω διαφόρων διαγραμμαμάτων.

Αυτή η διαδικασία επαναλαμβάνεται συνεχώς και σε άλλα επίπεδα. Για παράδειγμα, «όταν από κάθε τεταρτημόριο αφαιρείται όγκος, σύμφωνα με τη διαγώνιο του αρχικού κύβου, για να σχηματιστούν τα διάσημα πλέον L σχήματα, οι αφαιρούμενοι κύβοι από τα δύο βόρεια τεταρτημόρια εκθέτουν (expose) γυάλινες επιφάνειες προς το Βορρά, ενώ τα νότια τεταρτημόρια έχουν αφεθεί κενά. Στη συνέχεια, σε αντίθεση με αυτά τα κενά, το νοτιοανατολικό κενό γίνεται ένα «στερεό κλουβί» και το βορειοδυτικό γυάλινο κενό ωθείται έξω προς την ακμή του τεταρτημορίου του, πληρώνοντας έτσι το κενό του». (Adams, 1994: 75). Τα κενά τμήματα μεταξύ των τεταρτημορίων χρησιμοποιούνται για τις επιμέρους χρήσεις της κατοικίας, καθώς και για την τοποθέτηση της σκάλας.

Ο γυάλινος όγκος που παίρνει μέρος στη σύνθεση της κατοικίας, και βρίσκεται μεταξύ των δύο νότιων τεταρτημορίων, αποτελεί εν τέλει ένα βασικό στοιχείο, καθώς διασπά τη σταθερότητα των σύνθεσης των τεσσάρων σχημάτων L: «είναι τελικά ένα πέμπτο L, το οποίο έρχεται σε αντίθεση με τη βάση που τέθηκε κατά την εκκίνηση της διαδικασίας, και ως τέτοιο, επιβεβαιώνει και απορρίπτει την ίδια στιγμή το σύστημα των σχέσεων που εδραιώνεται στο House X». (Eisenman, 1982 : 47).

Κατά τον Gandelsonas, από μόνα τους τα σχήματα που επιλέγει ο Eisenman αποτελούν διακριτά σημεία που αντιτάσσονται στην ενότητα και αρνούνται την αυτονομία των προηγούμενων έργων. «Η χρήση και μόνο των σχημάτων L παράγει διαζευκτικές (disjunctive) αναγνώσεις» (Gandelsonas, 1998 : 218). Στην περίπτωση του House X, το νόημα της μορφής, προέρχεται μεν από τη μορφή, αλλά η συσχέτιση των σημείων δεν καθορίζεται με βάση ένα αυστηρό σύστημα εσωτερικών κανόνων. Για παράδειγμα, με τη χρήση των σχημάτων L, δεν υπάρχει σταθερή σχέση ανάμεσα στο αρχιτεκτονικό αντικείμενο και στη δομή του, αλλά μάλλον μια κατά προσέγγιση σχέση, καθώς, δεν μπορεί να ειπωθεί για παράδειγμα, αν το σημείο εκκίνησης του ογκομετρικού L είναι το πλήρες ή το κενό.

Ο κάρναβος, που στα προηγούμενα έργα αποτέλεσε κινητήρια δύναμη για την εγκατάσταση του συστήματος σχέσεων, χρησιμοποιείται για τη δόμηση ενός «κενού κύβου» και καταλαμβάνει έναν από τους τέσσερις κενούς χώρους του έργου. «Αυτός ο άχρηστος χώρος έχει έναν πρωτεύοντα ρόλο στην δομή της κατοικίας. Αναπαριστά το πρωταρχικό απλό σχήμα του κύβου που δεν αντιμετωπίζεται πια ως μια αρχή αλλά μάλλον ως ένα πολύπλοκο ενδιάμεσο σχήμα (figure). Θέτει μια σειρά από αντιφατικά αναγνώσματα μέσα στο τεταρτημόριό του, καθώς και στη σχέση του ανάμεσα στα συμπαγή σχήματα L.

Ως τεταρτημόριο είναι ανώμαλο στη σχέση του με τα άλλα τρία : οι σχέσεις εγκαθιδρύονται γενικά ανάμεσα σε ζευγάρια, και το κλουβί προτείνει μια πολύ διαφορετική οργάνωση που βασίζεται στην αντίθεση ένα έναντι τρία» (Gandelsonas, 1998 : 218).

Το σύστημα σχέσεων υπάρχει στο House X, αλλά, η πολυπλοκότητα και ασάφεια που εισάγει ο Eisenman συμβάλλει στην αμφισβήτηση της ενότητας του. Ο «άχρηστος» χώρος που δημιουργεί ο κάρναβος και τα κατακερματισμένα σχήματα είναι κάποια από τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται σε αυτή την κατεύθυνση, καθώς, μέσω αυτών, το σύστημα σχέσεων δεν είναι άμεσα και εύκολα αναγνωρίσιμο από τον χρήστη – παρατηρητή, ο οποίος, μέσω διαφόρων ενδείξεων μπορεί να κατανοήσει συγκεκριμένες πτυχές της διαδικασίας σχεδιασμού του House X. Έτσι, η συνολική αντίληψη είναι θραυσματική. Υπερισχύει ένα αίσθημα αστάθειας, όπως η κόκκινη σκάλα που βρίσκεται, χωρίς προφανή λόγο, εντός της κατοικίας. Αυτό που προσπαθεί να εκφράσει το House X μέσω αυτών των στοιχείων είναι η πιθανότητα της δημιουργίας «κενών» στη διαμόρφωση των σχέσεων, μέσω των οποίων ορίζονται τα νοήματα των αρχιτεκτονικών σημείων ενός συστήματος.¹⁵

ΟΙΙΟΙΟΙΙ «ανοιχτό» σημείο

Τα πειράματα του Eisenman ξεκίνησαν με έναν συγκεκριμένο στόχο: να διερευνηθεί και να επαναπροσδιοριστεί η σχέση της μορφής και του νοήματος με το οποίο αυτή σχετίζεται. Ο Eisenman θεώρησε σημαντικό το γεγονός πως η χωρική μορφή έχει περιοριστεί στην ανάγκη να σημαίνει μια χρήση, μια λειτουργία. Προσπάθησε να παρακάμψει τις συμβάσεις και τις παραδοχές της ιστορίας και του λόγου της αρχιτεκτονικής. Επέκρινε την εισαγωγή του λειτουργικού συστήματος στο ορισμό της μορφής και δούλεψε με τη μορφή, για τη μορφή. Τα πειράματά του δεν είναι κενά νοήματος, αλλά προβάλλουν μια άλλου είδους σχέση μορφής και νοήματος από αυτή που ο μέσος παρατηρητής έχει συνηθίσει να αναγνωρίζει.

Στα πρώτα έργα του, είχε την πεποίθηση ότι η διατάραξη της σχέσης μορφής και νοήματος θα προέκυπτε, μεταξύ άλλων, και από την αυτονομία του συστήματος σχέσεων που θα εδραίωνε. Δεν ασχολήθηκε με παράγοντες εξωγενείς της αρχιτεκτονικής, καθώς η αυτονομία που επιζητούσε πίστευε ότι θα εδραιωνόταν αν επαναδομούσε τον εσωτερικό λόγο της αρχιτεκτονικής. Σε αυτό το σημείο τον βοήθησε ο αποκλεισμός του λειτουργικού συστήματος από την παραγωγή της μορφής, με αποτέλεσμα, την αναδιάρθρωση του αρχιτεκτονικού σημείου μέσα σε ένα αυτόνομο σύστημα όπου, η νοηματοδότησή αυτής εξαρτιόταν από ένα εσωτερικό σύστημα σχέσεων, σχετικά «ανοικτό», στο πλαίσιο όμως πάντα μιας αυστηρής ενότητας και αυτονομίας.

Τον κατακερματισμό αυτής ακριβώς της ενότητας επιχείρησε στη μελέτη του House X. Αντιλαμβανόμενος πως η ενότητα συνεπάγεται και μια σύνθεση, προτίμησε να εισάγει «κενά» στο σύστημα που ο ίδιος εδραίωνε, ώστε να το επικρίνει πλήρως. «Η επίκριση της δομής και της ενότητας, επιτέλους δουλεύουν προς το άνοιγμα που συνεχώς αντιστεκόταν, ανοίγουν την πόρτα σε ένα παιγνίδι όπου δίνεται μια αξία στη μορφή πέρα από αυτή την καθαρά συντακτική» (Gandelsonas, 1998 : 218). Με τον τρόπο αυτό προέβαλλε σημεία «ανοικτά», σημεία δηλαδή που όχι μόνο δεν αγκιστρώνονται σε ένα κυρίαρχο νόημα, αλλά θέτουν ερωτήματα για την ίδια τη σχέση τους με το σύστημα που τους νοηματοδοτεί.

«Too often, architects — like most artists, somewhat self-absorbed — pay little attention to the true function of a structure: that it be ultimately livable. In this, they even forget that when Form Follows Function, function should include keeping the clients dry. This requirement should not be an impediment to great architecture. Often enough, architects choose to ignore it (while complaining that contractors can't build to their demanding standards). In Peter Eisenman's House VI, the architect set out to illustrate, in wood and glass, his personal theory of house construction that totally explodes the cultural and historical idea of house. This was his intent, and it included abandoning the idea of "function" in any traditional sense. Can it be any surprise then that, even for a tolerant and sympathetic client, the result would be difficult to inhabit?»

Suzanne Frank, owner of House VI

Ο χώρος και οι μορφές του, φορτίζονται συνεχώς με κάποιου είδους νόημα. Όπως αναφέρθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, η απόδοση νοήματος στις χωρικές μορφές επηρεάζεται κάθε φορά από διάφορες παραμέτρους, με αποτέλεσμα, την κυριαρχία γενικώς αποδεκτών νοημάτων. Στην προσπάθεια επαναπροσδιορισμού του τρόπου με τον οποίο αυτά τα νοήματα αποδίδονται, ο Peter Eisenman, μέσω αμιγώς χωρικών - γεωμετρικών δράσεων, και εν τέλει μέσω της άρνησης της ενότητας ενός χωρικού συστήματος σχέσεων, έθεσε ως βάση τη διατάραξη του τρόπου κατασκευής της μορφής, πιστεύοντας πως έτσι θα μπορούσε να επιτευχθεί η επανανοηματοδότησή της. Στο δεύτερο μέρος αυτού του κεφαλαίου, εξετάζεται η παραγωγή του ίδιου αποτελέσματος (επανανοηματοδότηση της χωρικής μορφής), αλλά από διαφορετική αφετηρία, αυτή των κοινωνικών δράσεων. Σε αυτή την κατεύθυνση χρησιμοποιείται ο όρος «ετεροτοπία», που εισήχθηκε επίσημα στη σκέψη από τον Michel Foucault, στα τέλη της δεκαετίας του 1960. Ο Foucault επιδιώκει επίσης την αποσυναρμολόγηση της ενότητας, στο πλαίσιο όμως ενός κοινωνικού συστήματος σχέσεων, και εστιάζει στην ανάπτυξη κοινωνικών πρακτικών, αναλύοντας τους όρους για τους οποίους κάποιες από αυτές επικρατούν.

ΟΙΙΙΟΙΙ τα κοινωνικά πειράματα της ετεροτοπίας

ΟΙΙΙΟΙΙΟΙ ετεροτοπία: ορισμός | αρχές

Ο Foucault, στα τέλη της δεκαετίας του 1960 ξεκινά κάποιες παραδόσεις στο Cercle d' etudes Architecturales. Παρουσιάζει μια σειρά κειμένων, ένα εκ των οποίων ονομάζεται *Des espaces autres, Hétérotopies*, που έπειτα δημοσιεύεται στο περιοδικό *Architecture, Mouvement / Continuïte* το 1984. Στο κείμενο αυτό, ασχολείται με την ιστορία της αντίληψης του χώρου, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως, ο χώρος πλέον γίνεται αντιληπτός με τη μορφή σχέσεων ανάμεσα σε τοποθεσίες. Σημειώνει πως αυτές «οι σχέσεις προσδιορίζουν θέσεις στο χώρο, απόλυτα διακριτές και μη αναγώγιμες η μία στην άλλη». (Foucault, 1986 : 23). Αυτό που προκαλεί το ενδιαφέρον του όμως σε σχέση με αυτές τις θέσεις στο χώρο που εντοπίζει, όπως σημειώνει ο ίδιος, «είναι ορισμένες τοποθεσίες (emplacements) οι οποίες διαθέτουν την παράδοξη ιδιότητα να συνδέονται με όλες τις άλλες τοποθεσίες (emplacements), αλλά με τέτοιον τρόπο ώστε να αναιρούν, να εξουδετερώνουν ή να αντιστρέφουν το σύνολο των σχέσεων τις οποίες τυγχάνει να καθορίζουν, να καθρεφτίζουν ή να αντανά-

κλούν». (Foucault, 1986 : 24). Αυτές οι τοποθεσίες, ονομάστηκαν από τον Foucault, ετεροτοπίες. Όπως αναφέρει ο ίδιος, «επειδή οι τόποι αυτοί είναι τελείως διαφορετικοί από όλες τις άλλες τοποθεσίες (emplacements) που αντανακλούν και στις οποίες αναφέρονται, θα τους αποκαλώ, σε αντίθεση με τις ουτοπίες, ετεροτοπίες». (Foucault, 1986 : 24).

Ο Foucault στο ίδιο κείμενο παρουσίασε τις έξι αρχές της ετεροτοπίας. Αρχικά, δεν υπάρχει κανένας πολιτισμός στον κόσμο που να μην δημιουργεί ετεροτοπίες, πράγμα που δεν σημαίνει πως μπορεί κανείς να βρει μια μορφή ετεροτοπίας απόλυτα παγκόσμια. Ονομάζονται ετεροτοπίες κρίσης που βρίσκουν εφαρμογή σε ιερούς και απαγορευμένους χώρους, καθώς και ετεροτοπίες απόκλισης, στις οποίες τοποθετούνται άτομα που δεν συμμορφώνονται με τους κανόνες και έχουν μια συμπεριφορά αποκλίνουσα του μέσου όρου. Η εφαρμογή τους λαμβάνει χώρα σε φυλακές, ψυχιατρεία κτλ.

Η δεύτερη αρχή προσδιορίζει υπάρχουσες ετεροτοπίες που μπορούν να λειτουργήσουν με τρόπο εντελώς διαφορετικό ανάλογα με τους χειρισμούς της κοινωνίας στην οποία ανήκουν. Παράδειγμα αυτής της αρχής τίθεται το νεκροταφείο. Η τρίτη αρχή σημειώνει την ετεροτοπία που έχει τη δυνατότητα να αντιπαραθέσει σε έναν πραγματικό τόπο πολλούς χώρους οι οποίοι είναι από μόνοι τους ασύμβατοι, παράδειγμα το θέατρο και ο κινηματογράφος (μέσω της σκηνής). Η τέταρτη αρχή ασχολείται με τις ετεροτοπίες που συχνά συνδέονται με τμήματα χώρου που ανοίγονται στον ετεροχρονισμό, είτε με ρήξη, είτε με συσσώρευση του χρόνου. Παράδειγμα το μουσείο, η βιβλιοθήκη και το πανηγύρι. Ως πέμπτη αρχή αναφέρονται οι μη εύκολα προσβάσιμοι τόποι, όπως στρατώνες, χαμάμ και σάουνα. Η έκτη και τελευταία, κατά τον Foucault αρχή των ετεροτοπιών είναι αυτή της ευδιάκριτης λειτουργίας σε σχέση με τον περιβάλλοντα χώρο τους, λειτουργία που εκτυλίσσεται μεταξύ αντίθετων πόλων, για παράδειγμα ο οίκος ανοχής.

Εδώ είναι χρήσιμο να ειπωθεί πως ο Foucault, δεν προσπαθεί να εντοπίσει διαφορετικούς χώρους ως το συνειδητά επεξεργασμένο αποτέλεσμα μιας κοινωνικής ομάδας με συγκεκριμένους στόχους. Αντιθέτως φαίνεται να αντιμετωπίζει τις ετεροτοπίες περισσότερο ως χώρους στους οποίους αναδύονται αντιφάσεις των «κανονικών» κοινωνικών προτύπων. Ο οίκος ανοχής για παράδειγμα, είναι ο χώρος που εκδηλώνεται η αμφισβήτηση της νόμιμης, οικογενειακής, ερωτικής ζωής.

CHINESE ENCYCLOPEDIA

THOSE THAT BELONG TO THE EMPEROR

EMBALMED ONES

THOSE THAT ARE NOT TRAINED

SUCKLING PIGS

MERMAIDS

FABULOUS ONES

STRAY DOGS

THOSE THAT ARE INCLUDED IN THIS CLASSIFICATION

THOSE THAT SHAKE AS IF THEY WERE MAD

THOSE THAT CANNOT BE COUNTED

THOSE DRAWN WITH A FINE CAMEL – HAIRED BRUSH

MISCELLANEOUS

THOSE THAT HAVE JUST BROKEN A JAR

THOSE THAT FROM A DISTANCE RESEMBLE FLIES

Το 1966, ένα χρόνο πριν τη συγγραφή του *Des espaces autres, Hétérotopies*, στην εισαγωγή του *Οι Λέξεις και τα Πράγματα*, ο Foucault προκαλεί τον τρόπο σκέψης μας με παράδειγμα μια κινέζικη εγκυκλοπαιδική ταξινόμηση.

Αναφέρει πως, αυτό που μας ενοχλεί, δεν είναι οι κατηγορίες που προτείνει η εγκυκλοπαίδεια, αλλά ο τρόπος ταξινόμησής της, το συντακτικό της με λίγα λόγια, δηλαδή, η δόμηση των σχέσεων μεταξύ των στοιχείων της. Ο Foucault, ορίζει αυτή την εγκυκλοπαίδεια ως ετεροτοπία. Προβάλλεται εδώ μια διαφορά στον ορισμό της ετεροτοπίας σε αυτά τα δύο κείμενα. Ενώ στη διατύπωση της ετεροτοπίας στο *Des espaces autres, Hétérotopies* αφήνεται να εννοηθεί πως οι ετεροτοπίες απαιτούν υπαρκτό χώρο, στο *Οι λέξεις και τα Πράγματα*, αυτή η θεώρηση απορρίπτεται.

Η ετεροτοπία εδώ αναγνωρίζεται ως μια «κατάσταση» ή συνθήκη, που μέσα από τον τρόπο ταξινόμησης που δομεί, στην πραγματικότητα θέτει ερωτήματα για την δόμηση του δικού μας τρόπου σκέψης και αντίληψης.

«Όπως αναφέρει ο Foucault στο *Οι λέξεις και τα πράγματα*, στη φυσική ιστορία συντελείται μια χωροποίηση της γνώσης. Τα άτομα, παρουσιάζονται τα μεν δίπλα στα δε με τις ορατές τους όψεις, ταξινομημένα σύμφωνα με τα κοινά τους χαρακτηριστικά. [...] Αυτή η χωροποίηση των σχέσεων των ατόμων δεν είναι παρά η αναγκαία προϋπόθεση για να παγιωθούν γνωρίσματα (χαρακτήρες), καθιστώντας έτσι προεξοφλήσιμη την κανονικότητα των εκδηλώσεων των ατόμων». (Σταυρίδης, 2006 : 148). Εκφράζοντας αυτή την παρατήρηση, ο Foucault έπειτα, προβληματοποιεί αυτές τις «κανονικές» εκδηλώσεις και ταξινομήσεις.

Στο πλαίσιο του χώρου, η σχέση που δομεί την χωρική μορφή με το νόημά της υπόκειται, σε μεγάλο βαθμό, σε τέτοιου είδους εκδηλώσεις. Η ετεροτοπία προσπαθεί, ασυνείδητα και έμμεσα συνήθως, να διαταράξει αυτές τις εκδηλώσεις, που συμβάλλουν, αρχικά στον ορισμό, και έπειτα στην εδραίωση του νοήματος των χωρικών μορφών. Για τη χωρική υπόσταση των καταστάσεων ετεροτοπίας, ο Foucault εξηγεί πως η απόρριψη της απαίτησης υπαρκτού χώρου δεν σημαίνει την μη – κατάληψη χώρου. Η ετεροτοπία μπορεί και να καταλαμβάνει υλικό χώρο, με την έννοια της χρησιμοποίησής του για την εκδήλωσή της. Ο χώρος βέβαια που χρησιμοποιείται και οι μορφές του, διατηρούν εκ των προτέρων μια σημασία, ένα υπάρχον νόημα. Λόγω του τρόπου ταξινόμησης που δομεί, η ετεροτοπία έχει την ικανότητα, αφενός να θέσει προβληματισμούς για τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τη χωρική μορφή, και αφετέρου να δώσει μια εναρκτήρια βάση για την επανανοηματοδότηση των χωρικών αυτών μορφών που καταλαμβάνει. Όπως σημειώνει ο Σταυρίδης, «στην ετεροτοπία συντελούνται πειράματα,¹⁶ πολλές φορές επικίνδυνα, οριακά, πειράματα όμως που μπορεί να υποδείξουν άλλα νοήματα και σχέσεις» (Σταυρίδης, 1998 : 51).

Η ετεροτοπία δεν αποτελεί αυτόνομη συνθήκη που υπάρχει ή ανακαλύπτεται. Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, η ετεροτοπία εκδηλώνεται και δεν είναι ένας μηχανισμός που θέτει καθαυτός ερωτήματα.

Με άλλα λόγια, επειδή μπορεί να καταλαμβάνει υλικό χώρο δεν αντιμετωπίζεται ως τέτοιος, που αυτόματα, λόγω της ύπαρξής του θέτει ερωτήματα για τη σημασία του. Απαιτεί στο πλαίσιό της εκδήλωσής της, κάποια δράση. Αυτή ακριβώς η σχέση της

δράσης με τη χωρική μορφή που καταλαμβάνει είναι που θέτει τα ερωτήματα και τους προβληματισμούς που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Θα μπορούσε δηλαδή να ειπωθεί πως, η ετεροτοπία αποτελεί ένα είδος «κατάστασης», στο πλαίσιο της οποίας διαταράσσονται οι δομικές σχέσεις μεταξύ των στοιχείων που είναι απαραίτητες για την εκδήλωσή της, η οποία βέβαια δεν είναι σταθερή και νομοτελειακή.

Όταν οι δράσεις που σηματοδοτούν την ετεροτοπία πάψουν να ενεργούν, τότε και οι χωρικές μορφές που καταλαμβάνουν αυτές οι δράσεις, «επιστρέφουν» στο κυρίαρχο νόημά τους. Έτσι, μπορούμε να έχουμε ένα δεδομένο χώρο, με μια συγκεκριμένη μορφή, όπου να αποκτά ετεροτοπικά χαρακτηριστικά λόγω ορισμένων σχέσεων που αναπτύσσονται σ' αυτόν σε συγκεκριμένες καταστάσεις (π.χ. αγορά, πορεία, εξέγερση, γιορτή κλπ).

Η κυριαρχία του γενικώς αποδεκτού νοήματος της χωρικής μορφής τίθεται υπό αμφισβήτηση μέσα από τις καθημερινές εκδηλώσεις των ετεροτοπιών. Αυτό συμβαίνει γιατί η ετεροτοπία, με τον διαφορετικό τρόπο ταξινόμησης που προβάλλει, διαταράσσει μια υποτιθέμενη ισορροπία και κανονικότητα, και υπονοεί ένα διαφορετικό (από αυτό που έχει ήδη αποδοθεί) νόημα στη χωρική μορφή. Η εκδήλωση της ετεροτοπίας εισάγει δηλαδή μια ενόχληση ως προς τη χωρική μορφή και το νόημά της. Όπως αναφέρει ο Σταυρίδης, «η εκδήλωση μιας ετεροτοπίας γεννιέται από μία συμβολική παράβαση, από ένα σφετερισμό του διαθέσιμου χώρου, από μια ανάπληση του νοήματος που ξεφεύγει από το κυρίαρχο» (Σταυρίδης, 1998 : 53).

Οι δράσεις της ετεροτοπίας φαίνεται να έχουν τη δυνατότητα εκδήλωσης οπουδήποτε και από οποιονδήποτε, αλλά δεν είναι ακριβώς έτσι. Όπως αναφέρει ο Hetherington, «οι δράσεις της ετεροτοπίας έχουν την τάση να αποτυπώνονται σε συγκεκριμένους χώρους, από συγκεκριμένου τύπου κοινωνικές ομάδες, και δεν αποτελούν χωρικές ιδέες που εφαρμόζονται οπουδήποτε και οποτεδήποτε». (Hetherington, 2003 : 47). Οι δράσεις αυτές, είναι στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, κοινωνικής φύσης, και εκδηλώνονται συνήθως από άτομα ή ομάδες που αμφισβητούν τις «κανονικότητες» και τα αποδεκτά δεδομένα ενός πολιτισμού. Κοινωνικές ομάδες, ή και μεμονωμένα άτομα, που εν τέλει χρησιμοποιούν το χώρο και τις μορφές του, για να διεκδικήσουν

το δικαίωμα σε μια έκφραση, πέρα από τα όρια του κοινωνικά αποδεκτού. Μέσω αυτών των δράσεων, χωρίς να το κατανοούν πλήρως, και χωρίς να είναι πάντα ο σκοπός τους, θέτουν οι ίδιοι ερωτήματα για το χώρο και τα νοήματά του, ερωτήματα παρόμοια με αυτά που θέτουν ορισμένοι αρχιτέκτονες.

Βέβαια, η αντίληψη και αναγνώριση των δράσεων στο πλαίσιο μιας «κατάστασης» ετεροτοπίας, αποτελεί μια συνθήκη καθαρά σχεσιακή. Όπως σημειώνει ο Johnson, «η ετεροτοπία επιστρέφει στην κομβικής σημασίας σχεσιακή πτυχή των εννοιών. Σε μία έννοια ετεροτοπίες δεν υπάρχουν, παρά μόνο σε σχέση με άλλους χώρους. Η ετεροτοπία έχει περισσότερο να κάνει με μια οπτική (more about a point of view), ή μια με μέθοδο χρήσης χώρου». (Johnson, 2012 : 9). Για να γίνει αντιληπτή δηλαδή μια εκδήλωση δράσης ως «κατάσταση» ετεροτοπίας, καθίσταται αναγκαία η αναγνώριση μιας οποιουδήποτε είδους σχέσης,¹⁷ μεταξύ της δράσης που προσπαθεί να εκδηλωθεί και τουλάχιστον, αυτής που ήδη επικρατεί.

Όπως αναφέρει ο Hetherington, «οι ετεροτοπίες δεν πρέπει να ορίζονται με έναν τρόπο απόλυτο αλλά αντίθετα με έναν τρόπο σχετικό. Πρέπει δηλαδή, να μην εξετάζεται η ετεροτοπικότητά τους με βάση το αν στα πλαίσιά τους υλοποιείται κάτι το ριζικά διαφορετικό, αλλά με βάση το αν στην εκδήλωσή τους εντοπίζονται διαταράξεις των κυρίαρχων μορφών τάξης, ενδεχόμενες διαδικασίες εναλλακτικών τακτοποιήσεων».¹⁸ (Hetherington, 2003 : 52). Το σημαντικό σημείο δηλαδή για την αντίληψη και αναγνώριση μιας ετεροτοπικής κατάστασης είναι ο τρόπος που αυτή σχετίζεται με το περιβάλλον της. Έτσι, οι χωρικές μορφές που καταλαμβάνουν οι ετεροτοπικές συνθήκες (για όσο διεκδικούν τη σήμανσή τους ως ετεροτοπία) γίνονται διακριτές καταστάσεις στις οποίες μπορεί κανείς να αναφερθεί.

Η ετεροτοπία αναγνώστηκε ως μια κατάσταση, στο πλαίσιο της οποίας δρουν κοινωνικές ομάδες, οι οποίες χρησιμοποιώντας το χώρο και τις μορφές του, διαταράσσουν τις δομικές σχέσεις μεταξύ των παραμέτρων που εμπλέκουν, χωρίς όμως να έχουν τις χωρικές μορφές ως αφετηρία. Η κινητήρια δύναμη της ετεροτοπίας, στο πλαίσιο που εξετάστηκε, δεν είναι η επανανοηματοδότηση της χωρικής μορφής, αλλά ένας άλλος σκοπός, έμμεσα συνδεδεμένος με το χώρο. Ακριβώς όμως επειδή χρησιμοποιεί τις μορφές του χώρου, τις επηρεάζει, η μάλλον, επηρεάζει το νόημα που θα τους αποδοθεί.

Η εκδήλωσή της δεν είναι στατική και νομοτελειακή, αλλά μέσω των διακριτών καταστάσεων που δημιουργεί, μπορεί κανείς να αναφέρεται σε αυτή. Για όσο διαρκεί τουλάχιστον η ετεροτοπία, η σχέση χωρικής μορφής και νοήματός της διαταράσσεται, καθώς, από τη στιγμή που δεν υφίσταται το υπάρχον ως κυρίαρχο νόημα, προβάλλεται η πιθανότητα για την επανανοηματοδότηση και ερμηνεία της μορφής. Δημιουργείται έτσι, ένα ανοιχτό ενδεχόμενο, μια προοπτική, καθώς πλέον η μορφή δεν αγκιστρώνεται σε ένα κυρίαρχο νόημα, και πιο σημαντικά, δεν μπορεί να προβλευθεί εξ' ολοκλήρου το νόημα που θα αντικαταστήσει, έστω και προσωρινά, το κυρίαρχο.

Παρ' όλη τη δυναμική που εντοπίζεται στις καταστάσεις της ετεροτοπίας, αυτό δεν σημαίνει πως υπόσχεται την *a priori* και αναμφίβολη αντικατάσταση του υπάρχοντος με κάτι ιδανικό.¹⁹ Αυτό που μας προτείνει είναι το ενδεχόμενο της μετατόπισης της σκέψης μας από τις άκαμπτες βεβαιότητες στις ελαστικές πιθανότητες, καθώς, η ίδια η δράση της προκαλεί ερωτήματα που θέτουν υπό αμφισβήτηση τον τρόπο δόμησης της σχέσης μορφής και νοήματος, αφού αποδεικνύει, πως η σχέση αυτή, μπορεί να διευθετηθεί και με έναν διαφορετικό τρόπο. Βέβαια, ο διαφορετικός τρόπος που ίσως διευθετηθεί, δεν προδικάζει το νόημα που θα αποδοθεί στη μορφή και δεν προβάλλει ένα άπειρο πεδίο ενδεχομενικότητων, καθώς στο πλαίσιο της δράσης της, επιχειρείται, έμμεσα κυρίως, η έκφραση ενός αδιαμόρφωτου ακόμη νοήματος, η οποία όμως δεν οδηγεί σε άπειρες πιθανότητες.

Στη δράση της ετεροτοπίας προσεγγίζονται «οριακές» καταστάσεις, αλλά οι καταστάσεις αυτές, καθώς και οι επανανοηματοδο-

τήσεις που συμπαρασύρουν, δεν σημαίνει πως θα θεμελιωθούν απαραίτητα. Η ετεροτοπία έχει μια φύση εφήμερη, που για το χρονικό διάστημα που ενεργοποιείται, προβάλλεται ως μια μεταβατική κατάσταση, χωρίς να οδηγεί νομοτελειακά σε απαραίτητη επανανοηματοδότηση. Ίσως όμως, είναι ένας από τους τρόπους με τον οποίο, ο χώρος να μην συγκρατεί πλέον, έστω και προσωρινά, τα νοήματα με τα οποία έχει συνδεθεί, με πιθανό αποτέλεσμα, τη μετατόπιση της σκέψης για τον τρόπο νοηματοδότησης της μορφής, και εν τέλει, τον τρόπο κατανόησης του χώρου.

υποσημειώσεις τρίτου κεφαλαίου

1 | Ο θεωρητικός προβληματισμός του **Foucault**, διατηρεί μια σημαντική διαφορά με την πρακτική εφαρμογή του **Eisenman**. Ενώ και οι δύο συμφωνούν στην ανάγκη επαναπροσδιορισμού των κληρονομικών βεβαιότητων, στην περίπτωση του Eisenman χωρικών, οι κατευθύνσεις τους διαφοροποιούνται. Ο Foucault τοποθετεί αυτόν τον επαναπροσδιορισμό έξω από τα όρια του λόγου του, στην διάδραση με άλλα πεδία γνώσης, χωρίς βέβαια να αδρανοποιούνται οι εσωτερικές συσχετίσεις ενός λόγου, ενώ ο Eisenman τον τοποθετεί στον εσωτερικό λόγο της αρχιτεκτονικής, αναδιαρθρώνοντας τις εσωτερικές σχέσεις του.

2 | Μεταξύ πολλών θέσεων, το γνωστό σε όλους, «form follows function»

3 | Ο **Eisenman** αναφέρει σχετικά σε μια συνέντευξη: «Η αρχιτεκτονική απαιτεί τη μετατόπιση των συμβάσεων· επομένως είναι κρίσιμη. Η ιστορία της οποιασδήποτε πειθαρχίας περιέχει τον εκτοπισμό των συμβάσεων. Η μοναδικότητα της αρχιτεκτονικής είναι ότι η αυτονομία της προέρχεται από το γεγονός ότι εκτοπίζει ό, τι πρέπει να τοποθετηθεί. Με άλλα λόγια, η αρχιτεκτονική πρέπει να δημιουργεί θέσεις και κατά την ίδια στιγμή να εκτοπίζει θέσεις. (Belogolovsky, 2003).

4 | Η γλώσσα και ο λόγος αποτελούν τρόπους κατασκευής, μετάδοσης και αναπαραγωγής συμβάσεων. Ο Eisenman αντιλαμβάνεται αυτή τη θέση, όπως και ο Foucault άλλωστε· και οι δύο όμως αναγνωρίζουν παράλληλα τη δυναμική της. Ο Eisenman χρησιμοποιεί αυτή τη δυναμική ως εργαλείο για το σχεδιασμό του. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί την άποψη του **Chomsky** πως «το νόημα παράγεται από δομικές σχέσεις και όχι από αντικείμενα, άποψη η οποία βρίσκεται πίσω από την αναζήτηση του για μια δομή στην αρχιτεκτονική που θα παράγει νόημα από τον εαυτό της». (Βλαχονάσιου, 2012 : 185).

5 | Σύμφωνα με τον **Gandelsonas**, το αρχιτεκτονικό σημείο εξαρτάται και από άλλων πλαισίων συνθήκες όπως για παράδειγμα η βαρύτητα και το απαραίτητο μέγεθος μιας πόρτας. «Στην κλασσική αρχιτεκτονική η πόρτα μπορούσε να υπάρχει για παράδειγμα ως ένα άνοιγμα στον τοίχο, μπορούσε να είναι κυκλικό ή ορθογώνιο, μπορούσε να δώσει έμφραση στο οριζόντιο ή στο κάθετο. Παρομοίως, το πάνω μέρος της πόρτας θα μπορούσε να είναι κυκλικό ή ορθογώνιο. Αυτές οι επιλογές άρθρωσαν ένα τυπικό παράδειγμα που όχι μόνο επέτρεψαν την αναγνώριση του συμβατικού σχήματος της πόρτας – οι τριγωνικές πόρτες των Μάγια φαίνονται ως ανωμαλία – αλλά επίσης παρείχαν το ενδεχόμενο για ένα σύστημα αντιθέσεων και ιεραρχιών – για παράδειγμα κεντρικές και πλευρικές πόρτες – ή ένα σύστημα ρυθμικών διαφορών – η οργάνωση της εναλλαγής κυκλικού/ορθογώνιου.» (Gandelsonas, 1998 : 203).

6 | Όπως σημειώνει ο **Gandelsonas**, «ο γλωσσολογικός στρουκτουραλισμός του Eisenman είναι μια προσπάθεια να κριτικάρει τις γενικές κατά κανόνα έννοιες του «νοήματος» στην αρχιτεκτονική, να κάνει τον ορισμό της αρχιτεκτονικής ως γλώσσα να σταθεί απέναντι στην εμφανή έλλειψη της αυστηρότητας στον σύγχρονο αρχιτεκτονικό λόγο, απέναντι στις καθαρά υποκειμενικές και μη – μετρήσιμες πτυχές της αρχιτεκτονικής.» (Gandelsonas, 1998 : 202).

7 | «Συντακτική : οι δομικές σχέσεις μεταξύ των σημείων. Η συντακτική ασχολείται με το συνδυασμό των σημείων χωρίς να λαμβάνεται υπ' όψιν η ειδική σημασία τους, χωρίς δηλαδή παίρνει κανείς υπ' όψιν το αντίστοιχο αποτέλεσμα των νοημάτων σε αυτούς που τα ερμηνεύουν». (Τζιμοπούλου, 2006 : 29).

8 | «Ο κύβος και η διάταξη των εννέα τετραγώνων αντιμετωπίζονται ως μια λανθάνουσα δομή προς μετασχηματισμό η οποία μεταβάλλεται κάθε φορά με το τρίπτυχο γραμμή, επιφάνεια και όγκος» (Χατζησάββα, 2009 : 208).

9 | «αυτός ο νοητός κάρναβος μπορεί να πραγματοποιηθεί είτε με μια σειρά από υποστυλώματα, είτε με ένα σύστημα από παράλληλους τοίχους, είτε βέβαια και με τα δύο. Έτσι λοιπόν, ένα σύστημα υποστυλωμάτων εξελίσσεται προς τη μία μεριά της διαγωνίου και ένα σύστημα τοίχων προς την άλλη» (Τζιμοπούλου, 2006 : 42).

10 | Ο **Gandelsonas** εξηγεί σχετικά : «Υπάρχουν δύο διαφορές που διαχωρίζουν τα σημεία αυτά από τα κλασσικά σημεία. Παραδοσιακά, το αρχιτεκτονικό σημείο είναι μια οντότητα (entity) – ένα νόημα ή μια λειτουργία που ανήκει σε μια διαφορετική επικράτεια : εννοιολογική ή κοινωνική για κάποιον. Στις κατοικίες I και IV κάποιος αντιμετωπίζει σημεία – σχήματα – που δεν αναφέρονται σε «κάτι άλλο» ή σε κάποιον αλλά μόνο σε άλλα σχήματα. Δεύτερο, ενώ το σημείο είναι παραδοσιακά μια διπλή οντότητα που σχετίζει μια μορφή με ένα νόημα, ή μια έκφραση με ένα περιεχόμενο, τα συντακτικά σημεία στις κατοικίες I και IV είναι σήματα (signals), δηλαδή, μόνες (singular) οντότητες που γίνονται σημεία μόνο μέσω της σχέσης τους με άλλα σήματα (signals). Για παράδειγμα, ένα τετράγωνο είναι ένα σχήμα που γίνεται σημείο μόνο όταν το δούμε σε σχέση με ένα άλλο τετράγωνο ή έναν κύκλο – η αξία του σημείου τότε γίνεται ισοδύναμη ή διαφορετική. Αυτά τα σημεία έχουν μηδενική αξία ή μηδενικό συντακτικό νόημα μόνα τους, η αξία τους είναι καθαρά σχετιστική.» (Gandelsonas, 1998 : 205).

11 | Όπως σημειώνει ο **Gandelsonas**, «τα αρχιτεκτονικά σημεία του Eisenman δεν παράγονται από κάποια λειτουργική λογική, και έτσι προκειμένου να γίνουν αρχιτεκτονικά, δηλαδή, να αποφύγουν να γίνουν μερικώς γλυπτικά, πρέπει να απαιτήσουν ένα εναλλακτικό σύστημα

που θα χρησιμεύει ως στήριγμα για τέτοια λειτουργικά νοήματα. Πιο σημαντικά, το σύστημα του Eisenman, προβάλλει την ικανότητα να ξεπεραστεί το λειτουργικό νόημα έτσι ώστε να πάμε πέρα από αυτό το νόημα και να προτείνουμε εγγενείς αρχιτεκτονικές ιδέες». (Gandelsonas, 1998 : 206).

12 | «Μεταξύ 1973 και 1982 το περιοδικό *Oppositions* ήταν ένας μοναδικός αγωγός για την ευρωπαϊκή σκέψη που εισερχόταν στην αμερικανική αρχιτεκτονική εκδοτική σκηνή. Το *Oppositions* ήταν υπεύθυνο για τη δημοσίευση των πρώτων αγγλικών μεταφράσεων πολλών ευρωπαϊκών αρχιτεκτονικών κριτικών και θεωρητικών, όπως Tafuri, Dal Co, Scolari και Moneo, καθώς και για την εισαγωγή των αρχιτεκτόνων Rossi, Terragni, Botta και των Ιαπώνων Isozaki, Shinohara, Ito, και Ando, σε ένα αμερικανικό ακροατήριο για πρώτη φορά». (Adams, 1994 : 64).

13 | Ο **Gandelsonas** σημειώνει πως τα στοιχεία αυτής της αυτοκριτικής είναι πολλά. «Υπάρχει η εσωτερική κριτική των αντιφάσεων, προτεινόμενη διδακτικά στις κατοικίες πέντε έως οκτώ, υπάρχει επίσης η εξωτερική κριτική, αλλά πιο σημαντικά υπάρχει μια δεύτερη πράξη θυσίας από τον Eisenman τον ίδιο. Ενώ αρχικά θυσίασε τον φονξιοναλισμό, τώρα θυσιάζει τον μεταμοντερνισμό.» (Gandelsonas, 1998 : 217).

14 | Αναφερόμενος στην ιδέα πίσω από το House X ο **Eisenman** σημειώνει : «ο Michel Foucault έχει πει ότι όταν ο άνθρωπος άρχισε να μελετά τον άνθρωπο, τον 19ο αιώνα, υπήρξε μια μετατόπιση του ανθρώπου από το κέντρο. Η αναπαράσταση του γεγονότος πως ο άνθρωπος δεν ήταν πλέον το κέντρο του κόσμου, [...] δεν είχε πλέον έλεγχο στα αντικείμενα, αντικατοπτρίστηκε στην αλλαγή από το σπονδυλωτό (vertebrate)-τύπου κέντρο μιας δομής στο κέντρο ως κενό. Αυτή η απόσταση, που ονομάζετε αλλοτρίωση ή έλλειψη της αίσθησης, μπορεί να είναι απλώς ένα φυσικό προϊόν αυτής της νέας κοσμολογίας. Η μη σπονδυλωτή (non-vertebrate) δομή αποτελεί μια προσπάθεια να εκφραστεί αυτή η αλλαγή στην κοσμολογία. Δεν είναι απλώς ένα αισθητικό ζήτημα, ή κάτι που αντιτίθεται στην αίσθηση, ή στην αλλοτρίωση που αισθάνεται ο άνθρωπος. Όταν ο άνθρωπος άρχισε να μελετά τον εαυτό του, άρχισε να χάνει τη θέση του στο κέντρο του κόσμου. Η απώλεια αυτού του κέντρου εκφράζεται από την εν λόγω αλλοτρίωση». (Alexander & Eisenman, 2000 : 53).

15 | Το House X δίνει αρχιτεκτονικά σημεία στον δέκτη, αλλά είναι όλα ψευδή. Κατά τον **Gandelsonas**, ο Eisenman «βάζει κάποιον στη διαδικασία να μεταφράσει τα στοιχεία αυτά, μόνο και μόνο για να καταλάβει ότι είναι ψευδή. Αυτό γίνεται γιατί τα στοιχεία κατευθύνονται προς τη μετάφραση της αρχιτεκτονικής με έναν παραδοσιακό τρόπο, και η κατοικία αυτή είναι δομημένη με έναν διαφορετικό τρόπο» (Gandelsonas, 1998 : 219).

16 | Όπως σημειώνει στο άρθρο, *Οι Χώροι της Ουτοπίας και οι Ετεροτοπίες : Στο κατώφλι της σχέσης με το διαφορετικό ο Σταυρίδης*, «οι ετεροτοπίες

είναι μάλλον κάτι σαν κοινωνικά πειραματικά εργαστήρια, όπου παίρνουν μορφή νέες συμπεριφορές, υλοποιούνται νέες αξίες, συγκροτούνται νέα υποκείμενα δράσης, οργανώνονται νέα κέντρα αναφοράς και εξουσίας». (Σταυρίδης, 1998 : 6).

17 | Οι καταστάσεις της ετεροτοπίας δεν είναι αναγκαίο να αντιδρούν σε αυτό το οποίο εντοπίζουν, καθώς, ετεροτοπικές καταστάσεις μπορούν να εκδηλωθούν και για την ενδυνάμωση διαφόρων θεσμών και καταστάσεων.

18 | Όπως σημειώνει ο **Hetherington** στο *The Badlands of Modernity : Heterotopia and Social Ordering* «χρησιμοποιώντας την έννοια της ετεροτοπίας, είναι λάθος να πριμοδοτείται είτε η ιδέα της ελευθερίας, είτε η ιδέα του ελέγχου. Οι ετεροτοπίες, λειτουργούν ως υποχρεωτικά περάσματα που επιτρέπουν την αμφισβήτηση των κυρίαρχων μορφών κοινωνικής τάξης με τρόπους που μπορεί να φαίνονται ουτοπικοί, όπως φαίνονταν στο Palais Royal. Θα ήταν όμως λάθος να συσχετίσουμε την ετεροτοπία μόνο με τους άλλους τόπους των περιθωριοποιημένων και των αδύναμων. Ένας άλλος τόπος μπορεί να χρησιμοποιείται από αυτούς που επωφελούνται από τις υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας μιας κοινωνίας, όπως στην περίπτωση του εργοστασίου, ή της φυλακής όπου ένας τόπος του άλλου γίνεται χώρος του κοινωνικού ελέγχου μέσα από τις πρακτικές και τα νοήματα που αναπτύσσονται γύρω από αυτόν. Μια σχετική ουδετερότητα πρέπει να εισάγεται όταν ορίζεται η ετεροτοπία. Γι' αυτό τις ορίζω, ως τόπους εναλλακτικών τακτοποιήσεων». (Hetherington, 2003 : 48).

19 | Στη συνέντευξη *Human Nature: Justice versus Power*, ο **Foucault** απαντά στον **Chomsky**: «Foucault : Ναι, αλλά δεν υπάρχει κάποιος κίνδυνος εδώ; Αν λέτε ότι υπάρχει κάποια ανθρώπινη φύση, ότι στην παρούσα κοινωνία δεν της έχουν δοθεί τα δικαιώματα και οι δυνατότητες που θα της επέτρεπαν να πραγματωθεί. Αυτό έχετε πει νομίζω. Chomsky: Ναι. Foucault: Και αν το δεχτούμε αυτό, δεν κινδυνεύουμε να ορίσουμε αυτή την ανθρώπινη φύση που είναι ιδανική και ταυτόχρονα πραγματική και που ως τώρα ήταν κρυμμένη και καταπιεσμένη με όρους δανεισμένους από την κοινωνία μας, από τον πολιτισμό μας, από την κουλτούρα μας; » (Elders, 2011 : 68).

συμπεράσματα

ΟΙΙΙΙ

Η ερευνητική εργασία προσπάθησε στην αφετηρία της, να κατανοήσει τη σχέση χωρικής μορφής και του αποδιδόμενου νοήματός της. Σε αυτή την κατεύθυνση, εξετάστηκαν κάποιες από τις παραμέτρους που επηρεάζουν και από τις οποίες εξαρτάται η σχέση αυτή, καθώς και κάποιοι από τους τρόπους κατασκευής, μετάδοσης, και αναπαραγωγής της. Ο επαναπροσδιορισμός κρίθηκε απαραίτητος καθώς, κατανοήθηκε πως η σχέση χωρικής μορφής και νοήματος αποτελεί θέση, και οποιαδήποτε θέση έχει δημιουργούς και υπόκειται σε κίνητρα, συλλογικά ή ατομικά. Το θεωρητικό πλαίσιο της δεκαετίας του 1960 χρησιμοποιήθηκε σε αυτή την κατεύθυνση, και, ο πρακτικός λόγος του Peter Eisenman, καθώς και ο όρος «ετεροτοπία» βοήθησαν προς τους τρόπους επαναπροσδιορισμού. Σε σχέση λοιπόν με αυτή την κατανόηση και εξέταση, αποτυπώνονται κάποιες παρατηρήσεις.

Η κατασκευή, και έπειτα νοηματοδότηση των χωρικών μορφών βασίζεται στο μεγαλύτερο μέρος της σε μονομερείς και πολύ συγκεκριμένες αναγνώσεις της ιστορίας, σε εγκαθιδρυμένα πλαίσια αναφοράς, σε δυσδιάκριτα όρια που θέτει ένας πολιτισμός στα άτομα που επηρεάζει. Εξαιτίας, μεταξύ άλλων, και των παραπάνω, οι αποδεσμεύσεις από τα «δεδομένα» νοήματα που εδραιώνονται καθίστανται εξαιρετικά δύσκολες. Η χρήση ενός λόγου, φορτισμένου με συγκεκριμένα συστήματα αναπαράστασης (γλώσσα, θρησκεία, παραδόσεις, φύλο κτλ.), σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται αντιληπτή ως ο τρόπος κατασκευής, μετάδοσης και αναπαραγωγής τέτοιων «δεδομένων», χωρίς να γίνεται συνειδητά κατανοητή η αποδοχή των ήδη νομιμοποιημένων νοημάτων που αυτά συμπαρασύρουν.

Η δόμηση μιας χωρικής γλώσσας, οπότε και λόγου, αποδεσμευμένου από συμβάσεις, ίσως αποτελεί τον τρόπο παράκαμψης ενός συστήματος σχέσεων που θεωρείται δεδομένο από το μεγαλύτερο ποσοστό ενός κοινωνικού συνόλου. Αυτή η αποδέσμευση βέβαια, είναι πλειοψηφικά εφικτή μόνο όταν κρίνεται αναπόδραστη ή κοινωνικά επιθυμητή. Οι μετατοπίσεις που δημιουργούνται εξαιτίας αυτής της αποδέσμευσης, καταδεικνύουν διαφορετικές όψεις ενός ήδη αποδεκτού νοήματος και εμφανίζουν την επίγνωση του κοινωνικά κατασκευασμένου χαρακτήρα των σχέσεων που δομούν το χώρο. Αν μπορούμε λοιπόν, να σκεφτούμε αυτές τις μετατοπίσεις, ως συνθήκες διατάραξης των εγκατεστημένων νοημάτων, είναι γιατί δοκιμάζουμε την αποσταθεροποίηση κάποιων συμβατικών σχέσεων, και όχι γιατί αρνούμαστε την έννοια της σύμβασης εν γένει. Εξάλλου, η εν γένει άρνηση ή η εν γένει αποδοχή, δημι-

ουργούν απόλυτες και άκριτες θέσεις, χωρίς να αφήνουν περιθώρια συζήτησης ή διαπραγμάτευσης, πράγμα σημαντικό, αν θέλεις κανείς να ακολουθεί μια κριτική διαδικασία και όχι μια προσπάθεια επιβολής αξιωμάτων.

Έτσι λοιπόν, η εν γένει άρνηση των συμβάσεων που δομούν τη σχέση μορφής και νοήματός της, κρίνεται άστοχη, και μάλλον αδύνατη, καθώς μέσω αυτών, καθίσταται εφικτή μια «βασική» κατανόηση του χώρου στο πλαίσιο ενός συνόλου, κατανόηση που χρειάζεται, ώστε να μπορούν, όποια κυρίαρχα νοήματα, να τελούν υπό καθεστώς συνεχούς διαπραγμάτευσης. Αυτό που πυροδοτεί εν τέλει τη διαπραγμάτευση, είναι η δόμηση ενός (χωρικού) λόγου, που είναι σε θέση, να κατανοεί την ανάγκη της παραδοχής και να αξιολογεί κατάλληλα τις συμβάσεις που χρησιμοποιεί, να ξεχωρίζει τη διαφορά της αναγκαίας παραδοχής από την δεδομένη αλήθεια, να δραστηριοποιείται τελικά όταν οι αναγκαίες αυτές παραδοχές στοχοποιούν και περιορίζουν την ίδια του την έκφραση. Με μια τέτοια κατεύθυνση, η χρήση ενός τέτοιου λόγου, πειραματικού πολλές φορές, λειτουργεί στο πλαίσιο επαναφοράς των χωρικών μορφών, από το σύνηθες και κυρίαρχο νόημά τους σε μια διαδικασία συνεχούς και κριτικού επαναπροσδιορισμού. Όλα αυτά βέβαια, προϋποθέτουν ένα ενδιαφέρον, ατομικό κυρίως, που βασίζεται στη θέληση της κατανόησης των νοημάτων που λανθάνουν πίσω από τις εγκαθιδρυμένες θέσεις των χωρικών σχέσεων.

Οι δέκα πειραματικές κατοικίες του Peter Eisenman, συνέβαλαν σε μεγάλο ποσοστό προς την εδραίωση της πιθανότητας αποδέσμευσης των μορφών από το ισχύον, τουλάχιστον, νόημα που τις υποστηρίζει. Ο τρόπος αποδέσμευσης, για τον Eisenman, εξαρτάται από τον τρόπο δόμησης και κατανόησης των εσωτερικών σχέσεων του αρχιτεκτονικού λόγου, που ακόμη και όταν αφήνει «κενά» στην άρθρωσή του, αυτά προέρχονται και πάλι από εσωτερικές (μη) συσχετίσεις. Αυτά τα «κενά» βέβαια, είναι αρκετά, κατά τον Eisenman, για να θέσουν το εσωτερικό σύστημα σχέσεων σε μια ροή. Ακριβώς αυτή η θέση του, «υποστηρίζει πως η αρχιτεκτονική μπορεί να σταθεί ως ανεξάρτητος λόγος» (McLeod, 1996 : 2), οπότε και ως τέτοιος μελετάται, με τους δικούς του όρους.

Στηρίζοντας αυτή τη θέση, ο αρχιτεκτονικός λόγος του Eisenman, αυτόματα διαχωρίζει ένα εσωτερικό από ένα εξωτερικό στον αρχιτεκτονικό λόγο, και ταυτόχρονα περιορίζεται σε αυτό το εσωτερικό, διατηρώντας απόσταση από εξωτερικά πεδία. Η εμμονή για αυτονομία αφενός συμπαρασύρει τον αναγκαίο αυτό διαχωρισμό και αφετέρου, δίνει προτεραιότητα στις εσωτερικές

σχέσεις που δομούν έναν λόγο. Προσπαθώντας λοιπόν ο Eisenman να διαλύσει τις συμβάσεις που δομούν τα αρχιτεκτονικά σημεία, χρησιμοποιεί άλλες: ο διαχωρισμός εσωτερικού/εξωτερικού αποτελεί μια ιεραρχημένη σκέψη, κοινωνικά και πολιτισμικά κατασκευασμένη, που στηρίζεται στην υπερίσχυση του εσ(ξ)ωτερικού έναντι του εξ(σ)ωτερικού. Έτσι, ο οποιοσδήποτε αυτόνομος λόγος, λόγω αυτού του διαχωρισμού που συμπαρασύρει, δεν είναι αρκετός ώστε να εξηγήσει τις συμβατικές σχέσεις που δομούν τον χώρο, καθώς και να απευθύνει παρόμοιες ερωτήσεις.

Οι καταστάσεις της ετεροτοπίας, προβάλλουν επίσης την πιθανότητα αποδέσμευσης των μορφών από το κυρίαρχο νόημά τους, αλλά πιο σημαντικά, αναγνωρίζουν πως, η έμμεση έστω, αποδέσμευση, δεν είναι απλώς θέμα άρθρωσης ενός και μόνο (χωρικού) λόγου. Σε αυτή την κατεύθυνση, υπονοούν πως η αποδέσμευση της χωρικής μορφής, δεν αναγνωρίζει εσωτερικά και εξωτερικά πεδία, και ο τρόπος αποδέσμευσης, προκύπτει μέσα από ένα σύστημα σχέσεων που αναδιαρθρώνεται συνεχώς. Αυτή ακριβώς η αντίληψη της ετεροτοπίας, προβάλλει την οποιαδήποτε αποδέσμευση, ως αποτέλεσμα διαδραστικών σχέσεων, και με τον τρόπο αυτό, αποκλείει την αυτόνομη δράση και επίδραση, οποιουδήποτε λόγου. Με βάση τα παραπάνω, οι ετεροτοπικές καταστάσεις μπορούν να καταδείξουν, ταυτόχρονα, διαφορετικές όψεις των ήδη αποδεκτών νοημάτων. Στην ετεροτοπία λοιπόν, δεν υπάρχει καμμία αυτονομία ή προτεραιότητα αυτού έναντι του άλλου · η οποιαδήποτε αποδέσμευση είναι θέμα σχεσιακά δρώντων δυνάμεων, που κάθε φορά μετατοπίζονται, ανάλογα με τα ασκούντα σημεία πίεσης. Σε αυτό το πλαίσιο, οι χρήστες, μέσω της ετεροτοπίας, διεκδικούν το δικαίωμα στην κατανόηση και «κατοίκηση» του χώρου με τους δικούς τους όρους, ανασκευάζοντας και επανανοηματοδοτώντας τις μορφές του, σύμφωνα με τις ανάγκες τους.

Οι δύο αυτές κατευθύνσεις βρίσκουν κοινό σημείο, στην υποστήριξη της σχεσιακής αντίληψης που απαιτείται για την απόδοση νοήματος στη χωρική μορφή. Πέρα από αυτό το σημείο επαφής, οι καταστάσεις της ετεροτοπίας αντιτίθενται στη θεώρηση του ανεξάρτητου λόγου του Eisenman, καθώς υποστηρίζουν, πως η οποιαδήποτε απόδοση νοήματος στη χωρική μορφή, δεν μπορεί να περιοριστεί σε εσωτερικές ή εξωτερικές συσχετίσεις και λόγους. Για τις καταστάσεις ετεροτοπίας, σε αντίθεση με τη θέση του Eisenman, δεν υπάρχει σχέση μεταξύ νοήματος και

χωρικής μορφής, συμβατική ή μη, που πρέπει να καθοριστεί εκ των προτέρων · δεν υφίσταται το οποιοδήποτε νόημα που πρέπει να αποδοθεί εάν σχετιστούν κατάλληλα τα επιμέρους στοιχεία ενός συστήματος σχέσεων. Η ετεροτοπία εκφράζει μια δυνατότητα σκέψης, απαλλαγμένη από διπολικές συμβάσεις.

Ακόμη όμως και όταν το πεδίο των συσχετισμών αφήνεται ολοκληρωτικά «ανοιχτό», οποιαδήποτε χωρική μορφή, αποδεσμευμένη από το κυρίαρχο, ή ακόμη και από το οποιοδήποτε νόημα που την υποστηρίζει, υπόκειται συνεχώς σε διαδικασία νοηματοδότησης, καθώς με αυτόν τον τρόπο, ο άνθρωπος προσπαθεί να κατανοήσει τον χώρο που κατοικεί. Οποιαδήποτε λοιπόν προσπάθεια επανανοηματοδότησης της χωρικής μορφής γίνεται σε μεγάλο ποσοστό αποδεκτή και αναπαράγεται, καθώς, «δεν είμαστε υποχρεωμένοι να προχωρήσουμε έξω από οικεία τοπία, μακριά από τα όρια και τα νοήματα που μας επιβάλλονται κάθε φορά». (Foucault, 1987 : 62). Όταν όμως, η δύναμη που παράγει αυτή την επανανοηματοδότηση, «υποχρεούται» να απαλλαχθεί από εγκαθιδρυμένες θέσεις που περιορίζουν τη δράση της, τότε μετατοπίζει, και εδραιώνει εν τέλει παράλληλα, οπτικές γωνίες.

βιβλιογραφία

β

βιβλίο

- Baurdillard, J. & Nouvel, J. (2005). **Τα Μοναδικά Αντικείμενα. Αρχιτεκτονική και Φιλοσοφία**, μτφρ. Ν. Ηλιάδη, Αθήνα, Futura
- Chandler, D. (1994). **Semiotics for Beginners**, <http://www.aber.ac.uk/~dgc/semiotic.html> [πρόσβαση 11/03/2014]
- Eisenman, P. (1982). **House X**, New York, Rizzoli International Publications
- Elders, F. (2011). **Michel Foucault and Noam Chomsky: Human Nature: Justice versus Power**, London, Souvenir Press
- Fiske, J. & Hartley, J. (1978). **Reading Television**, London, Methuen
- Forty, A. (2004). **Words and Buildings: A Vocabulary of Modern Architecture**, London, Thames & Hudson
- Foucault, M. (1987). **Η Αρχαιολογία της Γνώσης**, μτφρ. Κ. Παπαγιώργη, Αθήνα, Εξάντας
- Foucault, M. (2013). **Αυτό δεν Είναι Μία Πίπα**, μτφρ. Γ. Σπανού, Αθήνα, Πλέθρον
- Foucault, M. (2013a). **Ο Ωραίος Κίνδυνος**, μτφρ. Ν. Ηλιάδη, Αθήνα, Άγρα
- Franck, K. & Lepori, B. (2000). **Architecture Inside Out**, Chichester, Wiley
- Hetherington, K. (1997). **The Badlands of Modernity. Heterotopia and Social Ordering**, London, Routledge
- Kress, G. & van Leeuwen, T. (1996). **Reading Images: The Grammar of Visual Design**, London, Routledge
- Le Goff, J. (1998). **Ιστορία και Μνήμη**, μτφρ. Γ. Κουμπουρλή, Αθήνα, Νεφέλη
- Levi – Strauss, C. (1986). **Μύθος και Νόημα**, μτφρ. Β. Αθανασόπουλου, Αθήνα, Καρδαμίτσα

Levi – Strauss, C. (2003). **Εξ' Αποστάσεως**, μτφρ. Θ. Παραδέλλη, Αθήνα, Αρσενίδης

Levi – Strauss, C. (2003a). **Φυλή και Ιστορία. Φυλή και Πολιτισμός**, μτφρ. Α. Στεφάνη, Αθήνα, Πατάκης

Porter, T. (1997). **The Architect's Eye: Visualization and Depiction of Space in Architecture**, New York, E & FN Spon

Summers, D. (2003). **Real Spaces: World Art History and the Rise of Western Modernism**, New York, Phaidon Press

Tarkovsky, A. (1987). **Σμιλεύοντας το Χρόνο**, μτφρ. Σ. Βελέντζα, Αθήνα, Νεφέλη

Tschumi, B. (1996). **Architecture and Disjunction**, Cambridge, MIT Press

Καλούρη, Ο. (2002). **Γενική Ψυχολογία**, Αθήνα, Έλλην

Σταυρίδης, Σ. (1990). **Η Συμβολική Σχέση με το Χώρο : Πως οι Κοινωνικές Αξίες Διαμορφώνουν και Ερμηνεύουν το Χώρο**, Αθήνα, Κάλβος

Σταυρίδης, Σ. (2010). **Μετέωροι Χώροι της Ετερότητας**, Αθήνα, Αλεξάνδρεια

Τερζόγλου, Ν. Ι. (2009). **Ιδέες του Χώρου στον Εικοστό Αιώνα**, Αθήνα, Νήσος

Τζώνος, Π. (1996). **Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός : Τι είναι αυτό; Ο πειρασμός μιας Θεωρίας**, Αθήνα, Παπασωτηρίου

Τουρνικιώτης, Π. (2006). **Η Αρχιτεκτονική στη Σύγχρονη Εποχή**, Αθήνα, Futura

κεφάλαιο σε βιβλίο

Benjamin, A. (2005). **Eisenman and the Housing of Tradition**, στο Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory, ed. M. Leach, London, Routledge, pp. 269 – 284

Colquhoun, A. (1985). **Typology and Design Methods**, στο Essays in Architectural Criticism: Modern Architecture and Historical Change, Cambridge, MIT Press, pp. 43 – 50

Eisenman, P. (1998). **Post – Functionalism**, στο Architecture Theory Since 1968, ed. M. Hays, Cambridge, MIT Press, pp. 234 – 240

Eisenman, P. (1998a). **The End of the Classical: the End of the Beginning, the End of the End**, στο Architecture Theory Since 1968, ed. M. Hays, Cambridge, MIT Press, pp. 522 – 540

Flusser, V. (2002). **The Codified World**, στο Writings: Vilém Flusser, ed. A. Ströhl, Minneapolis, University of Minnesota Press, pp. 35 – 41

Gandelsonas, M. (1998). **From Structure to Subject: The Formation of an Architectural Language**, στο Oppositions Reader: Selected Readings from A Journal for Ideas and Criticism in Architecture, ed. M. Hays, New York, Princeton Architectural Press, pp. 200 – 225

Gandelsonas, M. (1998a). **Linguistics in Architecture**, στο Architecture Theory Since 1968, ed. M. Hays, Cambridge, MIT Press, pp. 112 – 124

Grosz, E. (2001). **Architectures of Excess**, στο Architecture from the Outside: Essays on Virtual and Real Space, Cambridge, MIT Press, pp. 151 – 166

Fiske, J. (1982). **Ideology and Meanings**, στο Introduction to Communication Studies, London, Routledge, pp. 53 – 70

McLeod, M. (1996). **Everyday and «Other» Spaces**, στο Architecture and Feminism, New York, Princeton Architectural Press, pp. 01– 37

Moneo, R. (2004). **Peter Eisenman**, στο Theoretical Anxiety and Design Strategies in the Work of Eight Contemporary Architects, Cambridge, MIT Press, pp. 147 – 169

Rabinow, P. (1987). **Michel Foucault: Χώρος, Γνώση και Εξουσία**, στο Εξουσία, Γνώση και Ηθική, μτφρ. Ζ. Σαρίκα, Αθήνα, Ύψιλον, σσ. 62 – 80

Teyssot, G. (1998). **Heterotopias and the History of Space**, στο *Architecture Theory Since 1968*, ed. M. Hays, Cambridge, MIT Press, pp. 296 – 306

Virno, P. (2004). **Multitude as Subjectivity**, στο *A Grammar of the Multitude*, μτφρ. I. Bertolotti & J. Cascaito & A. Casson, New York, Semiotext (e), pp. 73 – 95

Γεωργίου, Θ. (2003). **Η Φιλοσοφική Ερμηνευτική Πρακτική κατά τον Michel Foucault**, στο *Η Φιλοσοφική Σκέψη στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα, Futura, σσ. 213 – 219

Τεντοκάλη, Β. (2007). **Ανιχνεύοντας το Φύλο στο Χώρο**, στο *Έμφυλοι Μετασχηματισμοί*, επ. Γ. Παπαγεωργίου, Ρέθυμνο, Πανεπιστήμιο Κρήτης, σσ. 152 - 165

άρθρο σε επιστημονικό περιοδικό

Alexander, C. & Eisenman, P. (2000). **Contrasting Concepts of Harmony in Architecture: An Early Discussion of the «New Sciences» of Organised Complexity in Architecture**, στο *Studio Works*, vol. 7, ed. Harvard University, Cambridge, pp. 50 - 57

Ansari, I. (2013). **Eisenman's Evolution: Architecture, Syntax, and New Subjectivity**, στο *Architectural Review*, vol. 1394, London, pp. 42 – 48

El Kabbach, J. P. (2012). **Η Φιλοσοφία ως Διάγνωση του Παρόντος: ο Foucault Απαντά στον Sartre**, στο *Εκτός Γραμμής*, τ. 29, μτφρ. Τ. Μπέτζελου, Αθήνα, σσ. 77 – 85

Foucault, M. (1986). **Of Other Spaces**, στο *Diacritics*, vol. 16, μτφρ. J. Miskowiec, Cornell, pp. 22 -27

Moneo, R. (1978). **On Typology**, στο *Oppositions*, vol. 13, New York, pp. 24 – 33

Thayer, L. (1982). **Human Nature: of Communication, of Structuralism, of Semiotics** στο *Semiotica*, vol. 41, The Hague, pp. 25-40

Topinka, R. J. (2010). **Foucault, Borges, Heterotopia: Producing Knowledge in Other Spaces**, στο *Foucault Studies*, vol. 9, Frederiksberg, pp. 54 - 70

Λαδά, Σ. (2003). **Φύλο και Χώρος: Αρχικές Προσεγγίσεις και Νέα Ερωτήματα: ή μεταξύ Ορατών και Αοράτων**, στο *Το φύλο, Τόπος Συνάντησης των Επιστημών: Ένας Πρώτος Ελληνικός Απολογισμός*, Μυτιλήνη, Οκτώβριος 2003, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Μπέτζελος, Τ. & Σωτήρης, Π. (2004). **Σώματα, Λόγοι, Εξουσίες: Ξαναγυρνώντας στην Περίπτωση Foucault**, στο *Θέσεις* τ. 89, Αθήνα, σσ. 75 – 109

Σταυρίδης, Σ. (1998). **Οι Χώροι της Ουτοπίας και η Ετεροτοπία: στο Κατώφλι της Σχέσης με το Διαφορετικό**, στο *Ουτοπία*, τ. 38, Αθήνα, σσ. 57 – 66

Σταυρίδης, Σ. (2006). **Ο Χώρος της Τάξης και οι Ετεροτοπίες: ο Foucault ως Γεωγράφος της Ετερότητας**, στο *Ουτοπία*, τ. 72, Αθήνα, σσ. 145 – 158

Σταυρίδης, Σ. (1999). **Προς μια Ανθρωπολογία του Κατωφλιού**, στο *Ουτοπία*, τ. 33, Αθήνα, σσ. 107 – 121

Σταυρίδης, Σ. (1999a). **Μπρεχτική Αποστασιοποίηση και Ετερότητα: Οι Μετέωροι Τόποι των Κατωφλιών**, στο *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 71, Αθήνα, σσ. 74 - 78

Σταυρίδης, Σ. (2008). **Αναπαραστάσεις Χώρων, Αναπαραστάσεις Ελευθερίας**, στο *Κριτική Διεπιστημονικότητα: Αναπαραστάσεις, Πολιτισμικές Αντιστάσεις*, τ. 03, Αθήνα, σσ. 45 - 59

Χατζησάββα, Δ. (2004). **Χώρος, Ταυτότητα, Ετερότητα και η Ευθύνη της Μετάφρασης**, στο *Η Αρχιτεκτονική ως Τέχνη*, τ. 10, Θεσσαλονίκη, σσ. 8 – 11

άρθρο σε διαδικτυακό περιοδικό

Belogolovsky, V. (2003). **Interview with Peter Eisenman**, στο <http://www.curatorialproject.com/interviews/petereisenmanii.html> [πρόσβαση 10/01/2014]

Johnson, P. (2012). **History of the Concept of Heterotopia**, στο <http://www.heterotopiastudies.com/wp-content/uploads/2012/05/2.1-History-of-Concept.pdf> [πρόσβαση 02/11/2013]

Johnson, P. (2012a). **Interpretations of Heterotopia**, στο <http://www.heterotopiastudies.com/wp-content/uploads/2012/05/3.1-Interpretations-pdf.pdf> [πρόσβαση 14/10/2013]

κεφάλαιο σε διαδοκτορική διατριβή

Adams, T. (1994). **Decomposition**, στο The Eisenman - Deleuze Fold, Auckland, University of Auckland, pp. 64 - 76

Βλαχονάσιου, Ε. (2012). **Peter Eisenman: Τεχνικές Αναπαράστασης και Μορφή**, στο Τεχνικές Αναπαράστασης του Χώρου και Μορφογένεση στον 20^ο αιώνα: Επιδράσεις των Ψηφιακών Εργαλείων Σχεδιασμού στην Αρχιτεκτονική, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σσ. 177 - 194

Σταυρίδης, Σ. (1986). **Η σύγχρονη Ιδεολογία του Μηνύματος - Η Κοινωνική Έμφαση στο Συμβατικό Σημείο & Η Πολιτισμικά Οριζόμενη Έννοια της Ομοιότητας** στο Η Πολιτισμική Εξάρτηση της Συμβολικής Σχέσης με τον Χώρο: Ένα Μοντέλο Μελέτης της Συμβολικής του Χώρου, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σσ. 12 - 15 & 16 - 23

Τζιμοπούλου, Σ. (2006). **Η Έννοια του Συντακτικού στην Αρχιτεκτονική**, στο Το Αρχιτεκτονικό Συντακτικό του Εικονικού Χώρου, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σσ. 15 - 40

Χατζησάββα, Δ. (2009). **Στρουκτουραλισμός: Η Αρχιτεκτονική ως Γλώσσα & Τα Όρια στη Νομαδική Σκέψη του Peter Eisenman**, στο Η Έννοια του Τόπου στις Αρχιτεκτονικές Θεωρίες και Πρακτικές: Σχέσεις Φιλοσοφίας και Αρχιτεκτονικής στον 20^ο αιώνα, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σσ. 143 - 167 & 203 - 223

Χρυσοχοϊδη, Ε. (2011). **Αρχιτεκτονική Εφαρμογή: Τα πρώτα Έργα του Eisenman (House I - House X)**, στο Το Διάγραμμα ως Νοητικό Εργαλείο στις Δυναμικές Διαδικασίες Σχεδιασμού, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, σσ. 301 - 307

ερευνητική εργασία

Ανδρεοπούλου, Ρ. & Μόλλα, Ε. (2013). **Χώρος και Περιθώριο**, Χανιά, Πολυτεχνείο Κρήτης

Δημητριάδης, Γ. (2012). **Γλώσσα και Αρχιτεκτονική Μορφή**, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Μάνος, Α. (2012). **Συζητώντας για την Ετεροτοπία : οι Χωροχρονικές Εμπειρίες των «Τεράτων»**, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

διαδουκτική πηγή

Antolic-Piper, P. (2004). **Semiotics and Semantics**, στο <http://www.iep.utm.edu/bacon-la/> [πρόσβαση 12/02/2014]

Arnoldi, L. (2011). **Peter Eisenman: Houses I - X**, στο <http://vimeo.com/15370123> [πρόσβαση 03/06/2014]

Brewton, V. (2009). **Structuralism and Post - Structuralism**, στο <http://www.iep.utm.edu/literary/> [πρόσβαση 12/10/2013]

Dutton, E. (2005). **The Philosophy of Anthropology**, στο <http://www.iep.utm.edu/anthropo/> [πρόσβαση 06/05/2013]

Kelly, M. (2007). **Michel Foucault**, στο <http://www.iep.utm.edu/foucault/> [πρόσβαση 03/09/2013]

Lefèvre, M. (2011). **House X**, στο <http://vimeo.com/15367658> [πρόσβαση 22/05/2013]

εικονογράφηση

- 26.επανάληψη στοιχείων.28.αρχιτεκτονική πυκνό-
τητας και επανάληψης, Hong Kong, Michael Wolf.[http://
photomichaelwolf.com/#architecture-of-density/232](http://photomichaelwolf.com/#architecture-of-density/232).δια-
φορά πολιτισμού.[http://www.mottodistribution.com/shop/
publishers/penguin-books/tristes-tropiques-en.html](http://www.mottodistribution.com/shop/publishers/penguin-books/tristes-tropiques-en.html)34.Claude
Levi - Strauss και η γραβάτα του Bola.[http://lechouandesvilles.
over-blog.com/article-tout-est-relatif-103064533.html](http://lechouandesvilles.over-blog.com/article-tout-est-relatif-103064533.html)36.γεω-
μετρικός χώρος.[http://inspirationfeed.com/inspiration/print-
inspiration/70-creative-geometric-compositions/2/](http://inspirationfeed.com/inspiration/print-inspiration/70-creative-geometric-compositions/2/)38.κεντρι-
κά σημεία στον γεωμετρικό χώρο.[http://designspiration.net/
image/337384723837/](http://designspiration.net/image/337384723837/)46.Claude - Levi Strauss, 2002.[http://
scienceofdream.blogspot.gr/2010/05/levi-strauss.html](http://scienceofdream.blogspot.gr/2010/05/levi-strauss.html)48.mona
lisa in pixels.50.mona lisa in pixels.[http://johnngushue.typepad.
com/blog/2011/05/mona-pixels.html](http://johnngushue.typepad.com/blog/2011/05/mona-pixels.html)62.διαταραχή ενός «στε-
ρεότυπου».http://www.modernism.ro/2013/11/24/i-met-god-
shes-black/54.στερεότυπο που (περι)ορίζει την όψη των
γυναικών σε ανατολικό και δυτικό πολιτισμό αντίστοι-
χα.56.La trahison des images (Ceci n'est pas une pipe) (The
Treachery of Images (This is Not a Pipe)), René Magritte, 1928 -
29.[http://www.nationetrepublique.fr/232-trompe-l-oeil-imitations-
pastiches-et-autres-illusions.html](http://www.nationetrepublique.fr/232-trompe-l-oeil-imitations-pastiches-et-autres-illusions.html)60.Michel Foucault, 1968.
<http://sciencepenguin.com/michel-foucault-1926-1984/>74.form
Follows what?76.peter Eisenman.[http://www.valeriebennett.
com/ongoing/architects/](http://www.valeriebennett.com/ongoing/architects/)80.house II: φωτογραφία.[http://www.
christianhubert.com/writings/ruins_of_representation.html](http://www.christianhubert.com/writings/ruins_of_representation.html)82.
house II: διαγράμματα γεωμετρικών μετασχηματισμών.
Eisenman, P. (1975). Five Architects, New York, Oxford University
Press

84.house II: αξονομετρικό διάγραμμα. Eisenman, P. (1975). Five Architects, New York, Oxford University Press.

86.house II: σκίτσα. <http://www2.cca.qc.ca/pages/Niveau2.asp?page=survol&lang=eng>

87.house II: σκίτσα. <http://www2.cca.qc.ca/pages/Niveau2.asp?page=survol&lang=eng>

88.house II: φωτογραφία. <http://www.american-architecture.info/USA/USA-NewEngland/NE-035.htm>

90.house I: φωτογραφία. <http://architecturality.wordpress.com/author/adrianlo2010/>

90.house III: φωτογραφία. <http://www.ecole.co/en/classics/eisenman/>

90.house IV: φωτογραφία μακέτας. <http://www.ecole.co/en/classics/eisenman/>

92.le Modulor, Le Corbusier, 1955, λιθογραφία με εννέα χρώματα. http://www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=13&IrisObjectId=6519&sysLanguage=en-en&itemPos=13&itemSort=en-en_sort_string1%20&itemContent=22&sysParentName=&sysParentId=74

94.house X: αξονομετρικό διάγραμμα. Eisenman, P. (1982). House X, New York, Rizzoli International Publications

96.house X: φωτογραφία μακέτας. Eisenman, P. (1982). House X, New York, Rizzoli International Publications

100.peter Eisenman, γελοιογραφία. <https://klaustoon.wordpress.com/category/peter-eisenman/>

104.γυναίκες σε οίκο ανοχής. <http://sakuramochi-jp.blogspot.gr/2012/06/sleeping-with-enemy-how-horizontal.html>

106.the Great Bath at Bursa, Jean-Léon Gérôme, 1885. <http://www.museumsyndicate.com/item.php?item=26065>

108.ταξινόμηση της κινέζικης εγκυκλοπαίδειας, που κατά τον Foucault, αποτελεί ετεροτοπία. http://en.wikipedia.org/wiki/Celestial_Emporium_of_Benevolent_Knowledge

112.διαδήλωση στην πλατεία Ταξίμ, 2013. http://www.huffingtonpost.com/2013/06/19/turkey-protest-photo-delacroix_n_3467187.html

114.«προσεχώς πάρκο υψηλού πρασίνου»: ανακατάληψη χώρου στάθμευσης με σκοπό την μετατροπή του σε πάρκο. Σταυρίδης, Σ. (2010). Μετέωροι

Χώροι της Ετερότητας, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σσ. 226

114.ανακατάληψη χώρου πάρκου, προσωρινή «κατοίκηση», Μανχάταν, Occupy Wall Street, 2011. <http://occupywallst.org/>

116.women in Black: ανακατάληψη χώρου, Βελιγράδι, Σερβία, Vesna Pavlović, 1991-2001. <http://www.vesnapavlovic.com/index.php/projects/women-in-black/>

132.woman jumping over barrier, Eadweard Muybridge, 1887. <http://www.sfmoma.org/explore/collection/artwork/7808>

«the question is, said Alice, whether you can make words mean so many different things. The question is, said Humpty Dumpty, which is to be master, that's all»